

ISSN 1728-8940

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№3(55)

Алматы, 2016

САЯСИҒЫЛЫМДАРПРОБЛЕМАЛАРЫ **ПРОБЛЕМЫПОЛИТИЧЕСКОЙНАУКИ**

UDC323.1(222.5)(5-191.2)

TATARDIASPORA:HISTORYANDMODERNITY

R.B.Absattarov—headofthedepartmentofpoliticalscienceandsocio-philosophicaldisciplines,
KazNPUnamedafterAbay,member-correspondentofNASRK,doctorofphilosophicalsciences,professor,
G.T.Hairullin—PresidentoftheAssociationofTatarsandBashkirsofKazakhstan,
doctorofpedagogicalsciences,professor

InarticleonmaterialsofKazakhstanpoliticalaspectsoftheTatarDiasporawhicharestillinsufficientlystudiedinpoliticalscienceare considered.ThearticlediscussesthehistoryoftheformationofTatarDiasporainKazakhstanandshowsthefriendshipofTatarsandKazakhstan.However,articlealsofocusesonthediscussionquestions.

Keywords:friendship,relationship,tatars,kazakhs,Islam,madrasah,literacy,urban,auyl,the government,christianity, population,Kazakhstan,russians,muslims,culture,politics

EachoftheresearchersoftheproblemofDiasporadrawsattentiontothepersonallyinterestedinitsfacets,differentaspects ofDiasporaasasocio-politicalphenomenon.Inthefirstplace,weareinterestedinpoliticalaspectsofTatarDiasporainKazakhstan.

Asshownbyscientificanalysisofthesocio-politicalliterature,theTatarDiasporainKazakhstanhasnotyetbeentheobjectofindependentresearchinpoliticalscience. Therefore,onthespecificmaterialsofpoliticalresearchoftheTatarDiasporainKazakhstanhasnotonlyimportantscientific, theoretical,political,practicalvalue.

Today,representativesoftheTatarDiasporainKazakhstanareanintegralpartofthepopleofKazakhstan,theyhavehomeand—Kazakhstan,mostlybelongtotheIslamicreligion,andbelongtoTurkicpeoples.

InfolkmemoryforcenturiespreservedlegendsaboutthecommonrootsoftheTurkicpeoples.Acertainpartofapeoplewiththedeteriorationofthehistoricalsituationsoughtrefugeandprotectionamongthekindredthemselvesotherpeople.Until theXVIcenturysuchamovementwilllikelynotalwayshadapreferentialdirection.However,theincreasingexpansionofRussianprincipalitieswithallitsattendantphenomena,amoreclearlydefineddirectionofmovement—fromWesttoEastandSouth-

East.Forexample,thefirstmajorwaveofTatarsfromtheVolgaregiontotheUrals,Siberia,KazakhstanandCentralAsiabeganinthesecondhalfoftheXVIcentury.ThesenselessbloodshedandlootingthewinnersoftheRussianprincipalities,during thesuppressionofanotherpeople'suprisings,Tatarsagainandagainledtonew,largeorsmall,flowsofrefugees—Tatarsinthe steppesofKazakhstan.ItshouldbenotedthattheKazakhsultansandbiyswerenotgiventherunawayTatars(Bulgarian-

Tatars)tothetsaristauthorities.Theanswerstothequeryaboutthefugitiveusuallysoundedlikethis:"Tatarinisnotandnever was,andstillhispresenceiscompletelyunknown".CouldbethatthedictationoftheSultansucharunaroundwrotehimselfawantedTatar.

Often,theTatarswenttotheKazakhstan,unabletobeartheinjustice,thetaxburdenoravoidingmilitaryservice."Inthelate nineteenthcentury,nearKazanfromasmallvillagewherelivedonly25Tatarsfamiliesputthemallunderchargeofconnectionwithmemberofthe"NarodnayaVolya"(People'sFreedom).Theyhadnorighttostayinoneplaceformorethansixmonths.Intheend,partofthemasPetrovskandSemipalatinskcametothealandofZhetysuindeafvillageTerlik"[1,c.179].ItissaidthatresidentsofsomeTatarvillageasawholetookoffandmovedtothearea.Finally,theyreachedthevillageLepsy.Here theytookRussianandKazakhnamesinordertomisleadthebloodhoundsoftheimperialpower.Sothey savedtheir soulsfromthe army.AndtodayintheseplacesaremanyTatarsbearingRussianandKazakhnames.

The local population, the Tatars often found a friendly attitude, shelter and prairie hospitality. In turn, the Tatars brought their culture to settled life, commitment to Islam and a high level of literacy. In the XVIII century the Kazakhs and peoples of Central Asia began to use the Tatar Saban, believing it to be the best weapon of plowing. A Tatar merchant Akhmetov has brought to the Kazakhs of the Middle Zhuz tools and seed material. Two years later, the Kazakhs gratefully wrote to the merchant that they are now free from hunger.

Tatars began to settle in Uralsk (the ancient town). "At the end of the last century (the XIX century), the number of Tatar population in the Uralsk was quite significant, as evidenced by the existence in the city of the Tatar quarters, mosques, madrasahs and maktabs" [1, c. 16]. When the tsarist government allowed the colonization of other regions, the Tatars began to settle in Pe

tropavlovsk and Semipalatinsk. Later there was quite a large group of Tatar residents in Akmolinsk (Astana), Aulie-Ata (Taraz), Kokchetav, Pavlodar, Atbasar and other cities.

From ancient times was established trade between the Volga region, the Urals, Siberia and Kazakhstan. As wrote V. V. Radlov in 1862, in Semipalatinsk "Russian of them no more than a third, the rest of the Tatars and the Kirghiz (Kazakhs). Now, Semipalatinsk became the center of trade in Western Siberia and the Kirghiz steppes and Western China. Local Tatars whomigrated here from Eastern Siberia, are mostly this trade" [1, c. 39]. Trade also led to the emergence of the Tatar population in these parts.

In 1854 was built the fortress of Vernyi (Almaty). Soon there appeared Tatar merchants. By the early 60-ies of XIX century had already formed Tatar settlement with a mosque and a school. In connection with the revival of trade, starting from the XVIII century began to appear the regular retail outlets, then mosques with mullahs in the Kazakh settlements. Atmosques were opened maktab and madrassas, attended by Tatar and Kazakh children.

"Kazan Tatar merchant as a result of knowledge of the language and customs of the kindred of Turkic tribes from the XVI century became a mediator between Russian and Asian trade", - said the famous historian G. Gubaidullin [2, c. 18]. Note that the permission of the Russian authorities on trade with Kazakhstan was associated not only with the economic objectives. Trade was to facilitate Russian penetration in Kazakhstan and Central Asia. In the Imperial plans of Russia to Kazakhstan would play a significant role: a great idea to create the fourth Russia. It was supposed to spend the accelerated Christianization of the population of the region and to transform Kazakhstan into Galtaross in addition to Russia, the Ukraine and Belarus. Know the order of Catherine II: "These provinces should be the easiest way to lead to the fact that they are Russified and cease to look like wolves in the forest". One of the senior officials addressed to the Governor

General: "I sincerely wish that forever Kyrgyz remained nomadic herdsment one never sowed bread and knew not only the sciences, but even the craft" [3, c. 10].

Merchants sought to expand the geographical boundaries of their trade by promoting trade activities farther from the earthen points. Similar points further advancement the Tatar on Kazakh soils served Ayaguz, Semipalatinsk, Ucharal, Taldykorgan, Aksu, Yarkand, etc. In these settlements there were a lot of Tatars. For example, one third of the population of Ayaguz in the nineteenth century were Tartars, almost all the local trade was concentrated in their hands. When Russian rulers forbade the Tatars to acquire real estate (land, buildings, etc.) in Kazakhstan, some Tatars began to be recorded Kazakhs. Sometimes took the land in the long-term (99 years) lease, some of the Tatars were left in more distant lands.

Not far from Petropavlovsk was founded trading place, where was built a mosque. Here were deployed Tatar entrepreneurs Barushev, Muratov, brothers Tebievs. In 1915, already a third of the population of Petropavlovsk were Tartars. The exiled Ukrainian populist K. A. Belilovsky wrote that "the Local Tatars – the people trade, live, mobile. All commercial operations are performed with them mainly in the steppe, among the Kirghiz... Here Tatar merchants are more conscientiousness than their Russian counterparts" [4, c. 10].

K. A. Belilovsky emphasizes that almost every Tartar to read and write in Tatar and Russian languages, loved to sing and play the harmonica. He further notes that "the local Tatar polite, respectful, well-behaved, rarely comes at odds with his dignity... The superiority of the Tartar on the Russian is expressed here in the fact that the family mores of the Tatars have a very strict and clean, despite the fact that I live in a city where Russians, especially the famous, distinguished by a licentiousness of manners" [ibid].

Began to grow and the permanent rural Tatar population in Kazakhstan. In the second half of the eighteenth century a large group of Tatar peasants and artisans settled in 40 miles from Petropavlovsk. This village is called Mauletavyl by the name of its founder (at the present time – Mamlyutka). Tatar-Mishars from Saratov province founded the village Imantau in the city of Kokchetav. Near this city was a Tatar village, Gelto w. Tatar population accounted for a significant layer in Kapal, Jarkent in Almaty region, etc.

Since 1824 the specified Mullah Kokchetav district was Tatar Saifullah Usmanov. Volostruler wrote of him: "Correctst heaforementioned position in accordance according to the title of his zeal and activity, always properly behaved as it should be a good man and in any lean qualities were not observed". S. Usmanov, together with four brothers settled in one of the tracts of the valley of the Ishim River, where they built a mosque. Here is how to characterize the contemporaries of the brothers Usmanov's "In the steppes of home furnishing, staged flour mill, contain the College house, which are retrained Kyrgyz children and meanwhile engaged in arable farming".

In the nineteenth century dramatically increased the penetration of Tatar merchants and entrepreneurs in Kazakhstan. Prominent representatives of the Tatar merchants were the brothers Musinin Semipalatinsk, I. Abdulzhaparov, father and son Kaipovs, Abdulvaliev in Vernyi, etc. Hamidullah and Gulshad Bekmetovafounded lead-silver plant at Balkhash, later called Gulshadskii.

All this led to the further expansion of interrelations and understanding between Tatars and Kazakhs. Thus, these two people, as pointed out by N. Nazarbayev "anciently linked not only cultural community, but there a economic life... only in Oren

burgharbarerabargainattheendoflastcentury(theXIXcentury)fromtheKazakhstansteppecameannuallytohalfmillionssheep,tensofthousandsofheadofcattlereceivedlambskin,raw,skinofpets,furs,salt,fuel,etc.MorethanacenturyagoTatarmerchantsAushev, Yakupov, AbdrashitovandothercooperationwiththeKazakhpartnersopenedtallowhouse,soapfactories,slaughterhouses, warehouses, shoppingmallsinKostanai, Aktobe, Irgiz, andKarabutak, etc. Tradeandbusinessrelationshavebeengreatdevelopmentandeventhenworeamutuallybeneficialnature."

AspecialrolewasplayedbytheTatarsinraisingtheliteracylevelofthepopulationintheXIX-earlyXXcentury. IntheabsenceofanextensivenetworkofpubliceducationinKazakhstanistheTatarswerethemaindisseminators ofliteracyamongtheKazakhpopulation. In1863, inSemipalatinsk, therewerenineprivateTatarschoolswithnearly500students. Atthesametimein14Russianschoolsofthiscityconsistedofabout340children.

ContemporariesnotedthatthelocalKazakhswereeducatedTatarschoolsinthevillages. TeachersintheseschoolsspokeoftheTatarcleric-mullahs. SeriousconcernofthesaristauthoritieswascausedbythespreadofeducationamongtheKazakhsacrosstheTatarmullahs. TheMinisterofinternalAffairsoftheRussianEmpirestated: "InordertokeeptheKyrgyzpopulationfromotariyaniya (turningintoTatar), thatmayhaveveryadverseconsequencesforRussiainpoliticalterms, itisnecessary, withoutlosingtime, totakeallnecessarymeasuresagainstthis". NotthatthepartoftheKazakhintelligentsiawasalsonotpleasedwithsuch (religious, Muslim) education. Quite reasonablyitwantedtoinstillinownpeopleseculareducation.

SuspicionoftheImperialauthoritiescausedtherelationshipoftheKazakhsandTatars. Forexample, theGeneral-GovernorofSemirechenskareainowncircularof1883pointedouttheundesirabilityoftheTatarsintheruralsocietyoftheregion. "TheneighborhoodofthevillageofKarabulakandtheriverKaratalupanddown, hewrites, -InoticedmanyoftheTatarhamletsbelongingtotheburghersofthecityofDripping, otherpeople—theTatars, Chala-Kazaks (descendants ofmixedKazakh-Tatarmarriages) andotherthings. IsuggesttotheCountybosstogivemetailedinformation, onwhatgroundsandrightsbreedthesehamlets". TheDirectoroftheaboriginal educationalseminaryinUralskA. Voznesensky (1899) complainedabout"thedominanceoftheTatarsintheKazakhstansteppe" andurgedtotakemeasurestoweakenthe"Tatarpropagandaandinfluence" [5, c. 19-20].

TheKazakhpopulationsoftheregionweretruegood-neighborlyrelationswiththeTatars. WealthyKazakhsfinanciallysupportedMuslimeducation. TherearecasesofprovidingsubstantialfinancialassistancetomadrasahfromKazakhmerchantsandentrepreneursconcernedaboutthepenetrationofChristianitythroughthespreadoftheRussianlanguageintheKazakhenvironment. EducatedKazakhs ofthat time, primary educationhasreceivedundertheleadershipoftheTatarmullahs. Forexample, AbaiKunanbayevstudiedfirstatthevillageMullah, andthencontinuedhiseducationatSemipalatinskTatarmadrassah.

OfinterestaretheviewsofseniorSultanKunanbayUskenbaev—thefatherofAbay. Inhisstatementaboutbuildingamosque, hewrites: "ManyoftheKirghiznotinalongtimewishtohavemoquesoftheirownhome, especiallywhenyouallowtheTatarstolive separatelyintheirsettlement; however, thebenefitscanbeforthetheKirghizthattheysettledwiththeTatarsmayholdtheirtrade, thewealthycantraveltogetherwiththem...tothefair, andtoexpectthattheycanlaterestablishitselfsubsidence, andreceivedthejudgesintheKyrgyzboysineducationcanacquainthimselfwithRussianlawsandcustoms."

Bytheway, thefamoushistorianK. Khalidiinoneofhisbooksgivesaninterestinglegendaboutthisman. OnhisdeathbedKunanbaywasaskedaboutthisunfulfilleddesiresanddreams. Kunanbaygavetheanswer, describinghimasamodestmanofhighintelligence. Hesaidhecouldn'tleavepeopleinventedthemverbal expression: "NomatterwhatIthoughtorsaid, theyareall, itturnsout, datebacktowordsandproverbs, alreadyinventedbytheancient".

ManyKazakhyoungmenwereeducatedinTatarmadrasahOrenburgregion, theVolgaandUralregions. V. V. Radlovpointedoutthat hundredsofyoungKazakhs, "whichreceivedprimaryeducationathome, nowgostudyattheTatarmadrasahinNorthernRussia." HealsannotedthatSterlibashmadrasah (ontheterritoryofmodernBashkortostan) annuallyreceivesupto150Kazakhsstudyinghereforatleasttenyears; thephenomenoncontinuesforseveraldecades.

TheemergenceofstateeducationalinstitutionsfortheMuslimsgavetheKazakhsanopportunitytostudyinsuchinstitutions. However, itwasaverysmallnumberofsucheducationalinstitutionsandstudentsinthemareKazakhs. Forexample, 1872-1919years intheKazanteacher'sseminarystudiedjustoverathousandyoungTatars, Bashkirs, Kazakhs, etc.

Tatars—patronsoftensentyoungpeopletostudyinTurkeyandArabia. AttheinitiativeoftheTatarcharityorganizations, librarieshavebeenestablishedinVernyi, Petropavlovsk, Kapal, Tashkent, Kokand, Karakol, Baku, etc.

Inthisregard, itshouldbenotedtheroleofKazanasthemaincentreofbookpublishinginthe languagesoftheEasternpeoplesoftheRussianEmpire. ForalongtimeB. A. Kenzhetaevsaidthattheneedandperiodicals"satisfiedTatarnewspapersandmagazines... ThiswasduetothestrongeconomicpotentialoftheTatarpeople. Andinthemuslimmovement, theTatarsplayedoneofleadingroles". InKazanpublishedworksoftheoutstandingKazakhthinkers. Forexample, "ThecompleteworksofAhmedYasawiintheearlymanuscripts, theninprintwerewidelydistributedamongtheTatars, theyasthecoursematerial

was studied in a madrasa, was performed on various events" [6, c. 27]. First the Kazan edition of "the Divane Hikmet" referred to 1878. Until 1917 the printing house of Kazan University and in the printing house of the Karimov brothers, the book was reprinted about a dozen times. Interestingly, some of these publications were prepared by one of the Tatar Kazaks of the Guryevsk y district of the Ural region.

In the 1910s, the Tatars organized a company "Yardam" ("Help") in Semipalatinsk. Here books were reprinted, and later there was a newspaper "Eshche halyksuz" ("The word of working people").

Through the Tatars entered the Kazakhstan's theatrical art. In 1918 the Tatar group of Amateur artists organized stage performances in the competitions. The cultural-educational society of Tatars in Semipalatinsk "Madeniet" ("Culture") organized a theatre troupe. There appeared then and Kazakh amateur group. Tatar Amateur troupes were also held in Kustanai, Atbasar, Pavlodar, Uralsk, etc. Tatar patrons from the Verny have invited a professional musician Khan Ismailov, who began to put dramatic works on stage. In 1913 was held the first performance in the Right, it was the work of G. Kamal "Berence theatre". In the house of sisters Zaynab and Rabiga Gabitova was created a literary circle called "Shimba" ("Saturday"). By the way, that sister Gabitova organized Jetysu assistance to the population affected by the earthquake.

Interestingly that in 2013 marked the 100 anniversary of Kazakhstan football. "Semipalatinsk also is home of Kazakhstan football. In 1913 it was here, in Semipalatinsk appeared first on the territory of modern Kazakhstan football team, ... the team with pure Tatar name "Yarysh", i.e. "Competition". Club "Yarysh" was represented by a team of students of the Tatar teacher's school, founded in 1906, the progressive teacher R. Elchibaeva, and consisted of representatives of Muslim youth. One of the organizers and the first captains of the team were Yunus Nigmatullin, played in it, and also a future classic of the Kazakh literature Mukhtar Auezov [7, c. 14].

In 1919, the Tatar actor X. Urazakov came to Correct. He organized a troupe called "Theatre named after G. Tukai". Since the early 1920's to late 1930-ies in Alma-Ata worked Tatar theatre of working youth and the Tatar theatrical troupe. Speaking of Tatar performances and making their first step on stage, a future celebrity as K. Baiseitova, K. Badyrov, K. Karmysov, W. Musin and others. In front of the Kazakh and Tatar audience made tours of the troupe, "Saiyar", "Nur", etc. But in 30-year of the last century were closed Tatar schools, libraries, and Tatar theatre.

Kazakhstan was associated with the names of many outstanding representatives of the Tatar people. One of these individuals is a scientist and diplomat, an expert on Asian languages Shagymardan Ibragimov (1840-1892). He became friends with the outstanding son of the Kazakh nation Shokan Valikhanov in the years of joint studying in Omsk cadet corps. This relationship continued later, when Sh. Ibragimov worked in Petropavlovsk. He was the first editor of the newspaper "Turkestan", which was produced in Kazakh and Uzbek languages (later this post was replaced by another Tartar - H. Chanyshev). Subsequently, Sh. M. Ibragimov headed the Russian Embassy to Bukhara, and then he worked as a Consul General in Saudi Arabia.

Sh. M. Ibragimov provided practical assistance to scientists, who were collecting materials about the life of Kazakh and other peoples of Turkestan. He has written several articles dedicated to the tradition and proceedings of the Kazakhs, Kazakh nation folklore. Sh. Ibragimov made and published a "Dictionary of household and traditional words of the Kazakh language". Explaining the purpose of their research, he wrote that he wanted to collect and give whole information about the life and traditions of the people with whom he had to communicate; that the Kazakh people have always given him the best feelings, and in the character of the people, he saw many bright qualities.

Teacher at St. Petersburg University Husain of Faizkhanov (1828-1866) studied the problems of the Kazakh language. He determined that the language of the epic "Manas" is not a Kazakh. He was in correspondence with by I. Altynsarin, Sh. Valikhanov. In one of his letters he reports Sh. Ualikhanov, that during his trip in the desert, they collected more than two thousand Kazakh words, many phrases, as well as tales, Proverbs, songs, etc., and thanks Sh. Ualikhanov for the given materials. The death prevented the scientist to complete his work on the development of Kazakh-Russian dictionary.

Graduates of the Department of Oriental languages of St. Petersburg University imbued with the ideas of their teachers, such as X. Faizhanov. That's why influential figure of the Russian enlightenment of the time N. I. Ilminski believed these students suited for work in the Asian suburbs, because "they study literature, history and Ethnography of Asian peoples objectively and transferred to them sympathy". N. I. Ilminski was convinced that in working with Asian people is unacceptable sympathy and therefore should not be an objective study of the culture of these peoples.

A favorite poet of Tatars, Kazakhs and Bashkirs were Miftahetdin of Muhammadar-Uli (1831-1895). Born Belebey district, he worked as a teacher in Kazakhstan. He was a famous singer-akyn and Kazakh poet called him as Akmulla.

For 44 years she worked as a medical doctor in Turkestan area Hanafi Batyrshin (1837-

1912). This is one of the first Tatars, who have higher medical education.

Many prominent figures of Tatar culture, art and literature are natives of Kazakhstan. For example, Galim Akchurin (1890-1938) was a teacher in his hometown of Petropavlovsk. In the organs of the national movement, located in Ufa (1917), he participated as a representative of the region. Akram Galimov (1892-1913) was born in Kustanai, wrote his poetry in the Tatar and Kazakh languages. He was Secretary of the magazine "Aikap", issued in Troitsk in the Kazakh language. Only 28 years have lived another poet Ahmad Urazaev-Murmashi, who worked as a teacher in Petropavlovsk. His poetry is also written in two languages. A friend of G. Tukay, a renowned teacher and journalist Gabdulla Gyismati was born in Kustanai. He is the author of several textbooks.

Significant changes in the composition of the Tatar population of Kazakhstan took place in the Soviet period. This was due to the conditions of revolutionary upheaval and civil war, years of famine in the Volga region and the period of collectivization of agriculture. Some Tatars were deported from their homes as bai and fistas as the Muslim clerics. In addition, the Tatars came to work in the mines of Karaganda and Ust-Kamenogorsk, in the mines of Zhezkazgan, Shymkent, Dzhambul (Taraz). In there arrived highly skilled professionals with their families. The development of virgin and fallow lands in the 50-60 years of the last century, when it was founded even Tatar state farms, also resulted in the increase of the Tatar population. Thus, by the 1990s, the number of Tatars in Kazakhstan reached 320 thousand people.

In the history of sovereign Kazakhstan entered a lot of names of prominent sons and daughters of the Tatar people. This prominent revolutionary figures Sabirjan Gabbasov, Karim Sutyushev, Bari Shegabutdinov, Usman Abdrashitov and others. In the Soviet years, H. M. Pazikov was the first Secretary of regional Committee of CP of Kazakhstan.

Sh. H. Bekbulatov, F. H. Galimov, V. G. Ibragimov, M. S. Muslimov were Ministers, and T. G. Muhammad-Rakhimov was Deputy Chairman of the government of the Republic. In the harsh year of the war heroes of the Soviet Union became Tatars-Kazakhstanians: Lieutenant General G. B. Safiulin, Zakir Asfandiyarov, Iskandar Dautov and others.

Representatives of the Tatar people made a significant contribution to the development of science in the Republic. At the forefront of development of nuclear physics stood Sh. Sh. Ibragimov, in the field of petrochemistry worked S. R. Rafikov. Widely known surgeons as A. N. Syzganov and R. Z. Ismagilov, ophthalmologist G. A. Uldanov, microbiologist A. N. Ilyaletdinov, mathematician V. M. Amirbayev, geologist S. Sh. Saifullin, physicists K. M. Salikhov and K. A. Valiev, chemist D. Z. Sirazhetdinov, philologists H. Sh. Mahmudov. Currently in Kazakhstan employs about 30 doctors of sciences, Tatar professors, including the philologist R. A. Abuzyarov, economist R. G. Alimov, historian V. Z. Galiev, biologist R. A. Gareev, the philosopher R. A. Klesheeva-Khafizova and others.

The natives of Kazakhstan are the prominent Tatar poets Nuri Arslan and Mahmut Hussain, and also well-known theatre Director M. S. Sarymsakov. Ibrahim Salakhov a prominent Tatar writer wrote and created down works in Kazakhstan. Academics R. I. Nafigov, M. A. Usmanov, and also well-known Tatar composer Najib Jihanov lived in Kazakhstan. An outstanding artist Baky Urmanchev was serving in his administrative exile in Kazakhstan. He produced illustrations for the works of Abai, Mukhtar Auezov and Sabit Mukanov.

In Kazakhstan revealed the talents of a number of creative Tatars: one of the founders of Kazakh professional music Latif Hamidi, singers-brothers Rishat and Muslim Abdullin, conductors Fuat Mansurov, Renat Salavatov, etc. Major masters showed themselves recognized artists Kamil Shayakhmetov, Bakhtiyar Tabeev and others.

Thus, the Tatars, in the words of A. G. Khamidullina, "never hurt anyone on the Kazakhland, worked and are working as miners, metallurgists, builders, farmers, teachers, doctors, organizers and managers of industrial and agricultural production, earning high awards and titles. Many of those, who proved himself as a gifted statesman and public figures" [8, c. 24]. Inexhaustible energy, commitment and active life position allowed the Kazakhstan's Tatars to achieve greater heights and respect for other people. They are honest, noble work has contributed to strengthening friendship between peoples, spiritual and moral education of the younger generation, the preservation of peace and prosperity, etc. [9].

According to official data, currently in Kazakhstan live and employ about 210 thousand Tatars, i.e. 1,2% of the population who are engaged in all sectors of the economy of Kazakhstan. They seek to preserve their native language and cultural traditions. For these purposes created regional and urban ethno-cultural associations. These organizations united in the national Association that works in business contact with the world Congress of Tatars. Honorary President of the Association T. A. Karimov is a member of the Executive Committee of the Congress.

Over the past two decades, Kazakhstan has published more than two dozen books in the Tatar language. At the initiative of the Republican Association released a collection of Amateur poets-Tatars of Kazakhstan. The newspaper "Akbars" (Astana) and "Fiker" (Almaty) are published. Newspapers in the Tatar language, occasionally come also in Semipalatinsk, Shymkent, etc. The Tukavskii center in Uralsk operates organized by R. A.

Abuzyarov. Hold international scientific-practical conference on questions of history, language and culture of the Tatar people.

In Sunday schools to study the native language and history of the Tatar people, as well as the basics of Islam. The ensemble of amateur art activities were created. The festival Sabantuy is held annually in each regional center and the capital of Kazakhstan with the participation of artists from Tatarstan. In Semipalatinsk works of the Tatar children's arts school under the direction of G. G. Akhundjanov. He also organized the annual festival of Bashkir and Tatar song "Irtys hmonnary" ("Melodies of the Irtys river").

The Tatars in Kazakhstan advocate the strengthening of multilateral relations between Kazakhstan and Tatarstan. Interest in ethnic harmony and cultural cooperation for all peoples is perceived as a major challenge to Tatar public movement of Kazakhstan.

История формирования материальной и духовной культуры татар Казахстана и Сибири (Материалы международной научно-практической конференции). - Усть-Каменогорск, 2006.

2 Галиев В. З. Караванные тропы (Из истории общественной жизни Казахстана XVII-XIX вв.). - Алматы, 1994.

3 Сембаев А. И. История развития советской школы в Казахстане. - Алма-Ата, 1962.

4 Белювский К. А. Медико-

статистический и санитарный очерк города Петропавловска Акмолинской области (годовой отчет за 1886 год). - Томск, 1887.

5 Нафигов Р. И. Тукай и его окружение. - Казань, 1986.

6 Миннегулов Х. Ю. Записи разных лет. - Казань, 2010.

7 Каримов Т. А. Татарстан, татары и спорт. - Астана, 2012.

8 Хамидуллин А. Г. Татары в Казахстане. - Алматы, 1997.

9 Татарстан - Казахстан: мосты дружбы. У наших народов общие историко-культурное наследие и духовные ценности // Наш дом Татарстан. - 2010. - Вып. 3.

Түйіндеме

Татар диаспорасы: тарихы және қазіргі кезі

Р. Б. Әбсаггаров – Абай атындағы ҚазҰПУ саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі, ҚРҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор,

Г. Т. Хайруллин –

Қазақстандық татарлар мен башқұрлар Ассоциациясының президенті, педагогика ғылымдарының докторы, профессор

Мақалада Қазақстандық материалдар негізінде әлеуметтік-саяси әдебиетте әлі де жетертелмеген татар диаспорасының саяси аспектілері қарастырылады. Мақалада Қазақстанда татар диаспорасының қалыптасу тарихы қарастырылады және татарлар мен қазақтар достығының бастаулары көрсетіледі. Сонымен қатар, мақалада пікірталасты ұдыратын сұрақтарға дәлелдер берілген.

Түйін сөздер: достық, қатынас, татарлар, қазақтар, ислам, медресе, сауаттылық, қала, ауыл, билік, христиандық, тұрғындар, Қазақстан, орыстар, мұсылмандар, мәдениет, саясат

Резюме

Татарская диаспора: история и современность

Р. Б. Абсаггаров – зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор,

Г. Т. Хайруллин – президент Ассоциации татар в Башкирии Казахстана, доктор педагогических наук, профессор

В статье на материалах Казахстана рассматриваются политические аспекты татарской диаспоры, которые еще недостаточно изучены в социально-политической литературе. В статье рассматривается история формирования татарской диаспоры в Казахстане и показаны истоки дружбы татар и казахов. Вместе с тем, уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: дружба, отношение, татары, казахи, ислам, медресе, грамотность, город, ауыл, власть, христианство, население, Казахстан, русские, мусульман, культура, политика

УДК 316.334.3(574)

ОБЪЕКТИВНЫЕ И СУБЪЕКТИВНЫЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

Г. А. Базарбаева – Алматинский Технологический университет, д. полит. н., и. о. проф.

Автор рассматривает теоретические вопросы развития современного социального государства в Казахстане. В статье проводится анализ значения государства в современных условиях нестабильности, финансово-экономического кризиса. Стойкие теории общественного выбора, развития человеческого капитала, модернизации автором показаны в взаимосвязи между социальным государством, экономическим и политическим развитием. Одним из основных факторов современного социального государства являются права человека и гражданина. Государство в лице своих органов и должностных лиц выступает гарантом прав человека и его партнеров. Права и свободы человека являются неотчуждаемыми и принадлежат каждому от рождения. Государство в прямую названо социальным в Конституции Республики Казахстан. Исследования социального государства определяют не только вытекающие из них важные политические и либо экономические последствия, но, прежде всего, их влияние на развитие человеческого капитала, признание человеческой жизни самой высшей ценностью. Государство, которое выбирает вектор рыночных реформ, ищет баланс между частными инициативами и общенациональными (с позиций государственности) стратегиями, итогом на первый план выступают культурно-духовные ориентиры, а главным субъектом преобразований становится жизнь конкретного человека, его семьи. Сформулированы принципы социального государства с позиций развития человеческого потенциала. Проанализированы общие подходы к пониманию социального государства в казахстанских условиях.

Ключевые слова: государство, социальная политика, социальное государство, модернизация, права человека

В самом общем значении процесс формирования социального государства представлен совокупностью исторических, социокультурных, экономических, политических и глобальных условий. Создание социального государства в мировой практике стало результатом объективного хода исторического процесса, при котором происходила трансформация функций государства, менялось его предназначение в развитии общества. Ход этого процесса возникновения, развития и функционирования социального государства соответствуют субъективные факторы, которые представляют собой понимание его необходимости, определяющим образом воздействуют на смысл и формирование содержания социальной политики, разработку ее стратегии, нормативных основ реализации практических планов. Понимание сути социального государства в современном Казахстане объединило не только представление о его социально-экономической основе, но также включило определение новой роли человека как агента политического действия. Все, что оказалось связанным с интересами, потребностями, целями деятельности по формированию социального государства следует отнести к субъективным факторам его становления и развития.

Среди основных ценностных опор современного социального государства выделим наиболее значимые:

- *ценность человеческой жизни* - осознается в правовом (противодействию нарушениям прав), медико-экологическом (создании здоровой среды и возможностей реабилитации здоровья), экономическом (обеспечении высокого качества жизни) измерениях и содержится в основе понимания цели социального государства, призванного развивать человеческий капитал как главную ценность мира и общества;

- *свобода* как универсальная либеральная ценность, связанная с реализацией доступа к социальным благам и целям развития человеческой личности и прогресса общества;

- *равенство и недискриминация* раскрывают представление о равенстве норм гражданских взаимоотношений, в независимости от различных идентичностей индивида: половой, расовой, религиозной, профессиональной, возрастной, религиозной, политической и др.;

- *справедливость* как основа общества (основное средство защиты человека, условие для развития человечества) предполагает уважение достоинства, обеспечение безопасности и неприкосновенности личности. В условиях социального государства реализуется через гарантии прав и свобод человека, достойное удовлетворение потребностей человека, справедливо распределение материальных ресурсов, свободный доступ к услугам здравоохранения и образования; создание равных возможностей, права на социальную защиту и обеспечение;

- *солидарность* - важнейшая ценность социально ориентированного государства, которая означает понимание страданий и чаяний человека, участие в борьбе за его социальные права, способность оказать помощь нуждающимся в ней.;

- *социальная ответственность* как практическая сторона солидарности связана с оказанием поддержки, защиты интересов, предоставлением помощи нуждающимся;

- *обеспечение мира и отказ от насилия* - ценности, помогающие строить взаимоотношения через преодоление конфликта, недопущение насилия и создание гармоничной социальной среды.

Таким образом, актуальность исследований социального государства определяют не только вытекающие

щие из них важны не политически или бóо экономические последствия, но, прежде всего, их влияние на развитие человеческого капитала, признание человеческой жизни самой высшей ценностью. Государство, которое выбирает векторы рыночных реформ, ищет баланс между частными инициативами и общенациональными (спозиций государственности) стратегиями, итог дана первый план выступают культурно-духовные ориентиры, а главным субъектом преобразований становится жизнь конкретного человека, его семьи.

Период трансформаций в суверенном Казахстане все больше актуализирует понимание социального государства, особенно такого вектора его развития, на котором наиболее важными предстают интегрированные функции государства по отношению к гражданам. Это связано не только с эволюцией классических представлений о феномене государства и новыми акцентами в иерархии его функций (властных, правовых, экономических, социальных, культурных, защитных, политических, идеологических и др.), но и характером взаимоотношений в системах «государство-гражданин», «общество-личность», свойственных демократическим системам.

Как верно отмечает Ю. К. Шокаманов, важным положением концепции человеческого развития является то, что экономическое развитие не самоцель, оно должно служить в благо человека. Так, например, «страна может добиться значительного роста ВВП, расширения внешней торговли, роста инвестиций и т. д., не улучшая при этом уровня жизни своего народа. Правительство может достичь низкого уровня инфляции, обеспечить небольшой дефицит государственного бюджета и, в то же время, оставить на низком уровне заработную плату учителей и врачей, а систему социальных услуг сократить» [1, с. 3]. Поэтому социальное государство как носитель новой институциональной формы нуждается в методологическом обеспечении условий своего функционирования и развития.

Средством управления общественными процессами в таком государстве становится социальная политика, т. е. система решений, направленных на поддержание социальной стабильности, укрепление общественного благосостояния, его защиту, а также действия по устранению конкретных социальных проблем. Она направлена на гармонизацию интересов и потребностей субъектов политики (в плане общих частных устремлений), границ ответственности и учитывает специфику взаимодействия между различными агентами.

Одним из элементов концептуальной основы современной социальной политики называют теорию общественного выбора. Эта теория измеряет зависимость между субъектами и объектами социальной политики. Субъекты социальной политики в контексте этой теории выступают политики-законодатели, которые, в свою очередь, определяют возможности реализации принятых ими решений в области социальной политики для исполнительных органов власти. Объектом социальной политики являются все граждане государства (в данном случае - избиратели), на которых направлена эта политика. В ходе голосования они выбирают политическую программу, а вместе с ней и социальную политику. Среди вопросов теории общественного выбора - определение целей общественного благосостояния и ответ на вопрос, в интересах кого должно в первую очередь развиваться общество. Именно поэтому гражданское сознание в период выборной кампании определяет, скакой политической силой оно связывает ожидания лучшей жизни. Поэтому в широком понимании практической стороной теории общественного выбора являются результаты политических выборов. Связь с социальной политикой обусловлена факторами популярности различных политических программ, которые направлены на изменение социально-экономического положения избирателей.

Механизм осуществления социальной политики обеспечивается законодательной и нормативной базами. В контексте теории общественного выбора конституция выступает в качестве гарант соблюдения реализации прав граждан. Одним из факторов эффективной реализации социальной политики служит бюджетная политика государства. В Казахстане основным принципом осуществления политики социальной защиты является государственное регулирование. Государство берет на себя ответственные функции контроля деятельности социальной защиты и страхования, поддерживает малоимущих и безработных. Основные источники финансирования системы социальной защиты населения - в руках государства. Но практически претворение социальной политики зависит не только от бюджетных отчислений, но и от активности гражданского общества и его самоинициативы и ответственности.

Стратегическая цель современной социальной политики в Казахстане сегодня связана с переходом к передовым социальным стандартам жизни через взаимную ответственность государства и частного бизнеса. В рамках парадигмы социально ответственного бизнеса его участие в решении многих социальных вопросов становится не декларативным, а действенным. Именно поэтому «важнейшей составляющей механизма реализации социальной политики становится взаимодействие государственных структур с представителями негосударственных секторов экономики. Это важно не только с точки зрения дифференциации подходов к социальной политике, но и потому, что новые рыночные структуры становятся одним из важ-

ейшихресурсовосуществленияэффективнойсоциальнойполитики»[2].

ВКазахстаневырабатываетсяособоевидениепроцессамодернизации,сприоритетомразвитияэкономикипереддругимисферамижизниобщества.Обычномодернизирующееяобществовпереходныйпериодвыступаетосновныминициаторомэкономическихиполитическихреформ.КакподчеркиваетИ.Н.Тасмагамбетов,стратегиямодернизации,примененнаяпоотношениюксоциальнойсфере,выявила«отказоттотальногогосударственногопатернализмавсоциальнойсфере»ипредполагала:

-
повышениеролигосударствавсоциальномсплоченииказахстанскогообществавоблаговоиоимячеловека,чтоводержательномсмыслеозначаетучетинтересоввсехсоциальныхгрупп,которыйнеобходимдляподдержаниябалансапотребностейиинтересовразличныхсоциальныхгруппвобществе;

-
разделениеответственностимеждугосударствомисамимисубъектамисоциальнойсферы,чтоозначаетэффективнойразделениенагрузкиizareформированиеисоциальнойсферымеждуразличнымиуровнямиисполнительнойвласти,атакжемеждугосударствоминаселением[3,с.226].

Вказахстанскихусловияхосновнымсубъектомсоциальнойполитикиинициаторомеереанимированияиреформированиясталогосударствокакполитическийинститут,взавышнанасебяответственностьзаблагополучиесвоихграждан.Жизньпоказала,чтопоэтапныйходобщаялогикареформсприоритетомрешенияэкономическихзадачказалисьболеепродуктивными,чемпопыткинекоторыхсторонниковпоСНГпридатьреформированиюпреимущественнополитическийхарактер.ЭтотподходпозволилКазахстануизбежатьполитических,социальных,экономическихпотрясений,которыесталихарактернымидлямногихпостсоветскихгосударств.Оноказалосвоестратегическоепреимуществонетольковусловияхэкономическогороста,ноивситуациипроявленияиразрастанияглобальногокризиса.

1 РеспубликаКазахстанпостатистике,2001.

2 ШокамановЮ.К.ТенденциичеловеческогоразвитиявКазахстане.–

Алматы:АгентствоАбишеваМ.АбишеваМ.А.ПосланиеПрезидентанародуКазахстана:современнаясоциальнаяполитика//www.kisi.kz.12.06.2007.

3 ТасмагамбетовИ.Н.Социальнаяполитикаиполитическаятрансформация.–

Алматы:ИнститутразвитияКазахстана,1997.

Түйіндеме

БазарбаеваГ.А.-АлматыТехнологиялықуниверситеті,Алматықаласы,gbazarbaeva@rambler.ru

Объективтіжәне субъективті факторлардың әлеуметтік мемлекетке ықпалы

АвторқазіргізаманғыҚазақстанныңәлеуметтік мемлекетініңтеориялықаспектілерінзерттейді.Бұлмақаладақазіргізаманғымемлекеттіңтұрақсыздығы,қаржылықжәнеэкономикалықдағдарысмаңыздылығынталдайды.Қоғамныңтеориялықжағынанғандауқарасынабайланысты,адамкапиталыныңдамуы,автордыңжаңғыртуыбойыншаәлеуметтік мемлекет,экономикалықжәне саяси дамуыныңарасындағыбір-

біріменқарымқатынасынкөрсетті.Қазіргізаманғыәлеуметтік мемлекеттіңнегізгі факторлардыңбіріадамназаматтыңқұқықтарыболыптабылады.Мемлекетөзоргандарыменлауазымдыадамдарыарқылы,адамқұқықтарыменсеріктестіктерін екепілболыптабылады.Туылғаннанбастапәрадамныңқұқығыменбостандығыажырамастекөзінеғанатисілболыпсанал ады.ҚазақстанРеспубликасыныңконституциясындамемлекеттікелейәлеуметтікдепайтылған.

Әлеуметтік мемлекеттіңзертеулертек саяси маңызды немесе экономика салдарына анықтап қоймай, еналдымен, олардың адам капиталының дамуына әсерін, адам өмірін тануының басты құндылық деп біледі. Нарықтық вектор реформасын тандайтын мемлекет, жеке бастамалар мен ұлттық стратегиялар (мемлекет тұрғысынан) арасынан тепеңдікті іздейді, сол кезден бастап бірінші кезекке мәдени және рухани бағдар келеді, ал ең басты субъект болып нақты бірадамның өмірі және оның отбасы болыптабылады. Адам дамуының тұрғысынан әлеуметтік мемлекеттің принциптер қалыптасады. Ортақтәсілдер бойынша әлеуметтік мемлекеттің түсінігі Қазақстан шартымен талданды.

Түйінсөздер: мемлекет, әлеуметтік саясаттану, әлеуметтік қоғам, жаңғырту, адам құқығы

Summary

G.A. Bazarbayeva-doctor of political sciences, acting as professor Almaty, ATU, gbazarbaeva@rambler.ru

The objective and subjective factors of formation of the social state

The author considers the theoretical questions of development of the modern social state in Kazakhstan. In the article the analysis of value of the state in modern conditions of instability, financial and economic crisis is carried out. From the point of view of the theories of the public choice

ce, development of the human capital, modernization by the author interrelations between the social state, economic and political development are shown. One of major factors of the modern social state is human right and the citizen. The state represented by the bodies and officials acts as the guarantor of human rights of its partners. The rights and freedoms of the person are inalienable and belong to everyone from the birth. The state is outright called social in the Constitution of the Republic of Kazakhstan. Researches of the social state define not only the important political or economic consequences following from them, but, first of all, its influence on development of the human capital, recognition of human life by the supreme value. The state which chooses a vector of market reforms looks for balance between private initiative and nationwide (from statehood positions) strategy, and then into the forefront cultural spiritual ancestors' act, and life of the specific person, its family become the main subject of transformations. The principles of the social state from positions of human development are formulated. The general approaches to understanding of the social state in the Kazakhstan conditions are analyzed.

Keywords: state, social policy, social state, modernization, human rights

ӘОЖ 32.019.51

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЯСИ ЖАРНАМАНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

М.Ө. Насимов

саяси ғ.к., «Болашақ» университетінің тәрбие жұмысы және халықаралық байланыстар жөніндегі проректоры

Саяси жарнама –

бұл саяси субъектілер мен объектілердің қатынастарын тәуелді азаматтардың ұстанымдарына ықпал жасайтын байланыстың ерекше түрі. Қоғаммен саяси жарнама арасындағы өзара байланыстардың екі жақты қарауға болады: жарнамалық қызмет қоғамның саяси дамуына себепші болады, екінші жағынан қоғам жарнама технологияларындамытады. Қазақстан Республикасындағы саяси жарнаманың негізгі екі топқа жіктеуге болады: электораларалық кезеңде қолданылатын жанама және сайлау науқаны процесінде қолданылатын тікелей саяси жарнама. Мақалада саяси жарнаманың Қазақстан Республикасындағы даму кезеңдерінен сарау дарылады.

Түйін сөздер: жанама саяси жарнама, тікелей саяси жарнама, саяси коммуникациялар, электораларалық кезең, сайлау науқаны, бұқаралық ақпарат құралдары, теледидар, ғаламтор, әлеуметтік желілер

Халық пен билік арасындағы өзара жақындығын саяси жарнаманың қоғам дамуындағы орны ерекше саналады. Тәуелсіздікке дейін балама жоқ қоғамдық өмірде саяси үгіт-насихат басымдық танытса, саяси нарықтан ағызбәсекелестік туындаған шақта саяси жарнама технологиялары пайдалану қажеттілігі туындады. Бұл жанама беталыстық Қазақстан Республикасындағы емес, посткеңестік елдердің барлығын – да жаңа құндылықтар қатарында болды.

Демократиялық құндылықтардың неюі және саяси бәсекелестіктің пайдалануы барысында еліміздегі саяси үгіт-насихат саяси жарнамаға жүгінуге тура келді. Өйткені, тоталитарлық тәртіпте саяси жарнама туралы айтылмады, олар капиталистік қоғамның «қажетсіз өнімі» саналды және жарнама ұғымының өзін салмақты саяси тәртіптің пайдалануына лайықсыз болып көрінді. Дегенмен, саяси жарнама сайлау науқандарында көрініс тапқанымен, ол бір жақты үгіт-насихаттық сипатта еді.

Жарнамаға ғылым ретінде қарау Батыс елдерінде басталды. К. Хопкинстің 1923 жылы жарық көрген «Ғылым және жарнама» [1] атты еңбегі жарнамаға жаңаша көзқараспен қарауға бастама болды. Ұғымның ғылыми аппаратын посткеңестік кезеңістік саяси ғылымдарында зерттеу XX ғасырдың аяғында қолға алына бастады [2] және ғылыми объектілердің басым бөлігі осы кезеңдерге тән түрде тұлға болды. Бұл құбылысты саяси күрес шарттарының өзгерісіне байланысты деп бағалауымызға болады.

Саяси жарнама түсінігінің өзіндік ұғымының саяси ғылымдар саласындағы пәндер (саяси тану, саяси консалтинг, саяси философия), жарнама мен маркетингтің өзара байланысында тоғысқан. Саяси жарнама – нығыз түрлі көзқарастар негізінде экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, конфессионалдық, тұлғалық қызмет түрлері ретінде қарастырумызға болады [3]. Заманауи ақпараттық заманда оны әлеуметтік жарнамадан [4] ажырату пайдаланылмай қалса да. Бұл саяси жарнаманың заман үдерістеріне қарай дамығандығының көрсеткіші.

Қазақстан Республикасындағы саяси жарнама, оны қолдану әдістері мен технологиялары өзін тәуелсіз ерекшеліктермен дамып келеді. Менталитет пен кинологиялық қасиеттер өзгешеліктері, ақпарат кеңестігінің өзгеруі мен еліміздің саяси ақпараттың таралуына бақылауды талап етеді. Бұл тұста еліміздегі саяси жарнаманың даму тарихының сипаттамалық белгілері мен мән берген жөн деп санаймыз.

Қазақстан Республикасындағы саяси жарнаманың дамуы бес кезеңнен тұрады.

Саяси жарнаманың қалыптасуындағы бірінші кезең – 1991-1995 жж. Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет ретінде алғашқы қадамдарын жасады. Ел тұрғындары арасында жаңа құндылықтар пайда болды. Берілген кезеңде жарнамалық кеңестіктің дамуы басталды. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы ақпараттық хабарламалар таратылғашқы жарнамалар пайда болды. Саяси жүйедегі өзгерістер халыққа газ

ет-журналдардағы мақалалар, теледидардағы хабарлар мен суреттемелер көмегімен жеткізілді. Осы материалдар қылыққа мүшелері жаңа саяси ұғымдарды түсіне бастады.

Бұл кезең шетелдік тәжірибені көшіру мен ерекшеленеді. Саяси жарнаматүрлері өте қарапайым болды. Барлығы Кеңестік биліктен қалған үгіт-насихат түрінде жүргізілді. Тікелей саяси жарнамаға қарағанда, жаңа саяси жарнаматүрлері дами бастады. Коммерциялық жарнама ның да қарқынды дамуы осы кезең-гесәй кескеледі.

Саяси жарнама ның қалыптасуындағы екінші кезең 1995-1999 жылдардың ама тиды. Бұл кезеңде Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Сайлау туралы» Конституциялық Заңы, «БАҚ туралы» Заң қабылданып, саяси жарнама ның заңнамалық негіздері қалана бастады. Қазақстандық қоғамның стратегиялық және тактикалық дамуының бәсекелестігі туралы бағдарламаларды тұрғындарға жеткізудегі ақпараттандырудың жаңа түрлері пайда бола бастады, жаңа саяси жарнама дамыды. Саяси жарнама ның қарапайым түрлерінің пайдаланылуы жалғасын тапты. Саяси ақпараттандыру бұқаралық ақпарат құралдарында қарқынды түрде дамыды. Елбасының «Қазақстан-2030. Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» жолдауы телерадиоэфирлерінде берілді, газет беттерінде жарияланды, жарнамалық қалқандарға ілінді.

Парламент сайлауларында жаңа типтегі саяси жарнама ның қолдану талпынысы байқалды. Электораларлық кезеңдегі саяси жарнама ның қолданудың негізгі қалана бастады және мемлекеттік саясаттың жүзеге асуына барысы түсіндіріле бастады. Жаңа саяси жарнама ның пайдаланудың тиімділігі айқын көрінді.

Үшінші кезең 1999-

2004 жылдардың ама тиды. Жарнамалық қызметті реттеудің негізі болып табылатын «Жарнаматуралы» Заң қабылданды. Өткен сайлау науқандары жарнама ның тікелей әдістерінің дамуына ықпал етті. Қазақстан Республикасындағы алғаш рет баламалы түрде өткен Президент және Парламент сайлауларында саяси жарнама ның тікелей түрін пайдалану қажеттілігі туындады. Екі сайлау науқандарына Ресейдің саяси технологиялары араласты. Саяси жарнама ның жасаушылары идеясының азығ және қоғам құндылықтарына сәйкессіздігі байқалды. Кейбір саяси партиялардың, кандидаттардың сайлау науқанындағы белсенділігі төмен болды және саяси жарнамаға қарағанда, саяси үгіт-насихаткеңінен қолданылды. Жаңа саяси жарнама ның рөлі өсетүсті. Жарнаматүсінігі қалыптасып, заңдастырылды.

Төртінші кезең 2004-

2008 жылдардың ама тиды. Жарнамалық кеңістікті реттейтін және ережелерін қалыптастыратын саяси-құқықтық негізінің жаңару процесі жүрді. Саяси жарнама ның мазмұны мен түрлері көпқырлылығы мен танымалдығына, жаңа және тікелей саяси жарнама ның технологиялары қатар қызмет атқара бастады. Саяси жарнаматолықта ықпал етті. 2004, 2007 жылдардағы Парламент және 2005 жылғы Президент сайлауында қолданылған саяси жарнаматәсілдерінде өзгерістер пайда болды. Сайлаушыларға ықпал етудің жаңа әдістері қолданылды. Парламент сайлауының пропорционалды жүйеге ауысуы саяси партияларимиджін қайта қарауды талап етті. Барлық саяси ұйымдардың дамуы үшін күнделікті саяси жарнама лау қажеттілігі туындады. Саяси жарнама ның барлық тәсілдері дамыды.

2004, 2007 жылдардағы Парламент сайлаулары, 2005 жылғы Президент сайлауы науқанына ғыз саяси сұранда р бәсекелестігі орнаған саяси доға айналды.

2004 жылғы Парламент сайлауы: «Отан» республикалық саяси партиясы- «Атқарылған іс әлемес, бірге жалғастырайық!», «Ел үшін дауыс бер!»; «Ақжол» демократиялық партиясы- «Мұнайдан түскен қаражат- әрадамға!», «Жақсы өмір баршаға бүгін қажет!», «Ақжолға дауыс бер», «Барлығы уәде береді, ал біз жасаймыз», «Біздің уақыт келді!», «Билік халықтан ұлы емес- Халық биліктің құлы емес! Ақжол Қазақстан!»; Қазақстанның Аграрлық және Азаматтық партияларының «АИСТ» сайлау блогы- «Бақытқұсы- баршаңыраққа», «Менің қалауым- АИСТ-Бақытқұсы», «АИСТ- тың қосқанаты бар- Аграрлық және Азаматтық партиялар», «Біз АИСТ- ты қолдаймыз! Қазақ үшін қасиетті 7 санын танда!»; «Асар» республикалық саяси партиясы- «Асарға» дауыс бергеніңіз- Өзіңізге дауыс бергеніңіз!», «Елгетілек, жұртқаниет», «Атамекен. Жанұя. Молшылық», «Біргеміз! Берікіргеміз!»; Коммунистер мен ҚДТ оппозициялық халықтық блогы- «Шындық пен әділдік үшін».

2007 жылғы Парламент сайлауы: «Ақжол»-

«Қазақстан тең мүмкіндіктереліне айналуы тиіс», «Жетістікті көрмеу- соқырлық, Кемшілікті көрмеу- жаны ашымағандық»; «Ауыл»-

«Біз келешегі көркем Қазақстанның әрауылы мен селосының болашағы болатынын асене міз!»; «Біз өзіміздің еур азиялық стратегиялық жағдайымызды пайдалана отырып, Қазақстан Республикасы, барша қазақстандықтардың күш салу арқасында ХХІ ғасырда әлемдік қауымдастықта өзінің лайықты орнына лу үшін күресе-міз»; ҚКХП-«Қазақстан өркениеттің биік шыңына шығатынын асене міз»; ҚПП-«Қуатты мемлекет, күшті билік, темірдей тәртіп керек»; «Нұр Отан»-«Тек қана бірге, тек қана алға!»; ЖСДП-«Жаңа Қазақстан үшін!»; «Азаттық, Әділетті және азаматтық Ынтымақ».

2005 жылғы Президент сайлауы: Әбілқасымов Е.Ә.-«Өткен шақтан, яғни социализмнен – ең жақсысын, ал қазіргі кезден, яғни капитализмнен дұрысына аламыз!»; «Сөз бастаған – қол бастар, Қол бастаған – жол бастар»; «Халық – өз елінің иесі», Билік – халқының еркінің орнындаушысы!»; Елбайлығы Қазақстан халқының игілігінде болып, оған қызмет етуі тиіс!»; «Халықтық депутат – халықтық кандидат»; Байменов Ә.М.-«Жастардың таңдауы – менің таңдауым»; «Абыройлы өмір үшін»; «Уәде бітпейді, уақыт күтпейді»; Елеусізов М.Х.-«Жаңа дәуір лидері»; Назарбаев Н.Ә.-«Қазақстан – Тек қана алға!»; «Біздің Елбасы»; Тұяқбай Ж.А.-«Біз бәріміз жеңіске жетеміз!»; «Тұяқбай – әділеттілік пен тәртіп»; «Елбайлы-ғын халқымызға қайтарайық»; «Әділетті қоғам үшін дауысыңды бер»; «Біз әділетті қоғамда өмір сүруге лайықпыз!»; «Біздің Президент».

Саяси жарнама дамуының бесінші кезеңі 2009 жылдан қазіргі күнге дейінгі мерзімді қамтиды. Бұл кезеңде саяси жарнама ның, әсіресе, жаңа математологияларының дамуы көрініс тапты. Электораларлық кезеңдегі саяси жарнама кейбір тұтасталу еметтік жарнама мен синтезделуі байқалады. 2011, 2015 жылғы Президент, 2012 жылғы Парламент сайлауына уқандары саяси жарнама ның дамуына ықпал жасады. Кеңауқымда Интернет, әлеуметтік желілерді пайдалану тиімді екендігі дәлелденді. Әлеуметтік желі арқылы саяси ақпарат беру, оны сараптау және басқа да мүмкіндіктерін талдауға мемлекет мән бер бастады.

Саяси жарнама ның қоғам мүшелері арасында кең таралуы бұқаралық ақпарат құралдарының дамуына байланысты. Бүгінгі таңда саяси жарнама ны тиімді пайдалану электронды БАҚ-та, әсіресе, теледидар мен ғаламторда жүзеге асып жатыр. Қазақстан билігі өз саясатының оңимиджін қалыптастыру үшін әрдайым теледидарды пайдаланып келеді. Бұл әлі де болса отандық аудиторияның теледидарды пайдалануы мен тығыз байланысты деген пікірдеміз.

Үстіміздегі жылдың 19 наурызы мен 9 сәуірі аралығында DEMOSCOPE бюросы «Ақпарат дерек көзі. БАҚ-қасенімділік деңгейі. Журналист мандығын түйсіну» тақырыбында қоғамдық пікірдің мониторингін жүргізген болатын. Астана, Алматы және Қазақстанның 14 облыс орталықтарын қамтыған сауалнамаға 1771 сұхбаткер қатысты. Оның 71 пайызы 18 жас таңасқан әйелдер қауымы болса, сәйкесінше 29 пайызын ерлер құрады.

Қазақстандықтардың 40 пайызы Интернетті басты ақпарат көзі деп көрсеткенімен, еліміздің 48 пайыз тұрғыны үшін теледидар ақпараттың негізгі қайнар көзі болып табылады. Сұхбаткерлердің 7 пайызы жаңалықтарды радиодан тыңдаса, 4 пайызы баспа беттерін аңансады.

Жаңалықтарды Интернет арқылы білуге құмарлықты аңаналықтар аңанса – 61%, алматылықтардың 40 пайызы Интернетті ақпарат көзі ретінде дұрысырақ көреді. Ал, Жамбыл облысының 90 пайыз тұрғыны (еліміздегі ең жоғарғы көрсеткіш) теледидарды жаңалықтардың басты жеткізушісі ретінде аңанды.

Зерттеу жұмысы көрсеткендей, жерлестеріміздің басым бөлігі ақпаратты мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдарынан (58%) аңандықалайды. Сұралғандардың 19 пайызы мемлекеттік емес ақпарат көздерін таңдағанымен, міндетті түрде билік жағындағы БАҚ-ты дұрыс көреді. Респонденттердің бпайызы шетелдік БАҚ жаңалықтарына назараударады екен [5].

Жоғарыдағы нәтижелерге қарамастан, саяси жарнама ның әлеуметтік желілердегі рөлін зерттеу маңызды аңаналады. Әсіресе, ғаламтор пайдаланушылардың әлеуметтік желілерді қолданудағы мақсаттарына ықпал қажет. Өйткені, идеологиялық және ұйымдастырушылық деңгейлері бойынша билік құндылықтарының мойындамайтын жазбалардың жариялануы жасырын қолданушылар белсенділігіне байланысты. Қолданушының жалған парақшалары, түрлі мақсаттарды көздейтін қауымдастықтардың манипуляциялық қимылдары, компьютерлік тролльдер қақпанын аңануы суқауі де басым. Әсіресе, ғаламтордың жасанды қоғам құрудағы әрекеті саяси жағынан пысықталып, зерделенуі керек. Қазіргі ақпараттандыру асырындағы әлемдік білімді қалыптастыру барысында ғаламтордың беріп отырған мүмкіндіктерін пайдалануда білім қоғамының құру мақсатындағы тиімді тұстарына назараударған жөн деп аңанаймыз.

Сонымен бірге, соңғы сайлау аңандары саяси ұрандарды пайдалану тиімді емес екендігін көрсетті. Жаңа саяси жарнама тәсілдерін қолдану, әсіресе түрлі ақпарат беру, кездесулер өткізу арқылы сайлаушыларға ықпал жасау тиімділігі байқалады. Дегенмен, әкімшілік ресурстарды пайдаланып, бұқара халықты жинау электоратты шаршата тының да ұмытпауымыз қажет.

Зерттеу жұмысында жүргізілген заманауи қазақстандық қоғамдағы саяси жарнаманың дамуының институт ионалды қағидаларын талдау саясаттанулық зерттеулер де өзекті мәселе деп ойлаймыз. Эмпирикалық материалдар жиынтығы және зерттеудің әдіснамалық тәсілдері мақсаттантуындаған міндеттерге жеткізді деп ойлаймыз.

1 Hopkins C. *Scientific Advertising*. - Filiquarian Publishing, 2007. - 100p.

2 Список книг по политической рекламе *связь с общественностью* // [Онлайн]: Режим доступа: http://www.elections.spb.ru/razdel9/politrek_a.htm

3 Андросова Л.А. *Политическая и социальная реклама*. - Пенза, 2008. - С.6.

4 Насимов М.Ө., Шураева С.Н., Белгібаева А.Б. *Әлеуметтік-экономикалық даму контекстіндегі саяси жарнама мен әлеуметтік жарнама* // «Социально-экономическое развитие и качество жизни: история и современность» материалы международной научно-практической конференции – Прага: Vědeckovýdavateľské centrum «Sociosfera-CZ», 2013. – С.39-41.

5 Основным источником информации в Казахстане является телевидение // [Онлайн]: Режим доступа: http://www.kursiv.kz/news/details/obshhestvo/osnovnym_istochnikom_informatsii_v_kazakhstane_yavlyaetsya_televidenie_700/

Резюме

Насимов М.О. - к.полит.н., проректор по воспитательной работе и международным отношениям, nasimov_m@mail.ru

Этапы развития политической рекламы в Республике Казахстан

Политическая реклама –

это особая форма коммуникации, эффективная система влияния на установки граждан в отношении политических субъектов и объектов. Взаимосвязь общества и политической рекламы представляет собой единый процесс: с одной стороны, рекламная деятельность стимулирует политическое развитие общества, с другой стороны, общество развивает рекламные технологии. Политическую рекламу в Республике Казахстан целесообразно типологизировать по двум основаниям: косвенная, и пользующаяся межэлекторальный период, и прямая реклама, которая применяется в процессе избирательных кампаний. В статье исследуются этапы развития политической рекламы в Республике Казахстан.

Ключевые слова: косвенная политическая реклама, прямая политическая реклама, политические коммуникации, межэлекторальный период, избирательная кампания, средства массовой информации, телевидение, интернет, социальные сети

Summary

Nassimov M.O. - candidate of political sciences, vice-rector for educational and international affairs, nasimov_m@mail.ru

Stages Development of Political advertisement in the Republic of Kazakhstan

Political advertisement is a specific form of communication and efficient system of influencing ideas of citizens concerning political subjects and objects. Interconnection of society and political advertisement represents a dual process: on the one hand advertisement stimulates society's political development; on the other hand society develops advertisement technologies. It is logical to develop a typology of Kazakhstan political advertising based on the following two foundations: indirect advertising is employed in inter-electoral period and direct advertising is employed in the process of electoral campaigns. In this article investigated stages development of political advertising in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: indirect political advertising, direct political advertising, political communications, inter-electoral period, electoral campaign, mass-media, television, Internet, social networks

УДК 37.01

ПРОТИВОРЕЧИЯ В СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬЕ: ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

А.Ж. Мукажанова – доцент общегуниверситетской кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, доктор политических наук, almira75@inbox.ru

Статья рассматривается семья как социальный институт, проводится анализ состояния семьи в современных условиях, раскрываются основные противоречия и кризисы семьи. Также в статье показаны особенности семейной политики Республики Казахстан, предложены рекомендации по решению проблем семьи в современных условиях развития общества.

Ключевые слова: семья, государство, общество, кризис семьи, развод, ценность семьи

Семья –

это самый древний социальный институт, основная ячейка общества. На протяжении жизни нескольких поколений, люди, являющиеся членами одной семьи, поддерживают друг друга социально, экономически и психологически. Вместе с тем, в качестве малой социальной группы семья подвергается влиянию всех процессов, происходящих

их в обществе. Подобно тому, как меняется современное общество, так же постепенно меняется семья. Противоречия и трудности, присущие обществу на определенном этапе развития, также проецируются на жизнедеятельность семьи и определяют образ ее дальнейшего существования. Теряются устои, утрачиваются семейные ценности, ослабевают семейные коммуникации, снижается значимость родственных отношений, ухудшается состояние здоровья членов семьи, а также демографическая ситуация в целом, как следствие, наблюдается падение престижа института семьи и брака.

Любая семья в процессе своей жизнедеятельности сталкивается с проблемными ситуациями, разрешение которых осуществляется в условиях противоречивости индивидуальных потребностей, мотивов и интересов ее членов. Самое важное и чаще всего затрагивающее жизнедеятельность любой современной семьи – это противоречие между супругами, связанное с управлением семьей. В традиционной семье роли и обязанности супругов четко указаны и предопределены заранее и поэтому каждый из них знает свое место в семье, свои поведенческие нормы и модели действия. Во многих современных семьях женщины наравне с мужчинами участвуют в профессионально-трудовой деятельности и в экономическом плане независимы от мужей, поэтому требуют от них выполнения домашних работ, воспитания детей, исполнения обязанностей супруга наравне с ними в условиях.

Одним из основных факторов, лежащих в основе конфликтов между супругами, вследствие того являющиеся причиной многих разводов – распределение управленческих ролей в семье.

В семейной кооперации для удовлетворения потребностей женщины в целом важное значение имеет справедливое разделение труда между мужчиной и женщиной. Бесправие за мужней женщиной приводит к конфликтам, чаще всего к распаду семьи [1]. Бесправие женщин чаще наблюдается в неблагополучных семьях. В большинстве случаев в таких семьях супруг не проявляет заботу о детях, не участвует или же не уделяет должное внимание воспитанию детей, а также управлению домашним хозяйством.

В научной литературе показана прямая зависимость семейно-бытовых ролей женщины от характера и содержания их профессиональной, общественно-политической деятельности, их уровня образованности и социальной предрасположенности. Древние обычаи и традиции, а также устоявшиеся нормы поведения, несоответствующие современному этапу развития общества, оказывают значительное влияние на семейные отношения. Если сегодняшний взгляд на ведение домашнего хозяйства устарел, то несколько поколений назад ведение домашнего хозяйства, наряду с рождением и воспитанием детей, было смыслом семейной жизни женщин, основой их трудовой деятельности.

Современная тенденция в понимании ролей и обязанностей супругов в семье чаще проявляется в молодых семьях, где сложилась новая модель распределения домашних обязанностей. В сельских семьях, где наличию и совместно проживанию нескольких поколений сохраняется и до настоящего времени, такая тенденция наблюдается нечасто. Хотя устранение перегруженности работающих женщин неполностью решает существующие проблемы семьи, но, по крайней мере, появляется возможность принятия решения. Основная проблема заключается в поднятии престижа института семьи, в укреплении стабильности и семейных устоев, в снижении количества разводов, а также количества неполных семей, в повышении показателя рождаемости детей и т.д.

Еще одно противоречие в современной семье так же связано с несоответствием семейной роли женщины ее профессиональной деятельностью, которое проявляется в чувственно-эмоциональной стороне супружеских взаимоотношений. Чувственно-эмоциональная сторона супружеских взаимоотношений требует от них эмоциональную зрелость, подготовленность к активному участию в жизни супруга, понимания долга и ответственности, проявления самообладания и гибкости. Вместе с тем, возрастание значимости и ценности этой стороны жизни современных семей обязывает супругов согласовывать свои пожелания и требования к друг другу [2]. В новой модели семьи взаимоотношения супругов выходят на первый план и являются основным условием стабильного и гармоничного брака. Нарушение этого условия имеет важное значение в обосновании прав на расторжение брака какем-либо из супругов.

Распределение власти в семье – основное противоречие современной семьи. Социально равенство женщин так же является показателем равенства женщин в семье. Однако казахстанская семья не всегда готова к реализации данного положения.

В зависимости от типа семейного управления современные семьи можно разделить на авторитарные, авторитарно-демократические и идемократические.

К авторитарному типу семьи относятся семья, где четко определены все руководящие и контролирующие функции главы семьи. Новые семейные отношения, особенно изменения, касающиеся положения женщины в семье, произвели коренную ломку в представлениях о главе семьи и его деятельности. Как справедливо отмечал З.

А. Янкова, глава современной семьи как руководитель любого коллектива должен уметь принимать ответственное решение, быть опытным, способным, образованным для его реализации [3]. Поэтому один из супругов или же в зрелых детей, соответствующие данным требованиям, могут быть главой семьи. Хотя глава семьи в полной мере не обнаруживается в молодых бездетных семьях, однако в «опытных», особенно в многодетных семьях, проявляет себя ярко, полноценно. Как показывают проведенные исследования, иногда в полноценных семьях женщины нам приходится руководить семьей, а в неполноценных семьях управление занимается в основном женщины. Кроме того, в неполных семьях вся ответственность за детей и багаж сопутствующих бытовых, материальных и педагогических трудностей ложится на плечи одного родителя, чаще всего женщины. Однако во многих современных казахстанских семьях главой семьи являются мужчины и этот факт объясняется укоренившимися традициями, но не характеризует реальное состояние брачно-семейных отношений.

Демократическая и авторитарно-демократическая модели главенства, в основном, характерны для нетрадиционных (нуклеарных) семей, особенно в зрелых и молодых семьях.

В семьях демократического типа семейные проблемы решаются совместно. В семьях, которые относятся к авторитарно-демократической модели, во взаимоотношениях членов семьи могут наблюдаться противоречия. Здесь демократический стиль соответствует пережиткам авторитарного типа. В таких семьях женщины в основном занимаются домашним хозяйством, как обычно распределяют семейный бюджет. Таким образом в семьях такого типа возрастает роль женщины в решении хозяйственных бытовых проблем. В таком стиле руководства часто встречаются ситуации, когда прежнее традиционное обязательство супругов в трудных ситуациях демократическим стилем по этой причине жизнедеятельность таких семей характеризуется некоторыми неблагоприятными факторами.

Общая тенденция присущая данному этапу развития семейного института управления - это демократизация семейных отношений. Этот процесс ведет к постепенному снижению количества авторитарной модели и увеличению количества эгалитарных семей, то есть к равноправию супругов и других членов семьи. Взаимосвязь между членами семьи напрямую связана с развитием и совершенствованием эгалитарных отношений между мужчинами и женщинами.

Таким образом, плодотворное развитие взаимоотношений в семье зависит от обоюдной договоренности по поводу согласованной реализации целей, интересов и потребностей, желаний и стремлений членов семьи. Для этого необходимо привести в действие комплекс мер по укреплению семьи.

Противоречия, связанные с изменениями казахстанской семьи, в свою очередь, породили ряд сложных проблем, влияющих на демографическую структуру современного общества. В развитии семьи наметились тенденции, глубоко затронувшие общество и государство.

И, в последнюю очередь, в проявлении семейных конфликтов можно увидеть характер взаимоотношений супругов. Во многих современных семьях по сравнению с женщинами мужчины более склонны обращаться к конфликтным ситуациям, а большинство женщин, тем временем, стремятся «выяснить отношения». Но, все-таки, определенная часть мужчин и женщин открытым образом идут на прямой конфликт.

Такое поведение участников конфликта в дальнейшем может перерасти в взаимные упреки, оскорбления, унижения, атак же стать причиной чрезвычайной ситуации, что в свою очередь может подтолкнуть к принятию решения о расторжении брака. Вместе с тем, важно отметить, что супруги в большинстве случаев эмоциональной, ценностной ориентацией чаще всего стремятся не допустить, не разжигать конфликты. Все же нельзя забывать о том, что в семейной жизни часто встречаются чрезвычайные ситуации и задачи всех членов семьи, в особенности супругов, найти из них достойный выход.

При переходе из одной стадии жизнедеятельности семьи в другую, когда молодые супруги впервые становятся родителями или родителями взрослых детей, происходят перемены в жизни семьи, ее структуре, в поведении супругов. Если семья не готова к таким переменам, то возникают трудности, которые современно могут перерасти в конфликты.

Необходимо отметить, что высокий уровень разводов в Казахстане является показателем снижения значимости ценности семьи как в жизни общества, так и в жизни отдельного индивида, а также не состоятельность ее в удовлетворении всех потребностей и желаний человека. Наряду с этим, широко распространены случаи развода гражданско-брачного, в последнее время, также свидетелюет кризис брака семьи как социального института. Это, в первую очередь, связано с недостаточным выполнением семьей своих обязанностей. Вместе с тем, многие разводы так же непосредственно связаны с сложными, зачастую непростыми отношениями супругов, которые в большей или меньшей степени затрагивают *всех членов семьи* как невосполнимый эмоционально-

психологический груз ложится на их плечи. Кроме этого, необходимо учитывать отрицательное воздействие существующих и поныне, но несоответствующих современным социо-культурным моделям семейно-брачных отношений, обычаям и традициям казахстанскую семью.

Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет. Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет. Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет.

Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет. Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет.

Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет. Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет.

Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет. Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет.

Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет. Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет.

Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет. Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет.

Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет. Однако, однозначного мнения о неприменимости в Казахстане традиционных моделей семьи нет.

нних, комплексных исследований соответствующим теоретическим эмпирическим обоснованием для достижения данной стратегической цели.

Необходимо отметить, что различные проблемы и трудности в жизни семьи, вытекающие из особенностей социально-экономического развития общества на определенном историческом этапе, в своей совокупности способствуют усилению кризисных явлений в семье. В связи с этим, можно формулировать тактически цели семейной политики Республики Казахстан. Тактическая цель семейной политики Казахстана, где семья рассматривается как качественно социально-политического института, заключается в том, чтобы создать благоприятные условия, необходимые для преодоления кризиса семьи, то есть оказать социальную помощь, содействие семье в выполнении своих основных функций: тактике репродуктивной, воспитательной, хозяйственно-бытовой, экономической-материальной и т.д. По нашему мнению, следует уделять особое внимание семьям, у которых низкий внутренний потенциал и недостаточные возможности для решения проблем. Им чаще всего требуется социально-психологическая помощь со стороны государственных и негосударственных социальных служб, а также родственников и друзей.

Нас сегодняшний день, мы должны рассматривать не только стратегических тактических целей семейной политики, но и путей и средств достижения. То или иное государство, стремящееся к определенным достижениям в области семейной политики должно учитывать все процессы, происходящие в современной семье и иметь очень гибкий и широкий взгляд. Итогом можно помочь семье, то есть обеспечить условия для рождения и воспитания детей, оказать всестороннюю поддержку материнству и отцовству, сделать возможным признание ценности брака и семьи со стороны всех заинтересованных лиц.

1 Арутюнян М.Ю. О распределении домашнего труда в семье // Социологические исследования. – М., 1983. – №2. – С.140.

2 Сысенко В.А. Устойчивость брака: проблемы, факторы, условия. – М., 1981. – С.7.

3 Янкова З.А. Советская семья: проблемы тенденции развития. – М., 1981. – С.17.

4 Рождаемость: известное и неизвестное. – М., 1983. – С.61.

5 Пономарев А.Б. Вопросы демографической политики. – Брянск, 2000. – С.26.

Түйіндеме

А.Ж.Мұқажанова – Абай атындағы ҚазҰПУ жалпы университетінің саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасының доценті, саяси ғылымдарының докторы, almira75@inbox.ru

Қазіргі заманғы отбасындағы қайшылықтар: пайдалу және бетперімен шешу жолдары

Мақалада әлеуметтік институт ретіндегі отбасы қарастырылады, қазіргі кездегі отбасы жағдайына талдау жасалады, отбасыға тән негізгі қайшылықтар мен дағдарыстар сарапталынады. Сонымен қатар мақалада Қазақстан Республикасының отбасы саясатының негізгі ерекшеліктері көрсетіліп, қоғамдамуының қазіргі жағдайында отбасы мәселелерін шешу бойынша ұсыныстар жасалады.

Түйінсөздер: отбасы, мемлекет, қоғам, отбасыдағдарысы, ажырасу, отбасы құндылығы

Summary

A.Zh.Mukazhanova-

doctor of political science, the associate professor of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay, almira75@inbox.ru

и

On contradictions and crises of the modern family: origins and ways of overcoming

In article the family as social institute is considered, the analysis of a condition of a family in modern conditions is carried out, the main contradictions and crises of a family reveal. Also features of family policy of the Republic of Kazakhstan are shown in article, recommendations about the problem resolution of a family in modern conditions of development of society are offered.

Keywords: family, state, society, crisis of a family, divorce, family value

УДК 32:316(574)

КОНСОЛИДАЦИЯ КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА И СТАБИЛЬНОСТЬ ГОСУДАРСТВА

Н. Сейсен – к.п.н., доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая

Статья выявляют основные факторы консолидации казахстанского общества на пути перехода Казахстана к устойчивому развитию. Следует подчеркнуть, что вопросы консолидации казахстанского общества в политологической науке еще недостаточно изучены. Поэтому проблема консолидации казахстанского общества представляет собой слож

ный многогранный феномен, который требует пристального внимания и изучения.

Ключевые слова: консолидация народов, казахстанское общество, социально-политическая консолидация, казахстанский патриотизм, национальная политика, многонациональное общество

В комплексе проблем развития многонационального общества, характеризующегося сложностью и противоречивостью проблемы социально-политической консолидации народов, занимают исключительное важное место. В условиях перехода постсоветского общества рыночным отношениям радикальных перемен, происходящих в нашей стране и СНГ, в мире в целом, необходимость глубокого политологического осмысления этих проблем усилилась и является явлением времени. Сегодня мировой, и казахстанский опыт свидетельствует, что консолидация народов, выражающаяся в национальной политике, имеет конкретно-историческое содержание. Национальная политика – это система мер, осуществляемых государством, направленных на учет, сочетание и реализацию национальных интересов. Основной задачей национальной политики государства является оптимизация межнациональных отношений.

Наибольшую актуальность проблемы национальной политики приобретают в многонациональных государствах. От ее взвешенности, научности и последовательности зависят результаты всех экономических, социально-политических преобразований, перспективы общественного прогресса. Исторический опыт показывает, что в любом государстве насилие над интересами конкретных народов неизбежно ведет к замедлению темпов социально-

экономического, политического развития, определяет рост нравственных и культурных потерь. Эта закономерность проявляется независимо от природы характера общественно-политического строя.

Нас сегодняшний день в Казахстане складываются особые отношения между государством и гражданами, в обществе формируется новый взгляд на политические проблемы, трансформируются политические, социальные, духовные ценности и ориентиры, ставятся новые цели, для реализации которых необходима консолидация общества в ценностном измерении. Прослеживается разнообразие точек зрения на этот процесс, на политические аспекты, особенности его развития в период политической модернизации казахстанского общества. В связи с этим в отечественной политологической науке возникает необходимость научного осмысления и изучения данного феномена.

При этом не менее важным является процесс целесообразного рассмотрения, возможная консолидация процесса доверия (или недоверия) в обществе, той или иной организации, возникающего в связи с решением крупных общезначимых для общества и граждан задач, либо наличием существенных проблем в реализации современной политики.

Сущность политической консолидации народов определяется, прежде всего, способом производства материальных благ, типом производственных отношений и цивилизации. Политическая консолидация народов служит специфическим законом развития сближения народов, обусловленных необходимостью взаимодействия наций, народностей, племен, национальных и этнических групп, и государств. В связи с этим следует сказать, что изучение данной проблемы является приоритетным для Республики Казахстан. Президент Н.А. Назарбаев говорил: «Особая хотел бы обратиться к нашим специалистам-политологам, ученым сферы общественных наук. На мой взгляд, проблемы межнациональных отношений могут и должны стать ключевыми в ваших исследованиях. Обществом чрезвычайно нуждается в четкой характеристике процессов происходящих в этой области, причем не только в Казахстане, но и во всем мире, зная возможные перспективы становления межэтнических отношений» [1].

В суверенном, независимом Казахстане проживает 140 национальностей, общая численность которых составляет около 16 млн. человек. Его независимость признали около 150 государств, с 120-ю установлены дипломатические отношения. По прогнозам ученых, к концу XX века население нашей страны достигнет 50 млн. человек, а казахов – 30 млн. [2]. Более того, Казахстан является уникальным государством – центром Евразии и может стать своеобразным связующим мостом между Азией и Европой, Востоком и Западом, между мировыми религиями, между славянскими и тюркскими народами и т.д.

На наш взгляд, целесообразным было бы для начала рассмотреть в сравнительном аспекте понятия – «политическая консолидация» и «национальная консолидация». В свою очередь, национальная консолидация по своему характеру и содержанию – конкретно-историческое явление. В нем отражается совокупность общественного бытия нации, характеризующая содержание, уровень и особенности ее духовного развития. Это субъективные образы объективно существующих национальных факторов жизнедеятельности народа. Национальная консолидация, например, у представителей казахского народа или другого народа не порождается отдельными его представителями, возникает в коллективном сознании националь-

ной общности и у каждого отдельного человека в силу различных причин может проявляться неодинаково [3]

В связи с этим следует сказать, что национальная консолидация – это сознательное, на основе формирования общих интересов, объединение, сплочение народа с целью усиления, активизации совместной деятельности по решению назревших задач, достижения общих целей.

Ядром существенной составной частью национальной консолидации народов является их политическая консолидация. Своим объектом, предметом она имеет конкретный этикет, его прошлое, настоящее, будущее и место и роль среди других народов. Так, например, в национальном самосознании казахского народа фиксируется, главным образом, отношение к другим национальным образованиям, осознание, понимание характера общности и различия своих и чужих, у нас и у них. Преломляясь в «Я» каждого индивида в его политической консолидации, действительно положение вещей может находить правильное или извращенное отражение. Только свободная от научных представлений, националистических и шовинистических чувств, проникнутая подлинным интернационализмом консолидация отражает подлинны национальные интересы народа.

Политическая консолидация народов Казахстана в своем динамичном изменчивом времени. Их политическая консолидация –

это существование и осознание своей собственной сущности, система представлений народа о самом себе. Политическая консолидация казахстанцев обладает определенной структурой. Ее структурным элементом может нести осознание национальной принадлежности, на-

циональную гордость, лучшие традиции своего народа, его вклад в развитие Республики Казахстан и прогресс человечества, этническое сознание, национальные стереотипы, представления о территории, культуре, языке, историческом прошлом, национальные интересы, отношение к другим народам.

Таким образом, политическая консолидация народов Казахстана – это осознание национального и общеказахстанского бытия: как выражения и отражения совокупности социальных, экономических, территориально-

культурных, этнолингвистических характеристик национальной общности, осознание и оценка народом своего бытия в прошлом и настоящем, места и роли в прогрессе общества, а также осознание казахстанцем другого народа как равного своему народу и отношения казахстанца к другому народу как равному.

Поэтому по поводу Президент РКН. А. Назарбаев отметил, что: «уже сегодня есть ряд факторов, которые нас объединяют. Это наша земля в ее границах, наши родители, которые ее обустроили, наша общая история, в которой мы совместно испытывали горечь неудач и делились радостью достижений. Это наши дети, которым на этой земле вместе жить и работать. Каждый из нас един в понимании долга перед своим миродителем и в стремлении сделать жизнь наших детей лучше. Сегодня –

это реальная платформа для единства и консолидации во имя этих конкретных целей» [4]

Политическая консолидация народов является, неоднородной характеристикой, выступает многокомпонентным образованием, единством различных факторов, связанных с географической средой и экономикой, историческим прошлым, бытом, языком, культурой, общественной психологией. Вот почему появление политической консолидации народов общественно-

историческом процессе стало выражением существенных изменений в содержании данного процесса. Такие изменения были связаны, прежде всего, с возникновением политической консолидации как некоторой исторической деятельности, направленной на вовлечение всех народов в общий исторический процесс. Капитализм, с котор-

ым связана – появление политической консолидации, втягивает народы в круговорот мирового рынка, а вся хозяйственная, политическая и духовная жизнь народов все более сплавляется.

Политическая консолидация народов характеризуется теми чертами, где проявляется в сфере экономики, культуры, быта, связей (в частности, языковых), территориального расселения народов, а также в сфере своего осознания –

идеологической области. Следует, таким образом, отличить политическую консолидацию народов как некоторую независимую от воли отдельных людей и от определенной политической стратегии.

Предпосылкой политической консолидации было географическое освоение земного шара, изучение основных районов планеты и ее народов. На этой основе стали складываться условия для развития международных экономических связей, международной торговли. Развитие экономических связей способствовало формированию связей культурных, обмену научной деятельностью, развитию искусства.

Политическая консолидация возникает как реакция на расширение взаимодействия народов, направленное на усиление государства, его роли и значения в международной жизни. Развитие истории обществ в современном этапе делает политическую консолидацию народов исторической неизбежностью.

Таким образом, политическая консолидация народов как тип социально-этнического поведения и общения народов можно представить в развернутом структурном виде, выделив основные его признаки:

1. наличие общих мировоззренческих оснований, общности исторических судеб, духовной близости общающихся народов;
2. достижение подлинного взаимопонимания, заключающегося не только в понимании другого этнического субъекта, но и его отношения к себе как к равному партнеру по общению. Взаимопонимание всегда является взаимным, носит обоюдный характер;
3. создание условий и возможностей для постоянного и непрерывного взаимодействия во всех сферах жизни. Политическая консолидация народов – это не взаимное приспособление и изменение ситуации или изменение поведения под влиянием тех или иных внешних требований. Политическая консолидация – это процесс, состоящий из последовательного ряда взаимодействий и обмена, на основе чего происходит глубинное постижение субъектами самобытности и общности друг друга;
4. поиск возможностей для совпадения интересов взаимодействующих этнических субъектов. Политическая консолидация народов не означает полную гармонизацию интересов этнических субъектов, но исключает использование насилия в их достижении, ведет к взаимной коррекции, как самих интересов, так и путей и способов их достижения;
5. достижение адекватности уровня взаимной оценки взаимодействующих этнических субъектов. Самый высокий уровень политической консолидации народов предполагает совпадение не только систем социальных, политических, идеологических, духовно-культурных значений, но и уровня взаимной оценки отношений, взаимной симпатии и уважения традиций, обычаев, ценностных ориентаций, стереотипов поведения всех;
6. становление политической консолидации народов – терпимость.

Отмеченные выше признаки – это своего рода параметры измерения политической консолидации народов, они являются величинами, имеющими постоянное значение для формирования социально-этнического поведения, характеризующегося взаимопониманием и стремлением к сотрудничеству народов.

Сегодня главная задача всех народов Республики Казахстан – построение многонационально-цивилизованного государства. Но для его утверждения одного провозглашения недостаточно. Сколько бы мы ни говорили о развитии в нашей республике демократического и цивилизованного государства, оно не возникает само по себе. Путь к нему полон сложностей, главной из которых является нежелание властвующих структур понять истину, что обществом должен править народ [5].

В заключение следует сказать, что от научного познания национальной политики и от нашего понимания роли социально-политической консолидации казахстанского народа в развитии общества зависят перспективы нашей страны. Поэтому необходимо компетентный подход к ключевым и важным и неизученным вопросам социально-политической консолидации казахстанского народа в условиях перехода к рыночным отношениям.

1 Назарбаев Н.А. *Замир соғласиев нашем доме*// *Казахстанская правда*. - 1995, март-25.

2 Ахметов К.Г. *Разделение власти: теория казахстанский опыт*// *Мысль*. - 2005. - №3. - С.44.

3 Абсаттаров Р.Б. *Национальные процессы: особенности и проблемы*. – Алматы: «Гылым», 1995. – С.248.

4 Назарбаев Н.А. *Идейная консолидация общества – как условие прогресса Казахстана*. – Алматы: ФПИ «Казахстан XXI в.», 1993. – 32 с. 2.

5 Иренов Г.Н. *Консолидационные принципы национальной политики*// *Вкн.: Этнополитика и национальные идеи*. - Павлодар: НИЦ ПГУ им. С. Торайгырова, 2006. - С.38-39.

Түйін

Қазақстандық қоғамды бірігіру және мемлекеттің тұрақтылығы

Н.Сейсен – Абай атын. ҚазҰПУ – тің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доцент, с.ғ.к. Бұл мақалада қазақстандық қоғамды біріктіру жолында Қазақстанның орнықты дамуға көшуінің негізгі факторлары қарастырылады.

Айта кетуге керек, қазақстандық қоғамды топтастыру "саяси ғылым дәлілеткіліксіз зерттелген. Сондықтан қазақстандық қоғамды топтастыру күрделі және көпқырлық құбылыс, ол терен зерттеуді талап етеді.

Түйін сөздер: бірігудестығы, қазақстандық қоғам, әлеуметтік-саяси бірігу, қазақстандық патриотизм, ұлттық саясат, көпұлттық қоғам

Summary

Consolidation of the Kazakhstan society and the stability of the state

N.B.Seisen-

Dr.PhD,AssistantProfessorofPoliticalScienceandSocialandPhilosophicalDisciplinesDepartmentKazakhNationalPedagogicalUniversity(KazNPU)namedafterAbay

The article identifies the main factors of consolidation of the Kazakhstan society on the way of Kazakhstan's transition to sustainable development. It should be emphasized that the issues of consolidation of the Kazakhstan society are still insufficiently studied in political science. Therefore, the problem of consolidation of Kazakhstan society is a complex and multifaceted phenomenon that requires close attention and study.

Keywords: consolidation of the peoples, Kazakhstan society, the socio-political consolidation, Kazakhstan patriotism, national policy, multicultural society

UDC343.848.3.

BASIS OF LEGAL CULTURE

G.R.Absattarov –

candidate of political Sciences, Deputy Director of the Institute for multilingual education KazNPU named after Abay

In article on concrete materials of Kazakhstan are considered the questions of a basis of legal culture of the population which are still insufficiently studied in political science. At the same time in article is paid the attention to debatable questions.

Keywords: Constitution, right, policy, state, society, person, law, rule, law and order, rights, freedom, duty, culture, humanity

When the great Ancient Greek legislator Solon was asked: "What the best constitution?", he answered: "Tell, first of all, for what nation and what period?". His words sound important and actual today when the Republic of Kazakhstan and the other CIS countries enter the world of democratic and civilized societies.

The constitution is the main political-stated document of the country. Therefore the policy and the right in it have to be in unity, without contradicting each other; otherwise the right or policy become defective.

The constitution is the Main law of the state. At the same time she acts as base of the legislation of the state.

Therefore a basis of legal culture of population are the Constitution, the humanistic concept of the right, freedom, dignity of the person and the fair legislation, corresponding to the level of development of society. At the same time the legal culture of the population is the rule of law in operation on the basis of the Basic Law – Constitutions. Quality of the Basic Law predetermines a state and level of legal culture of the population. It depends on democracy of the Constitution and its perfection. These two cornerstones define a basis of legal culture of the population of Kazakhstan.

One of the central places in the Constitution of Kazakhstan is the fundamental rights and freedoms of man and citizen. Will not be exaggeration to tell that any Constitution does not fix in the world so widely and fully the right and freedom of the person and the citizen, as in our country. The important fact is that in the Constitution are in full recorded provisions from the Universal Declaration of Human Rights and from other international legal covenants and charters. It is shown not only the respect of our state for the universally recognized norms of the international right, but also the increased responsibility for their strict observance.

Realization problem the constitutional rights and freedoms of citizens of Kazakhstan – a part of the more common problem of realization both constitutional right, and legal culture of the population. How the constitutional rights are embodied in society, freedoms and duties of citizens, in essential degree depends also by formation of their legal culture in general. At the same time efficiency of realization of constitutional rights and duties – an indicator of level of legality and law and order in the Kazakhstan society, its legal culture.

As prerequisite, condition of effectiveness of guarantees of realization of constitutional rights and freedoms serves organizational activity of public authorities and public organizations, labor collectives in all spheres of activity of the Kazakhstan society including on ensuring the rights and personal freedoms [1].

It is known that the Constitution of Kazakhstan determines the volume and the nature of the rights and duties making legal status of the Kazakhstan citizen. At the same time the Kazakhstan state has the right to demand from citizen of lawful behavior

that is the behavior corresponding to the standard fixed in constitutional rights and duties.

At implementation of constitutional rights and duties the precept of law of Kazakhstan passes away from the external requirement concluded in dispositions of the precept of law through awareness of need to work according to the instruction of the rule of law to the action for performance of the rights and duties or abstention from certain acts. The translation of legal instructions in lawful behavior, realization of constitutional rights and duties are carried out in the course of interaction of consciousness of Kazakhstan citizens with the rule of law.

Special value at the translation of legal instructions in real behavior, realization of constitutional rights and duties in lawful behavior belong to legal culture of citizens as it regulates behavior in the legal sphere, focuses on lawful behavior, provides realization of constitutional rights and duties.

In the Constitution of Kazakhstan is affirmed the right of citizens to participate in administration of the state, in discussion and adoption of laws and solutions of nationwide and local value. Moreover, the Constitution, the Kazakhstan laws grant to all citizens the identical right to participate in management of the public and public affairs.

Activity of the population in creation and discussion of the Kazakhstan laws, other questions of the state life became characteristic feature, tradition of the Kazakhstan democracy. Only over the last ten years Kazakhstan citizens took active part in discussion of many important acts regulating the rights, freedoms and duties of citizens. National discussion and acceptance with changed and addition of the Constitution of the Republic of Kazakhstan 2007 and Concepts of policy of law of the Republic of Kazakhstan from 2010 to 2020 became the most striking example of social and legal activity, formation of legal culture of citizens.

It is necessary to emphasize that legal activity of Kazakhstan citizens during creation of laws considerably is defined by the level of legal culture of the population. The nature of participation of Kazakhstan citizens in law-making, feature of knowledge and assessment of legal reality, awareness of need of regulation of the public relations, change in area of the right depend on the level of legal culture of citizens. At the same time the legal culture of the population acts as a necessary condition of active participation of citizens in law-enforcement and law-enforcement activity of the Kazakhstan state.

In this regard it is necessary to tell that the Kazakhstan state is designed to express objectively developing public relations in laws, not to allow the "political or legal violence" over them expressed in different commands and the bans.

It is specified in the Constitution of RK that citizens of the republic have all completeness social and economic, political and laws of persons and freedoms. In process of social and economic and cultural development of the country there is possible an extension of the contents and strengthening of guarantees of realization of the existing constitutional rights and freedoms, increase in their volume. Creation in Kazakhstan of democratic society, the constitutional state, legal culture and strengthen in go of material and technical resources of society made possible declaration in the Constitution of the updated, new rights of citizens: rights for provision of housing; use of achievements of culture; rights for an entrepreneurial activity; the right to make of person improvement of their activity in the state and public organizations; to appeal against actions of public officials, the state and non-state organizations. Are considerably expanded contents and guarantees of a right to work, rest, health protection, for education etc.

The constitution proclaimed a duty of citizens to strengthen democratic legality. "Everyone is obliged to observe the Constitution and the legislation of the Republic of Kazakhstan, to respect the rights, freedoms, honor and dignity of other persons" [2]-article 34 of the Constitution states. Citizens carry out these constitutional duties in diverse forms.

The most important indicator of level of legal culture of the population and stability of society is constitutionality in activity of public authorities and public officials. They have to be a standard of strict observance of the Constitution, take effective measures for its observance, protection and protection, to cultivate respect, trust and pride of the Country constitution at citizens. Moreover, constitutionality has to be observed not only in the course of activity of bodies of the state and their public officials, but also in the course of their formation. At the same time requirements of the Constitution will be directly compatible and focused on their full merger to requirements of system of universal values.

It is necessary to emphasize that for the first time in our constitutional practices sovereignty of the people of Kazakhstan which carry out the power in a condensed form reveals as it is noted in the Basic Law of our country, directly through a republican referendum and free elections, and also delegates implementation of the power to public authorities.

In the present Constitution our state is proclaimed social where it undertakes the obligation to create necessary conditions for a comprehensive requirements satisfaction of the personality in all socially important spheres. At the same time this point, in my opinion, needs improvement and deepening where accurately, clearly, it has to be specifically told that a basis of the social state is socio-political and moral and legal justice which acts as one of the fundamental ideas of legal culture of the Kazakhstan society.

To realize the legal culture enshrined in the Constitution are necessary a serious, multidimensional and long work, consecutive carrying out the corresponding policy of law including both activities for systematization, consolidation and codifica-

tion of the legislation, and creation of the available automated system of search of legal information, and the organization of a nationwide system of legal education of the population, and substantial increase of a role, first of all the Basic Law. In this regard it is pleasant to note that in the Pavlodar region is developed the Program of a legal general compulsory education of the population on the basis of the Constitution of Kazakhstan. This program provides legal training at schools of veterans of the Department of Internal Affairs, prosecutor's office, courts and justice, installation in all departments, committees and management offices for consultations of the population, introduction in mass media of the special section explaining provisions of the acts operating Constitutions, legislations, and some more. Such experience, in my opinion, need to be extended to all republic. It will increase legal culture of the population of our country in modern market conditions, will allow to strengthen law and order and legality in Kazakhstan, and also to raise a role of the Basic Law in general.

According to the provision of the Constitution in our country is consistently carried out the course towards further reforms, modernization of society which demands legal support of a radical economic reform and democratization of society, a celebration of the Right and Legality [3]. The old legal system, structure and the principles of relationship in law enforcement agencies for the present pull us back. For this reason the strict sequence in carrying out legal reform, in reorganization of system of law enforcement agencies and legal education of Kazakhstan citizens creation of the constitutional state, that is a solution of the problem of legal culture, its transition to a new qualitative state is necessary. In general are necessary reforms in the field of legal activity and reorganization, an innovation in the field of legal thinking of the population and public officials and in the sphere of legal texts are for this purpose necessary, also full "alteration" of the subject of legal culture in the Constitution context. It is necessary to reconstruct all Kazakhstan legal system and to do it in a new way, without being afraid of unknown, non-conventional, non-standard ways, putting in the center of all transformations of the person, his advantage, interests and requirements.

In the conclusion, it is possible to draw a conclusion that the Constitution is a basis of formation and development of legal culture of the population and therefore, it appears, it is expedient to enterrigid constitutional control in the country. Undoubtedly, it has huge impact on public practice and becomes the effective lever of ensuring sustainable and real development of legal culture of the population. Today it is important that the solution of the imminent constitutional problems of legal culture of Kazakhstan citizens in general promoted unity of society and social progress, stability of democratic, legal society which possess the future.

1 Алияров Е. К., Аюпова З. К. Совершенствование правовой системы Республики Казахстан и вклад академика С. С. Сартанова в становление правового государства. – Алматы: Экономика, 2016. – С. 171-192.

2 Конституция Республики Казахстан. – Астана: Елорда, 2008. – С. 14.

3 Концепция правовой политики Республики Казахстан с 2010 до 2020 года // Казахстанская правда. – 2009, 27 августа.

Түйіндеме Әбсаттаров Ғ. Р.-

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, көптілді білім беру институты директорының орынбасары (050010, қ. Алматы, д. Достық, 13), саяси ғылымдарының кандидаты, электрондық пошта absat41@mail.ru

Құқықтық мәдениет негіздері

Мақала данақты Қазақстандық материалдар негізінде саяси ғылым дәліде жетезерттелінбеген тұрғындардың құқықтық мәдениетінің негіздері қарастырылады. Сонымен қатар, мақалада пікір таластудыратын сұрақтарға дәл көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: Конституция, құқық, саясат, мемлекет, қоғам, адам, заң, ереже, құқықтық тәртіп, еркіндік, міндет, мәдениет, гуманизм

Резюме

Г. Р. Абсаттаров - кандидат политических наук, зам. директора Института полиязычного обучения КазНПУ им. Абая (050010, г. Алматы, ул. Достық, 13), электронная почта absat41@mail.ru

Основа правовой культуры

В статье на конкретных материалах Казахстана рассматриваются вопросы основы правовой культуры населения, которые еще недостаточно изучены в политической науке. Вместе с тем в статье уделено внимание и дискусионным вопросам.

Ключевые слова: Конституция, право, политика, государство, общество, человек, закон, правило, правовой порядок, свобода, обязанность, культура, гуманизм

УДК(324)574

РОЛЬ РЕГИОНАЛЬНЫХ ОРГАНОВ ВЛАСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИИ

Г.И. Досмагамбетова – *и.о. профессора кафедры «Политическая стратегия государства» Академии государственного управления при Президенте РК, кандидат политических наук,*

В.А. Жексембекова – *и.о. профессора кафедры «Политическая стратегия государства» Академии государственного управления при Президенте РК, доктор политических наук*

Текст посвящен вопросам современной региональной политики, проводимой государственной властью в Республике Казахстан. На основе анализа деятельности государства, направленной на выравнивание уровней социально-экономического развития регионов, показаны динамика, тенденции и особенности политики, осуществляемая в отношении регионов.

Обоснована необходимость развития агломераций как полюсов роста для концентрации экономического и трудового потенциала регионов. Показаны тенденции по формированию новой территориальной организации Казахстана.

Ключевые слова: Казахстан, региональная политика, уровни государственного управления, территориальное развитие, регионализация, точки экономического роста

Необходимость осмысления многообразия и сложности политического процесса в регионах Казахстана, от динамики которого, позитивных результатов зависит напрямую судьба трансформации общества в целом. Реализация известного и бесспорного постулата «сильные регионы – сильная страна» требует анализа и обобщения всех составляющих политического процесса в регионах, осмысления противо-речий и направленности политического развития на всей территории республики.

Изучение регионального уровня политических процессов в Казахстане приобретает особое значение в связи с неоднозначностью происходящего, неопределенностью, подчас, смысла и исход трансформаций общества, обострением ряда социально-экономических проблем, нестабильностью ситуации.

Начало нового тысячелетия в Казахстане совпало с выстраиванием новой политической конфигурации в отношениях между различными уровнями государственной власти. В условиях возрождения казахстанской государственности проблема эффективного функционирования всех звеньев системы уровней государственного управления становится центральной задачей политического реформирования Казахстана, требующей срочного и комплексного решения. В этот период в стране в рамках административной реформы инициируются масштабные процессы, содержание которых можно определить как поиск оптимальных путей развития всех уровней власти, повышения их роли в решении общественно значимых проблем Казахстана, обеспечения эффективности и согласованности работы всех звеньев государственной власти.

Региональный политический процесс, как и весь процесс в обществе, многообразен по своим составляющим. На его содержание, динамику сказываются институционализация структур власти, связанная с изменениями типа политической системы, становления и функционирования партийных структур, деятельность руководящей элиты. В этих компонентах политический процесс в регионах противоречив, присутствует только развращивается, если учесть непродолжительный исторический смысл периода казахстанской трансформации, имеет различные издержки, деформации.

В то же время политические процессы, трансформировавшие систему общества, не могли не отразиться на институциональном, коммуникативном, информационно-регулятивном аспектах регионального политического процесса.

Учитывая огромную протяженность границ нашего государства, исключительно разнообразие природно-климатических, ресурсных, демографических, этнических, структурных и других особенностей его регионов, специфику государственного устройства, необходимо отметить, что Казахстан нуждается в сильной государственной региональной политике как важнейшей составной части общей государственной политики страны. Необходи

мпереходна новые принципы государственной поддержки регионов, отказ от практики государственного протекционизма, порождающей опасную тенденцию в регионах, суть которой заключается в том, что «бедным быть выгодно».

Эти обстоятельства предполагают необходимость комплексного научного анализа современной региональной политики, ее политических задач, политических принципов и политических инструментов, а также определения современных тенденций и приоритетных направлений реализации государственной политики регионального развития.

Проблема региональной политики как важнейшего фактора развития современного Казахстана обусловливается: во-первых, уникальным региональным своеобразием Казахстана, исторически сложившегося регионально-административного устройства и необходимостью постоянного учета данного фактора в социально-политическом процессе.

Во-вторых, необходимость творческого осмысления и поиска возможностей представителям всех ветвей власти и бизнеса повышения конкурентоспособности казахстанских регионов в условиях новой регионализации, в ходе которой неизбежно будет переструктурировано политическое, экономическое и социокультурное пространство страны. В этих условиях государство должно быть готово изменить политику развития, освоить новые практики и управления, обеспечивающие повышение конкурентоспособности регионов в новом социально-политическом пространстве.

В-третьих, необходимость научно переосмысления концептуальных основ, стратегических целей и приоритетов современного регионального развития, достижения которых невозможно без обоснованной системы оценок и эффективности проводимой региональной политики.

Специфика текущего момента в Республике Казахстан требует эффективного управления и регулирования всеми элементами сложного по своей внутренней структуре казахстанского общества, находящегося в стадии системного видоизменения. Это диктует необходимость поиска новых путей в управлении регионами и территориями, подверженными в значительной мере разнообразным динамическим переменам, в том числе связанным с новыми процессами регионализации.

Как известно, отсутствие управляемости и координации действий, согласованных планов и общепризнанных целей, запаздывание отслеживания тенденций и инноваций приводит к появлению бесперспективных стремлений к автономии и автаркии, ставят под сомнение механизмы рыночных преобразований и демократизации общественного устройства. В этих условиях должны быть созданы объективные условия серьезно идейного и интеллектуального, материального и финансового дефицита, должны быть найдены модели, механизмы и технологии, позволяющие не только сохранить ситуацию в управляемом режиме, сформировать потенциал преодоления кризиса, но и обеспечить опережающее устойчивое социально-экономическое развитие, движение к новому типу цивилизации.

Основная задача государственной стратегии и региональной политики Казахстана заключается в сохранении страны как единого унитарного государства. Специфика текущего момента требует эффективного управления и регулирования всеми элементами сложного по своей внутренней структуре казахстанского общества, находящегося в стадии системного видоизменения. Это диктует необходимость поиска новых путей в управлении регионами и территориями, подверженными, в значительной мере, разнообразным динамическим переменам, в том числе связанным с новыми процессами регионализации.

В настоящее время значение региональных вопросов резко возросло в связи с необходимостью усилить территориальный подход к регулированию развития народного хозяйства, управлению и новым рыночным условиям для обеспечения рациональных экономических связей между регионами, научно обоснованной хозяйственной специализации и комплексности. Современный этап экономического развития стран характеризуется быстрорастущим интересом к обширному комплексу региональных проблем.

Как известно, в современной науке существует несколько подходов к определению целей и приоритетов региональной политики государства [1]. Региональная политика Республики Казахстан является составной частью общей политики государства, направленной на эффективное использование территориальных факторов жизнедеятельности и хозяйствования для достижения стратегических целей и задач устойчивого социально-экономического развития страны.

В связи с этим, залогом успешного развития нашей страны является реализация эффективной региональной политики.

Бесспорно, что в период трансформации экономической и социальной систем в 90-

х годах прошлого столетия значительно ослабла регулирующая роль государства в развитии территорий. Это выразилось, прежде всего, в сокращении государственных инвестиций в региональное развитие, что отрицательно сказалось на экономике отдельных регионов Казахстана. Так, возросли различия между регионами по уровню жизни, доступности социальных услуг, развитию производственной и транспортной инфраструктуры. Развитие в прошлом регионы республики с высококвалифицированными кадрами, высокой плотностью населения переживали глубокий спад производства и демографический кризис [2].

В силу того, что в нашей стране процесс реформирования региональной экономики и ее адаптации к рыночной системе хозяйствования протекал неоднозначно, углубилась дифференциация регионов по уровню социального-экономического развития, увеличился разрыв по уровню качества жизни населения, обнажились проблемы малых городов и отдаленных сельскохозяйственных районов республики.

Вместе с тем, достижение «пространственной справедливости», предполагает такую пространственную организацию экономической деятельности, которая призвана обеспечить равные возможности существования во всех регионах, сократить чрезмерно глубокие различия в уровнях социального-экономического развития регионов. Данная цель ориентирована на то, чтобы свести к минимуму неравенство между регионами, элиминировать действие этого фактора возникновения социальных конфликтов [3].

Необходимо отметить, что в процессе проведения рыночных реформ в Казахстане по региональной политике понимались все преобразования, которые предпринимались для развития регионов, вне зависимости от того, какой уровень власти их проводил. Соответственно все изменения в регионах, а также межрегиональные экономические отношения относились к результатам региональной политики государства. Таковыми являлось понимание региональной политики согласно Концепции региональной политики Республики Казахстан, принятой 5 сентября 1996 года. Целью было создание относительно равных возможностей для жизнедеятельности населения и эффективного использования ресурсно-производственного потенциала каждого региона на основе рационального территориального разделения труда и формирования принципов развития территориального самоуправления [4].

Необходимость решения проблемы снижения существующих различий в уровнях социально-экономического развития потребовало принятия в декабре 2001 года новой Концепции региональной политики РК на 2002-2006 годы.

Принятая Концепция определила основные принципы государственной региональной политики – системность, приоритет территории, оптимальное сочетание интересов государства и его регионов. Говоря другими словами, была предоставлена самостоятельность регионам в определении стратегии их развития, стремление к расселению населения в экономически перспективных и благоприятных для жизнедеятельности районах, смягчение усиливающейся территориальной дифференциации, необходимость государственного решения важнейших региональных проблем, имеющих республиканское значение.

Решение этих важных, как для государства, так и для регионов, задач достигалось путем осуществления важных инвестиционных проектов, которые способствовали укреплению инфраструктуры, хозяйственной деятельности и улучшению уровня жизни населения в сочетании с политической и избирательной поддержкой проблемных регионов [5].

В своей новой региональной политике Казахстан перешел от реализации стратегии выравнивания к стратегии «точек роста». Первым программным документом страны, где было обозначено приоритетное направление политики «точек экономического роста», то есть выделения из числа регионов потенциальных «локомотивов» для развития всех остальных территорий страны, стала принятая в 2006 году Стратегия территориального развития Республики Казахстан до 2015 года [6]. Ключевое место в этом документе заняла идея проведения политики поляризованного развития, которая должна прийти на смену политике всеобщего выравнивания. По своей природе процессы развития характеризуются прерывистостью во времени и в пространстве, концентрируются в нескольких регионах – «локомотивах».

Придерживаясь данного курса, региональная политика Казахстана и сегодня призвана обеспечить формирование центров экономического роста, оптимальное расселение населения, инфраструктурное обеспечение территорий, и служить платформой для формирования инвестиционной, промышленной, социальной и бюджетной политики государства.

Особого внимания заслуживает положение, которому при осуществлении государственной региональной политики придавалось большое значение: независимо от приоритетного развития этих центров, на всей территории страны население должно получать государственные услуги одинакового качества и объема.

Новые подходы и приоритеты региональной политики Казахстана определены в Прогнозной схеме территориально-

пространственногоразвитиястраныдо2020года,утвержденнойУказомПрезидентаРеспубликиКазахстан21июля2011годаврамкахреализацииновойСистемыгосударственногопланированиявРеспубликеКазахстан.ЦельюПрогнознойсхемыбылосозданиеусловий,обеспечивающихростблагосостояниянаселениянаосноверазвитияиэффективногоиспользованиясоциально-экономическогопотенциалакаждогорегионаиотраслистраны[7].

Прогнознаясхематерриториально-пространственногоразвитиястраныявиласьважныминструментомразвития,определилаподходыгосударстваключевымнаправлениямотраслевогоирегиональногогоразвития.Онаобеспечилаувязкутекущихидолгосрочных,макроэкономических,отраслевыхирегиональныхаспектовразвития,позволиласкоординироватьдействиябизнеса,отраслевыхитерриториальныхгосударственныхоргановидругихорганизаций.ДолгосрочнаянаправленностьикомплексныйхарактерПрогнознойсхемыпозволилииспользоватьеедлявыявленияимеющихсярезервовивозможностей,формированиянаэтойбазеперспективныхнаправленийразвитияэкономики,дополняющихилиразвивающихужереализуемыенаправленияразвития.

Прогнознаясхеманаправленанакомплексноеисystemноеерешениезадачтерриториальногохарактеранаперспективуучетомимеющегосяпотенциаларегионави,посути,являетсяконцепциейилидоктринойновойрегиональнойполитики.

Дляреализациипоставленныхзадачпорепроформированиюрегиональнойполитикистраныопределеныосновныеподходы:созданиеэффективнойтерриториально-пространственнойорганизациипутемтерриториальнойконцентрациипроизводстваинаселения,чтовключаетвсебя:

- поддержкупроцессовростагородовиагломераций,какцентровэкономическогогороста;
- снятиеинфраструктурныхограниченийвразвитиирегионов.

Приэтомучитывалось,чтовмировойпрактикереазвитиеагломерацийкакполносовростапозволяетсконцентрироватьэкономическийитрудовойпотенциалстраны,достичьэффектамасштабаинфраструктурногоэффекта.

Вдолгосрочнойперспективе республикенеобходимапродуманнаяполитикапространственногоразвития,впервых,какцентромнасозданиеусловийдляразвитияпроцессовурбанизациииагломерирования,тоестьстягиванияэкономическогопотенциалагорода,которыеявляютсядолгосрочнымиполюсамигорода.

Во-вторых,активизацияэкономическогопотенциаларегионов.Дляразвитияэкономикрегионов,повышенияихконкурентоспособности,передПравительствомстоитзадачавершенствованияхозяйственнойспециализациирегионовнабазеихконкурентныхпреимуществ.

Данныйподходнаправленнаввлечениеоборотовыбывшихэкономическихактивов,атакженапоискииспользованиеновыхрезервовдляразвитиярегиона.

Возможностямпорееанимациифункционировавшихранееотраслейэкономикирегионовспособствуют,в основном,сохранившаясяресурснаябазаотраслей(полезныеископаемые,земельныересурсы),атакжепроизводственнаяинженернаяинфраструктура(требующаямодернизации).

Правильноепониманиепроблемрегиональногогоразвитияпозволитконцентрироватьресурсыгосударстванадействительнонеобходимыхиперспективныхпроектах.Этомудолжнатакжеспособствоватьработапоинвентаризациинаселенныхпунктовстранынапредметналичиявнихпотенциаларазвития.

Всоциальнойсфере– строительствосоциальныхобъектовосуществлятьвтехнаселенныхпунктах,которыеимеютоптимистичныедемографическиепрогнозыиперспективыразвития.

Виндустриальнойполитике– рациональноразмещатьпредприятиявсоответствииисналичиемвсехнеобходимыхфакторов(ресурсы,кадры,иинфраструктураидр.).

Вбюджетнойполитике– большеконцентрироватьресурсынаразвитииперспективных,быстрорастущихрегионовсодновременнымсокращениемнеэффективныхзатрат.

Вэтойсвязи,основныезадачивэкономическойииндустриальнойполитикезакключаютсявэффективномпримененииновыхгибкихинструментовэкономическогостимулированияотстающихрегионов.Кэтиммерезультатамнеобходимоотнестигосударственныесубсидии,региональныеналоговыельготы,специальныеэкономическиезоны,которыеширокораспространенывмировойпрактике.

Безанализаперспективностинаселенныхпунктовгосударствобудетпродолжатьсянеэффективноипоинерции тратитьбюджетныесредстванаподдержаниенежизнедеятельностибесперспективныхпоселений.Поэтомудноизважнейшихзадачновойрегиональнойполитикиявляетсяповышениеэффективностигосударственныхин

вестиций в инфраструктуру и социальную сферу.

В этой связи следующим приоритетом реформирования региональной политики будет совершенствование системы межбюджетных отношений.

Существующие механизмы бюджетного финансирования не направлены на усиление мотивации регионов в самоорганизации и мобилизации внутренних ресурсов.

Система перераспределения средств путем общих трансфертов из бюджета республики и регионов «доноров» регионам «реципиентам» стимулирует регионы к росту местного бюджета, а соответственно – к повышению экономической активности.

Необходимо создать систему стимулов местным исполнительным органам власти для повышения конкурентоспособности своих регионов.

Целью решения системных социально-экономических проблем регионов Казахстана с 2012 года реализуется Государственная программа «Развитие регионов», где обоснована новая региональная политика по выработке эффективного механизма действий местных исполнительных органов. Суть программы – создание рациональной территориальной организации экономического потенциала страны и благоприятных условий для населения, а также обоснована финансовая поддержка регионов с учетом повышения их конкурентоспособности и рациональной пространственной организации экономического потенциала и расселения населения.

Программа принята в исполнение Послания Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 28 января 2011 года «Построим будущее вместе», которая является важнейшим инструментом реализации Прогнозной схемы. В соответствии с изменениями и дополнениями в октябре 2012 года в программу «Развитие регионов» в Казахстане предполагается создание и развитие 5 агломераций и развитие городов-агломераций.

На основании выбранных критериев проведен анализ агломерационного потенциала городов Казахстана, по результатам которого предлагается определить:

- агломерации 1-го уровня – Астана, Алматы и Шымкент,
- агломерации 2-го уровня – Актобе и Актау.

Предлагается осуществлять их развитие по направлениям:

Первое. Экономическое позиционирование агломераций на республиканском и региональном рынке.

Второе. Скоординированное развитие инфраструктуры агломераций и зон их притяжения.

Третье. Совершенствование градостроительной и институциональной политики развития агломераций.

Одним из важных аспектов региональной политики Республики Казахстан является обеспечение равного доступа граждан страны к гарантированным государством социальным услугам.

В условиях неравномерности развития регионов, увеличения спроса на гарантированные государством социальные услуги на одних территориях и сокращения его на других, необходимо комплексное, направленное на обеспечение базовых социальных услуг населению независимо от экономического положения и возможностей региона.

Эти меры будут реализовываться путем разработки центральными исполнительными органами перечня гарантированных для каждого гражданина страны государственных социальных услуг, установления единых стандартов в строительстве необходимой социальной инфраструктуры.

Таким образом, новые подходы и приоритеты региональной политики позволят обеспечить рациональное освоение и обустройство всего территориального пространства Казахстана, диверсифицировать экономику регионов через форсированную индустриализацию, повысить конкурентоспособность и инвестиционную привлекательность, снять инфраструктурные ограничения в их развитии.

Политика в отношении регионов представлена соответствующими целями и задачами по управлению их политическим, экономическим и социальным развитием, сформулированные центральными государственными органами. Собственная политика каждого региона включает цели и задачи по управлению региональным хозяйством в рамках экономического, финансового, социального, инвестиционного, внешнеэкономического и прочих направлений деятельности местных органов государственной власти. Они в совокупности должны определять государственную региональную политику, направленную на осуществление стратегии Казахстана по развитию ее территории, предполагающей гибкое сочетание экономических и социальных целей.

Следует отметить, что недостаточно рассматривать региональные проблемы в Казахстане только в контексте отношений «центр-регион-бизнес», нужно учитывать уровень развития общества в разных регионах, учитывать разнообразие казахстанских регионов с учетом состояния экономики и сферы управ-

ления, характера гражданского общества и других характеристик.

С учетом новых задач, поставленных Главой государства, необходимо модернизировать всю систему регионального развития на современных принципах. Организация системы стратегического управления на внутриреспубликанском, межрегиональном (трансрегиональном) и макрорегиональном уровне должна сопровождаться повышением роли институтов стратегического планирования государства, регионов, общественных объединений, бизнеса и экспертного общества.

В прошедшие годы в Казахстане реализованы две Концепции региональной политики, направленные на выравнивание уровней социально-экономического развития регионов. Кроме этого, осуществлялась реализация программы развития сельских территорий на 2004-2010 годы, развития малых городов на 2004-2006 годы, Стратегии территориального развития страны до 2015 года. Также было принято множество программных документов, в том числе государственные программы социального блока, форсированного индустриально-инновационного развития, отраслевые программы, программа занятости и другие. Все они в той или иной мере затрагивают отдельные аспекты регионального развития в регулируемых сферах.

Вместе с тем следует признать, что, преследуя узкое ведомственный подход, указанные программные документы слабо сфокусированы на приоритетах государственной региональной политики, сформулированной в Прогнозной схеме территориально-пространственного развития страны до 2020 года. Более того, критический анализ действующих программных документов выявил, что предусмотренные внешние институциональные и административные ресурсы на практике оказались недостаточно скоординированными между собой, а зачастую – и дублирующими друг друга.

На современном этапе региональная политика Казахстана призвана обеспечить формирование национальной территориальной организации, которое включает стимулирование и регулирование процессов урбанизации и агломераций, являющихся важнейшими точками экономического роста национальной экономики, развитие и поддержку перспективных населенных пунктов, обладающих экономическими демографическими потенциалами, что соответствует мировым тенденциям развития процессов урбанизации и регионального развития.

Следует отметить, что в настоящее время формируется новая территориальная организация Казахстана. Это выражается, в первую очередь, в опережающем росте крупных городов – агломераций.

Рассматривая основные тенденции формирования городских агломераций в современном Казахстане, следует отметить их неоднородность, связанную с выраженной природной зональностью территории и унаследованными от плановой экономики особенностями расселения.

С другой стороны, слом сложившихся плановой экономике центров, например, неперспективных моногородов, малых городов, привлекло явление зон депрессивности и вызвало болезненные социальные процессы в обществе (эмиграция населения, деградация инфраструктуры, рост безработицы, социальная маргинализация).

Несмотря на происходящие процессы в территориальной организации страны, в региональной политике сохраняются прежние подходы, в частности в вопросах финансирования регионов (бюджетная политика). Так, продолжается практика направления бюджетных средств на развитие отдельных населенных пунктов, не имеющих перспектив экономического роста и соответствующего демографического потенциала.

В этой связи следует концентрировать ресурсы государства на действительно необходимых и перспективных проектах в регионах. Это в конечном итоге приведет к высокой эффективности бюджетных расходов. Кроме того, при определении проектов приоритеты будут отдаваться проектам, применяемым инновационным технологиям.

В качестве базовой идеологии региональной политики предлагается стратегия сбалансированного развития, основанная на рациональном балансе приоритетного развития перспективных центров экономического роста и поддержки регионов (различных типов систем населенных мест) с низким экономическим потенциалом.

Переход к устойчивому развитию Республики Казахстан в целом возможен только в том случае, если будет обеспечено устойчивое развитие всех ее регионов. Это предполагает формирование эффективной пространственной структуры экономики страны при соблюдении баланса интересов всех регионов, что предопределяет необходимость разработки и реализации программ перехода к устойчивому развитию для каждого региона, а также дальнейшей интеграции этих программ при разработке государственной политики в области устойчивого развития.

Проблемы, решаемые в каждом регионе, в значительной степени должны соответствовать государственным задачам, но при этом необходимо учитывать местные особенности, предусматривающий, в частности:

- формировании регионального хозяйственного механизма, регулирующего социально-

экономическое развитие;

- осуществление мер по оздоровлению населения, развитию социальной инфраструктуры, обеспечению санитарно-эпидемиологического благополучия;
- развитие сельского хозяйства на основе экологически прогрессивных агротехнологий, адаптированных к местным условиям, реализация мер по повышению плодородия почв и их охране от эрозии и загрязнения, а также созданию системы социальной защиты сельского населения;

реконструкцию региональной промышленной системы с учетом хозяйственной емкости локальных экосистем.

Важное значение может иметь разработка комплексных межрегиональных схем, охватывающих территории нескольких регионов республики.

Программные и прогнозныи документы национального уровня должны служить ориентиром при разработке региональных программ перехода к устойчивому развитию и вместе с соответствующими правовыми актами и нормативами определять экономические условия их реализации.

1 Шапошников В. Цели и задачи региональной политики государства по отношению к удаленным труднодоступным территориям // Вестник Московского университета. Сер. 12, Политические науки. – 2008. – №5. – С. 58-62.

2 Раимбеков С. Г. Модернизация системы регионального местного самоуправления // Казахстанская правда. – 2006 г. – 8 января.

3 Малин, А. С. Региональное управление: учеб. пособие / Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом ГУВШЭ, 2006. – 267 с.

4 Постановление Правительства Республики Казахстан от 9 сентября 1996 г. №1097 «О Концепции региональной политики Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 1996 г. – 9 сентября

5 Постановление Правительства Республики Казахстан от 7 декабря 2001 года №1598 «О Концепции региональной политики Республики Казахстан на 2002-2006 годы» // Казахстанская правда. – 2001 г. – 8 декабря.

6 Указ Президента Республики Казахстан от 28 августа 2006 года №167 «Об утверждении Стратегии территориального развития Республики Казахстан до 2015 года» // Казахстанская правда. – 2006 г. – 29 августа.

7 Указ Президента Республики Казахстан от 21 июля 2011 года №118 «О Прогнозной схеме территориально-пространственного развития страны до 2020 года» // Казахстанская правда. – 2011 г. – 21 июля.

Түйін

Өңірлік тұрақты дамуды қамтамасыз ету процесіндегі өңірлік орган билігінің ролі

Досмағамбетова Гүлмира Ислямқызы

ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының «Мемлекеттің саяси стратегиясы» кафедрасының профессор, а. саяси ғылымдарының кандидаты.

Жексембекова Венера Абыханқызы - саяси ғылымдарының докторы, профессор,

Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының баспасөз хатшысы

Қазақстан Республикасының мемлекеттік билігі мен өткізілетін заманауи өңірлік саясат мәселелеріне арналған мәтін. Өңірлерді әлеуметтік-

экономикалық даму деңгейін теңестіруге бағытталған мемлекеттік талдау қызметінің негізіндегі өңірлердегі қатынаста жүзеге асырылатын саясаттың динамикасы, тенденциялары және ерекшеліктері көрсетілген.

Агломерацияны дамыту өңірлердегі экономика мен өңірлік потенциалының өсуіне қажеттілігіне негізделген. Қазақстанда жаңа аумақтық ұйымдарының қалыптасу тенденциясы көрсетілген.

Кілтсөздер: Қазақстан, өңірлік саясат, мемлекеттік басқару деңгейі, аумақтық даму, өңірлендіру, экономикалық өсудің тесі

Summary

Role of regional authorities in the course of ensuring sustainable development of territory

Dosmagambetova Gulmira -

the candidate of Political Sciences Acting Professor, «Political Strategy of the State» Department Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan

Zhexembekova Venera - Doctor of Political Sciences, Professor,

«Political Strategy of the State» Department Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan

The article is dedicated to the issues of contemporary regional policy pursued by the state authorities in the Republic of Kazakhstan. The author considers dynamics, trends and features of the regional policy based on the analysis of the state activities aimed at leveling the socio-economic development of regions.

The necessity of development of agglomerations as a growth pole for the concentration of economic and employment potential of the regions is shown.

Keywords: Kazakhstan, regional policy, level of government, territorial development, regionalization, economic growth points

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІМӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

УДК 303.425.4(574)

ВКЛАД МЕЖДУНАРОДНОГО АНТИЯДЕРНОГО ДВИЖЕНИЯ «НЕВАДА-СЕМИПАЛАТИНСК» В СТАНОВЛЕНИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА

М.А.Абишев – д.с.н., профессор КазНПУ им. Абая

Одним из реальных достижений Международного антиядерного движения "Невада-Семипалатинск" является то, что независимый Казахстан впервые стал свободным от ядерного оружия государством среди республик бывшего Советского Союза. Указом президента Казахстана Н. Назарбаевым был закрыт Семипалатинский полигон навсегда. Примеру казахстанских антиядерщиков последовали миротворцы зарубежом: сначала замолчал полигон в России – Новая Земля, затем американский – Невада, потом французский Морурюа. Последним прекратилatomные испытания ядерный полигон Лобнорв Китае. Первым шагом заложившим основу политики Казахстана стало закрытие Семипалатинского ядерного полигона. 26 лет назад родилось международное антиядерное движение "Невада-Семипалатинск". Главной своей целью движение считало закрытие не только Семипалатинского, но и всех других ядерных полигонов на земле. Организатором и лидером антиядерного движения стал Олжас Сулейменов.

Ключевые слова: независимость, ядерное оружие, "Невада-Семипалатинск", инициатива, глобальность, лидер, полигон, нравственность, гуманизм, патриотизм, гражданственность, юбилей

Антиядерная политика Казахстана оказала значительное влияние на формирование его международного авторитета. И сегодня хочется сказать о роли Народного Движения и воли Президента. Вот как высказался об этом лидер Международного антиядерного Движения «Невада-Семипалатинск» О. Сулейменов: «Государство и личности делают великие поступки. Из истории древнейшей новейшей мы знаем, что не каждое действие руководителей стран бывает продиктовано совпадением их собственных стремлений и требований народа. А у нас такой пример был еще в преддверии независимости. Указ Назарбаева от 29 августа 1991 г. Мы вправе назвать по истине великим Документом многого независимого государства». Это было первым историческим решением Казахстана после обретения независимости [1].

Повлесвоего народа и под влиянием Движения «Невада-Семипалатинск», руководство Казахстана приняло решение ликвидировать четвертый в мире ядерный полигон. Наша страна вошла в 21 век и третьи тысячелетия как безъядерная держава. Подписание Указа о закрытии Семипалатинского ядерного полигона Президентом Назарбаевым Н. А. для всех казахстанцев было историческим актом осознания своей исключительной суверенности, силы и мудрости, уверенности в настоящем и будущем. Именно этим объясняется проявленная воля народа, объединившегося в Международное антиядерное Движение «Невада-Семипалатинск». В 1993 году выступая на Международном антиядерном конгрессе Президент Назарбаев подчеркнул неслучайно. Указ о закрытии Семипалатинского полигона был одним из первых актов молодого государства, твердо заявившего о самостоятельности в решении внутренних проблем. Более того, подобный шаг был предпринят впервые в мировой практике и, несомненно, сыграл определяющую роль в том, что многие государства изменили свой взгляд на ядерное оружие, стали более взвешенно и ответственно относиться к нему.

тственно относиться к этой проблеме.

Одной из основных задач Движения было полная ликвидация инфраструктуры полигона, добиться того, чтобы на территории Казахстана никогда не будет производиться, испытываться и храниться оружие массового уничтожения. Казахстан показал миру, как, не обладая ядерным оружием, можно вести независимую политику. В рамках Будапештского саммита ОБСЕ в 1994 году Россия, США и Великобритания подписали Меморандум о предоставлении гарантии безопасности Казахстану. Позднее подобно городам гарантии на шейстране даны другим членам ядерного клуба – Китаю и Францией. Движение «Невада-Семипалатинск» достигло успеха, впервые в мире применив новую модель – взаимодействие на родной и парламентской дипломатии. Мы вправе сказать – нами сделано то, что мы сами в полной мере оценить не могли. Малоизвестный народ совершил то, что было не по силам великим державам, – он сделал первый реальный шаг ко всеобщему ядерному разоружению, остановил испытания в Советском Союзе. Мы стали лидерами антиядерного движения в мире.

Чтобы понять суть такого явления как Невада-

Семипалатинск, изнедр которого вышли многие ныне неизвестные в Казахстане люди, нужно вспомнить политическую атмосферу конца 80-х годов, когда отлаженная общественно-государственная система переживала глубокий кризис, прежде всего духовный. Господствующая идеология рушилась, не находя опоры в центре и на периферии. Кризис системы породил социальный и духовный вакуум. И тогда в разделяющем обществе возникло Движение «Невада-Семипалатинск», оно во многом стало объединительной идеей. Можно сказать, что философия «Невады» стала религией для тех, кто пришел в Движение [2].

Около 30 активистов Движения были избраны в Верховный Совет РК и они были наиболее активными депутатами. Вообще все депутаты, избранные в тот Верховный Совет своих программах писали о запрещении испытаний и СИЯП. Даже будущий спикер парламента Оспанов одновременно был членом Движения. На основе МАД «Невада-Семипалатинск» была создана партия. Народный конгресс Казахстана (НKK). Партия родилась 5 октября 1991 г. как политическое представительство МАД «Невада-Семипалатинск». Произошло это тогда, когда в Казахстане создавались партии национального толка. (Могло произойти как на Украине). Партия (НKK) провозгласила своими постулатами интернационализм, защиту интересов человека, сотрудничество, а не классовый или национальный антагонизм. Активисты партии побывали во всех горячих точках Казахстана. Лозунг партии первых лет перестройки: «Не зажигай факел в пороховом погребе. Да же факел свободы!»

Журналистом одной из газет Казахстана был задан вопрос О. Сулейменову: А что сегодня из себя представляет МАД «Невада-Семипалатинск»? Ответ: В течение 20 лет здесь работают дни ветераны, волонтеры, которые никогда не получают зарплату, но при этом делают святое дело – поддерживают связи, высказывают важные идеи. Проводят конференции, круглые столы, собирают подписи. В то же время известно, что государство сейчас поддерживает общественные организации всевозможными грантами. Но наше Движение их лишено, потому что получить эти деньги не просто – для этого «нужны рыночные походы» (!). Поразительно... Сегодня в РК действуют около 18 тысяч НПО. Самое первое из них – «Невада-Семипалатинск», у нас даже есть соответствующее удостоверение. Это великий бренд, благодаря которому Казахстану знают в мире, а между тем финансовую поддержку мы не получаем [1].

Заслуги Движения признаны международным сообществом, оно является одним из самых авторитетных и результативных среди миротворческих движений. В своем послании Генеральный директор ЮНЕСКО Коичиро Мацуура пишет: «Я очень рад направить мои поздравления по случаю 20-й годовщины создания «Невада-Семипалатинск», Международного антиядерного Движения, деятельность которого привела к прекращению испытаний ядерного оружия на Семипалатинском полигоне.

Исторические документы, накопленные Движением, являются, таким образом, бесценным свидетельством мирового значения, призывающими исследующим вклад «Невада-Семипалатинск» во всемирную память. Поэтим причинам ЮНЕСКО решил в 2005 году включить аудио- и видеодокументы Международного антиядерного Движения «Невада-Семипалатинск» в Регистр «Память Мира». Жизненно важно, чтобы эти документы, иллюстрирующие конкретное достижение – прекращение испытаний на полигоне, ведению сопротивления против ядерных испытаний, имеющие глобальное значение для человечества, были сохранены для будущих поколений» [3]. Свою оценку МАД Невада-

Семипалатинск» иеголидерудал Президент Казахстана Н. Назарбаев: «Движение, объединившее ученых, писателей, служащих, рабочих многих других людей самых разных возрастов, внесло огромный вклад в борьбу за закрытие Семипалатинского ядерного полигона и приостановку деятельности других испытательных полигонов мира. Великая личная заслуга Олжаса Сулейменова в антиядерном движении» [4]. Движение поддерживает Проект «Атом»-

построение мира без ядерного оружия. Активный участник нашего Движения Карипбек Куюков является послом проекта «Атом».

Назарбаев Н. А., выступая в Астане на Международной конференции «От запрета ядерных испытаний к миру в свободном от ядерных испытаний», -

сказал: «Я призываю участников конференции и всех людей доброй воли в мире поддержать проект «Атом» и сделать проект «Построение мира без ядерного оружия» нашей важнейшей целью. У Казахстана есть собственный успешный опыт, и он тоже может сыграть свою роль. Речь идет о движении Невада-Семипалатинск». В конце 80-х годов его активисты добились моратория на проведение ядерных испытаний на двух крупных полигонах мира. А это впоследствии привело к тому, что сегодня ядерные державы нарушают покой мира атомными взрывами» [5].

Международное антиядерное Движение Невада-Семипалатинск» в преддверии своего 20-летия выступило с инициативой проведения глобальной акции «Волна Мира» не только в Казахстане, но и в других странах: России, США, Японии, Германии, Турции, Кыргызстане. Движение обратилось в Министерство образования и РК с предложением в рамках данной акции провести 28 февраля 2009 г. – день создания организации – «Уроки Мира» одновременно во всех образовательных учреждениях республики. [3] Почетная миссия открытия акции «Волна Мира» стартовала в профессиональном лицее №7 г. Алматы. В новом этапе развития Движения считаем основной своей целью привлечение молодежи Казахстана, борьбу за мир, за счастливую жизнь, за свободную от насилия и угроз.

На Международной юбилейной конференции: «XXI – безъядерный век», лидер Движения О. Сулейменов выступил с инициативой о сборе подписей под обращением «Молодежь Казахстана – против ядерного оружия». Предотвращение ядерной угрозы должно эстафетой перейти от молодому поколению казахстанцев. Ученики старших классов, учащиеся техникумов и технических училищ, студенты по республике – это сотни тысяч подписей. Затем подписные листы в электронном формате будут отправлены в адрес Генеральной Ассамблеи ООН. Далее наша акция подхватят республики СНГ, государства Европы, Азии и другие члены мирового сообщества.

Таким образом, Казахстан вновь, как и 25 лет назад может стать инициатором глобальной созидательной инициативы «Молодежь планеты – против ядерного оружия!». Наши приемники – молодое поколение не должно забывать часть прошлого, что пережило наше поколение и получить уроки нравственности. Патриотизма, высокой гражданской ответственности, гуманизма и ответственности за судьбу народа.

В заключение хотелось бы привести слова Лидера Движения О. Сулейменова: «Мы начинаем подготовку к юбилею Движения. Вспоминаем лучшие годы, когда имя Невада-Семипалатинск» в буквальном смысле легло на всю планету. Появление наших активистов делало содержание миконференции, симпозиумы, съезды в любой стране. Мы были на пике славы, наши активисты делали биографии и карьеры... Таких, как мы нет. Мы были первыми в стране и в мире. Государство не должно об этом забывать...» [1].

1 Сулейменов О. О. Мы были первыми "Казахстанская правда" 28.02.2013.

2 Шафир С. "От полигона смерти – к просторам жизни" - Тель-Авив.

3 Прус Л. Эстафета мира – молодым! Сб. научно-практической конференции "Безъядерный век!" - Алматы, 2001. – [3, с. 136].

4 Назарбаев Н. А. Эпицентр мира – Астана: Елорда, 2001 – [4, с. 137-141].

5 Назарбаев Н. А. от отказа до запрета. "Неделя. Литер" №162. 30.08.12.

Түйіндеме

Қазақстан тәуелсіздігінің қалыптасуына «Невада-Семей»

Халықаралық антиядерлық қозғалысының қосқан үлесі

М. А. Абишев – Абай атындағы ҚазҰПУ, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор

"Невада-

Семей" халықаралық адролық қаруға қарсы қозғалыстың нақты жетістіктерінің бірі олтәуелсіз Қазақстан бұрынғы Кенес Одағының республикалары арасында адролық қарудан тәуелсіздігіне жетіп қалды. Қазақстанның антиядерлік саясаты елдің халықаралық беделінің артуына ерекше әсер етті. Оның ішінде, Семей адролық полигонын ыңшабылуы Қазақстанның бағамы болды. Антиядерлік қозғалыстың 26 жылдық көз салсақ "Невада-Семей" қозғалысымен қатар, әлемдік қауымдастықтың адролық қарусыздандыру жолындағы атқарған бір қатар шемісте

рін көруге болады. Ең бастысы, ядролық сынақ полигондарының ішіндегі Семей полигон-ның толығымен өз жұмысын тоқтатуы. Ядроға қарсы қозғалыстың ұйымдастырушысы және төрағасы О. Сүлейменов болды. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев 1991 жылғы 29 тамыздағы Жарлығымен полигонның мәңгілік жабылуына жәрдемдесті. Қазақстандағы да 26 жыл бұрынғыдай “Әлем жастары – ядролық қаруға қарсы!” деген бастаманың бастаушысы ретінде бола алады. Біздің басарларымыз, жас ұрпақ біздің бастап кешкен қайғы-

қасіреті біліп, адам келешектесі бақалары тиіс. Сол себепі біздің жауаты болу жолында патриотты, азаматтығы жоғары, әділетті және әлем тағдырына жауапкершіліктері жоғары болу керек.

Түйін сөздер: азат, ядролық, қару, "Невада-Семей", полигон, патриоттік, азаматтік, атом, саясат, тәуелсіздік, республика, қару, мемлекет

Summary

Contribution of the international anti-nuclear movement "Nevada-Semipalatinsk" to formation of independence of kazakhstan

M.A. Abishev-d.s.s., professor of KAZNPU of Abay

One of the tangible achievements of the International Antinuclear movement "Nevada-Semipalatinsk" is that independent Kazakhstan became the first state among the republics of the former Soviet Union, free from nuclear weapons. 28 of February, 1989 is a birth date of the antinuclear movement "Nevada-Semipalatinsk". By founding this movement Kazakhstan fighters for the nuclear free world gave the help of friendship to their confederate in Nevada. The main objective of the movement was to shut down testing areas not only in Semipalatinsk, but also in all other regions of the world. Olzhas Suleimenov became a founder and the Chairman of the Movement. One of the tangible achievements of the International Antinuclear movement "Nevada-Semipalatinsk" is that over a very short period of time the movement, supported by the people, helped to decrease a number of nuclear tests in the Semipalatinsk testing area and then contributed to shutting it down for good by Nursultan Nazarbaev, President of the Republic of Kazakhstan, who signed Presidential Decree on August 29, 1991. Thus, Kazakhstan again as it was 26 years ago may become an initiator of the global creative initiative "The youth of planet is against nuclear weapons". The young generation must know the part of our generation and get the moral lessons out of it: Patriotism, Civility, Humanism and Responsibility for the fate of the Kazakh people.

Keywords: "Nevada-Semipalatinsk", independent, antinuclear, weapons, international, nuclear, movement, destiny, Nevada, decree, weapon, explosion
УДК 316.8

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА КАК ОСНОВА УКРЕПЛЕНИЯ И ЗАЩИТЫ СЕМЬИ

З.Ж. Жаназарова – профессор КазНУ им. аль-Фараби, д.соц.н.,
Ж.А. Нурбекова – доцент КазНПУ имени Абая, д.соц.н.

В статье рассмотрена социальная защита семьи как составляющая семейно-демографической политики Республики Казахстан на государственном уровне, описана роль системы социального обслуживания и государственной социальной помощи как механизмов реализации социальной политики и государства в отношении семьи.

Ключевые слова: семья, семейно-демографическая политика, социальная защита, гендер

Повышение качества человеческого потенциала одновременно с увеличением его количества открывает новые перспективы для социально-экономического развития и является важнейшим фактором роста благосостояния страны. Сильная социальная политика направлена на защиту всех элементов социальной структуры общества, а также отдельных семей, личностей и разрушающих или тормозящих развитие процессов, что, в конечном счете, способствует усилению социальной направленности внутренней политики. А это значит, что социальная политика становится сильной лишь тогда, когда меры по достижению социально значимых целей согласуются с экономическим, культурным, экологическими, конечно же, демографическим фактором общественного развития.

При разработке и реализации социальной политики не обходимость встает вопрос о социальных приоритетах, то есть социальных задачах, которые признаются обществом на данном этапе его развития наиболее настоятельными и срочными, требующими первоочередного решения. При этом необходимо не только поддержать, но и призвать общественные отношения, умело сочетая интересы различных категорий населения, а также общественных объединений и групп. Одной из таких категорий, являющихся особым объектом социальной защиты, как раз является семья.

Семья, находясь в постоянной динамике, меняется под воздействием социально-политических условий, и в силу внутренних процессов своего развития. Поэтому она является одной из важных периодичных элементов социальной работы. Определяющее значение в обеспечении жизнедеятельно-

стисемейимеетгосударственнаяэкономическаяисоциальнаяполитика,откоторойзависятзанятостьнаселениявсферахобщественноготруда,благоосостояниеидоходысемей.

Государствореализуетполитикусоциальнойзащитысемьичерезсоциальныепрограммыисистемусоциальногообслуживаниянаселения.

СогласнозаконуосистемесоциальногообслуживаниянаселенияКазахстана«ЗаконсоциальнойзащитегражданРК»,социальноеобслуживаниеграждан–этодеятельностьпопредоставлениюсоциальныхуслуггражданам[1].Всоответствиисданнымпониманием,социальноеобслуживаниесемьипредполагаетпредоставлениесоциальныхуслугсемье.Приэтомсоциальнаяуслуга–этодействиеилидействиявсфересоциальногообслуживанияпооказаниюпостоянной,периодической,разовойпомощи,втомчислесрочнойпомощигражданинувцеляхулучшенияусловийегожизнедеятельности(или)расширенияеговозможностейсамостоятельнообеспечитьсвоиосновныежизненныепотребности.

Принеобходимостигражданам,втомчислеродителям,опекунам,попечителям,патронатнымвоспитателям,инымзаконнымпредставителямнесовершеннолетнихдетей,оказавшихсябезпеченияродителей,оказываетсядействиевпредставлении медицинской, психологической, педагогической, юридической, социальной помощи, неотносящейся к социальным услугам (Закон Республики Казахстан от 29 декабря 2008 года №114-

IV «О специальных социальных услугах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2015 г.).

Поданнымстатистики,вреспубликепроживаютсвыше4миллионовсемей,вкоторыхвоспитываетсяболее5миллиондетей.4682514детейввозрастедо15лет,изних2404120мальчиков,2278394девочек.Втомчислев18000семьяхподопекойнаходятся21000детей,напатронатномвоспитанииив1300семьяхнаходятся1900детей.Такимсемьямежемесячнооказываетсясоциальнаяподдержкааввидеывплатызаработнойплатывпособияна содержание ребенка. Кроме того, сначала 2015 годасемьям, усыновившим детей-сирот, выплачивается денежная выплата в размере около 150 тысяч тенге на каждого ребенка [3].

Социальная защита населения включает систему мер, защищающих любого гражданина страны от экономической и социальной деградации не только в результате безработицы, но и при потере или резком сокращении доходов, в случае болезни, рождения ребенка, производственной травмы, инвалидности, при наступлении старости и т.д. Также учитывается необходимость предоставления медицинских услуг и пособий семьям с детьми. Большая роль этой деятельности принадлежит государственной социальной помощи.

Определение государственной социальной помощи, закреплено на законодательном уровне, является необходимой гарантией для реализации гражданами своих конституционных прав. В настоящее время в Казахстане за чертой бедности находится большое количество семей граждан, которые не могут по независящим от них обстоятельствам обеспечить себе прожиточный минимум и принятие закона о государственной помощи в 1999 году, который законодательно закрепило определение государственной социальной помощи, контингент ее получателей и источников формирования средств на оказание данной помощи, является важным этапом развития Республики Казахстан как социального государства.

Основной целью оказания государственной социальной помощи семье является поддержание уровня жизни малоимущих семей. Среди малоимущих, прежде всего, семьи, где родители частично или полностью нетрудоспособные, инвалиды, многодетные семьи, неблагополучные семьи, семьи одиноких родителей, семьи, имеющие детей-инвалидов.

В соответствии с обязательствами, в 2008 году Казахстан подписал Конвенцию ООН «О правах инвалидов», дети-инвалиды имеют право на воспитание в семье и именно семья является приоритетной средой развития ребенка с ограниченными возможностями. В этом контексте в 2010 году введены новые социальные выплаты – пособия родителям, опекунам, воспитывающим детей-инвалидов, в размере минимальной заработной платы (14952 тенге) [2].

Социальное обслуживание и обеспечение пожилых людей осуществляется государственными органами и включает себя пенсии и различные пособия: содержание и обслуживание престарелых и инвалидов в специальных учреждениях органов социальной защиты населения. Существует адресная социальная помощь из защиты пожилых людей. Она оказывает в первую очередь наибольшую помощь нуждающимся: одиноким пенсионерам, инвалидам, престарелым старше 80 лет.

Большое значение в государственной социальной помощи имеет социальное попечительство над пожилыми людьми. Попечительство над пожилыми людьми – оно из основных направлений в социальной работе. Попечительство понимается как правовая форма защиты личных и имущественных прав и интересов граждан. Социальное попечительство устанавливается над пожилыми людьми, неспособными в полной мере (или вообще) осуществлять свои права и выполнять свои обязанности по состоянию здоровья, является функционирование в стране системы домов-интернатов. В настоящее время дома-интерна-

ты поступают в основном люди, утратившие способность передвигаться и требующие за собой постоянного ухода. В домах-интернатах общего типа (т.е. для престарелых и инвалидов) проводится большая работа по социально-психологической адаптации пожилых людей к новым условиям [3]. Сегодня в стране 6500 людей пожилого возраста живут в домах престарелых.

В цивилизованных обществах политически структуры стремятся смягчить социальное неравенство, создать условия для удовлетворения хотя бы минимальных материальных и духовных потребностей людей.

Второй целью оказания государственной социальной помощи является адресное и рациональное использование бюджетных средств. Прежде всего, необходимо остановиться на том, что государство не в состоянии оказывать государственную социальную помощь всем желающим, она должна иметь конкретное адресата, то есть людей, которым на сегодняшний момент наиболее необходима данная помощь. В стране сложились формы государственной помощи семьям, имеющим детей: денежные выплаты семьям детей в связи с рождением, содержанием и воспитанием детей (пособия и пенсии); трудовые, налоговые, жилищные, медицинские льготы семьям с детьми, родителям детям; бесплатные выдача семье и детям (детское питание, лекарства, одежда и обувь и др.); социальное обслуживание семей (названия конкрет-ной психологической, юридической, педагогической помощи, консультирование); система помощи клиенту в системе социального обслуживания.

В современном Казахстане эти формы социального обслуживания населения находят отражение в положении о семейно-демографической политике на государственном уровне.

В стране по поручению Главы государства принят «Общенациональный план мероприятий по укреплению семейных отношений, морально-этических и духовно-нравственных ценностей в Республике Казахстан на 2015-2020 годы». Предусмотрены мероприятия по укреплению института семьи, защите материнства и детства, поддержке молодежи, достойному обеспечению старости. Кроме того, утверждены механизмы увеличения занятости населения, усиления профориентационной работы, повышения социальной ответственности бизнеса, поддержки лиц с ограниченными возможностями.

Одна из центральных ролей должна быть отведена женщине. Глава государства подчеркнул, обращаясь к представителям прекрасного пола, что «женщины – это опора семьи, а значит опора государства». В Казахстане женщины имеют все необходимые условия для самовыражения в любой сфере человеческой жизнедеятельности: бизнесе, образовании, здравоохранении, культуре, спорте.

Гендерный и социально-демографический вектор продолжает свое развитие в государственной политике Казахстана. Численность женщин составляет 52% от общего количества населения, или более 8,3 млн. человек. Необходимо отметить, что данное соотношение устойчиво удерживается на протяжении нескольких лет начиная с 2005 года. При этом вклад женщин в формирование ВВП равен 39%. Рассмотрим баланс заработной платы мужчин и женщин. Он превысил 66%. Следует отметить, что данный индикатор имеет стабильную динамику роста: так, в 2005 году он достигал лишь 61%. Налицо хорошая тенденция, отражающая поступательное развитие экономики, ее демократическая направленность. Повышается заработная плата женщины относительно заработной платы мужчин. Национальной комиссией даны предложения государственным органам довести к 2020 году рассматриваемого индикатора до 80% [5].

Топ-менеджеры крупных предприятий, возглавляемых женщинами, составляет 14,7%, а порядка 41,5% представительниц прекрасного пола возглавляют предприятия малого и среднего бизнеса. В отношении положения женщин на руководящих постах в органах власти следует отметить, что их количество за последние десять лет увеличилось вдвое. В настоящее время число женщин, политических государственных служащих, достигает 12%.

Начиная с первых выборов депутатов Мажилиса парламента РК в 1995 году и до 2014 года представительство женщин в Мажилисе составляло в среднем порядка 12%. После конституционной реформы 2007 года, в выборах 2012 года и последующих до выборов количество депутатов достигло 26%. Представленность женщин на руководящих должностях совместных исполнительных органах составляет 20,7%. Эти данные наглядно показывают, как на деле реализуется в стране утвержденная Главой государства Стратегия гендерного равенства в Республике Казахстан на 2006-2016 гг. [6].

В 2009 г. утверждена новая Программа по развитию женского предпринимательства на 2009-2025 годы. В целях конкурентоспособности женщин на рынке труда проводилось профессиональное их обучение.

Следует отметить, что так же реализуется Программа микрокредитования сельского населения. По этой программе ежегодно сельским жителям выдаются микрокредиты, которые получают также женщины. В результате принятых мер по развитию женского предпринимательства по состоянию на 2010 год доля женщин в Казахстане среди наемных работников в малых предприятиях составила около 34%, среди наемных работников в крупных и средних предприятиях – 47%. В целом уровень экономической активности женщин каждый год увеличивается [5].

В Стратегии «Казахстан-2050» одним из приоритетов социальной политики обозначена защита материнства и детства. С 2013 года 8 сентября ежегодно в Казахстане отмечается День семьи, учрежденный по инициативе Главы государства. Установление этого дня ставит целью обратить внимание общественности на многочисленные вопросы семьи и укрепления семейных ценностей. Призвано способствовать укреплению института семьи, нравственности, духовности, признанию важности ответственного супружества. Семья как основной социальный институт общества должна сохраняться и развиваться. Вовсе время на развитие страны судили по положению семьи в обществе и по отношению к ней государства. В Казахстане семья находится под защитой статьи 27 Конституции Республики Казахстан.

Казахстаном 2012 года 14 февраля ратифицирована Конвенция Международной организации труда (МОТ) по охране материнства. В настоящее время в Казахстане выполняются все стандарты МОТ по охране материнства, в частности по продолжительности отпуска по беременности и родам и назначению денежных выплат.

Одной из важных задач государственной политики является сохранение демографического баланса между поколениями. Это касается, в частности, вопросов рождаемости, урбанизации, старения населения. Для решения этих вопросов проводится работа по повышению доступности и качества всей социальной инфраструктуры.

Обеспечиваются меры по повышению стимулирования рождаемости, поддержке молодых многодетных семей, решению жилищных проблем, предоставлению высококвалифицированного и доступного медицинского обслуживания. Казахстан добился значительных успехов в части снижения показателей материнской и детской смертности. В результате системных мер материнская смертность снизилась более чем в три раза по сравнению с показателями 1999 года, а младенческая смертность уменьшилась в 1,8 раза. По итогам 2013 года Казахстан занял 47-е место в международном рейтинге национального благо-состояния, опередив все страны СНГ.

Необходимо обратить внимание на одну из недостатков вклада вания детей на более поздний срок «долучши хвремен» по материальным причинам, особенно ярко проявляющееся в периоды экономического кризиса, при отсутствии системной государственной политики по минимизации кризиса, когда доходы и расходы сокращаются из-за низкого размера заработной платы, безработицы; когда наблюдается высокая инфляция, дороговизна продуктов питания, одежды, жилища, транспорта, культурных нужд, услуг обслуживания и т.д. Бюджеты большинства домохозяйств превращаются по существу в бюджет выживания, вследствие чего, стала неуверенность в завтрашнем дне.

Нарешение проблем экономического мотива отказа от рождения детей работающими женщинами писал Антонов А.И., Сорокин С.А. Они считают, что «в экономической демографии продолжает сохраняться стереотип неизменности желаний детей, якобы вечной потребности личности и семьи в сколь угодно большом числе детей, ограничиваемой лишь неблагоприятными условиями» [4].

Когда в семье основным добытчиком является женщина, то ей приходится жертвовать рождением ребенка в пользу прибыльной работы. Ситуация, в которой мужчина получает основной доход, больше располагает к деторождению, поскольку уход за ребенком в этом случае (если она занята в работе) не влечет тяжелых материальных последствий для семьи.

Женщины обеспокоены тем, что могут потерять место работы после выхода в декретный отпуск. Нет гарантии, что заней сохранится престижное место работы, что не переместят на более низкооплачиваемую работу в связи с малолетним ребенком. Гарантии возвращения в декретный отпуск закреплены законодательно, но действительности, на практике работодатели нередко вынуждают женщину переходить на менее престижную работу с низким доходом в связи с потерей необходимой квалификации, или применяют различные (незаконные) способы воздействия, особенно на молодых работниц. Можно предположить, что такие факторы влияют не только на условия реализации имеющейся потребности в детях, но и, главным образом, на ценностные ориентации.

В различиях между городом и селом так же отражаются изменения в социальном контроле над поведением людей в городах и селах, равно как и различия в активности судебных органов в самих городских и сельских жителях по поводу установления отцовства. Можно предположить, что среди сельских жителей намечается отход от традиционного, более жесткого отношения к вопросу признания отцовства. Да и в процессе внутренней миграции сельских жителей в города прослеживается процесс быстрой адаптации к городской жизни, которая приводит

итки изменению взглядов на традиционную культуру.

Многие сельские жители едут в Астану, перебиваются случайными заработками, чаще это сферы строительства – ремонт квартир сферы услуг (продавцы, официанты, кухонные рабочие и др.), не имеют собственного жилья, не возможности приобретения из-за дороговизны и т.д., оказывают негативное влияние на демографическое развитие. Большинство женщин в стрессовом состоянии думают о нехватке доходов после рождения ребенка, что приводит к значительному снижению мотивации выступать в роли матери, быть ею. Для многих женщин беременность является нежелательной, все семейство кающихся и мотю да последние последствиями. В этих условиях многие родители отказываются от своего ребенка, так как это становится своеобразным средством, когда родители, матери-отказницы уверены в том, что ребенок будет жить лучше в государственном учреждении, где удовлетворяются основные потребности ребенка, нежели в семье.

Бедность в целом, и бедная семья в частности, является наиболее политизированным, острыми аспектом, характеризующим функционирование семьи как социального института, например, «домохозяйство с низким доходом», «получатели социальных благ» и другие различия в городе и сельской местности.

Начиная с 2000 года в стране наблюдается демографический рост, коэффициент рождаемости в городских жителях увеличивается, тогда как у сельских жителей этот процесс носит нестабильный характер. Так, динамика коэффициентов в городских жителях такова: 2000 г. – 13,7; 2001 г. – 13,8; 2005 г. – 14,5; 2003 г. – 16,4 промилле; у сельских жителей – 16,5; 16,4; 16,3; 16,9 промилле. Весь этот период растет число рождений у незамужних женщин, что связано, прежде всего, с распространением добрых отношений и юридически оформленных браков. Если в 1990 году доля рождаемости детей, родившихся вне зарегистрированного брака, составляла 13,2% от общего числа родившихся, то в 1997 году этот показатель возрос до 21%, в 1999 г. – 23,9%, в 2000 г. – 24,5%; 2001 г. – 25,4%; 2002 г. – 25,8%; 2003 г. – 24,8%. Такое явление характерно как для городской, так и сельской местности. Среди сельского населения заметен рост внебрачных детей в 1994 году с 11,5% до 22,0% в 2002 году.

В стране в 2014 году родились 401066 малышей, тогда как в 2013 году – 393421.

Высокая рождаемость в молодой столице так же способствует увеличению численности населения. В Астане показатель рождаемости в 2013 году составил 27,49 родившихся на 1000 населения. Город площадью 722 кв. км занимает 4-е место по рождаемости после Мангистауской, ЮКО и Атырауской областей. Для сравнения – в Алматы на 1000 населения приходится 18,29 рожденных. Только в 2014 году в Астане родились более 22 тысяч человек. Причинами ускорения темпов роста численности города стали, во-первых, концентрация промышленного производства в городах, во-вторых, развитие сельского хозяйства по интенсивному пути. Интенсификация дала возможность обеспечить горожане население сельскими продуктами и одновременно способствовала сокращению численности сельского труда. Среди прочих факторов быстрого роста Астаны можно назвать необходимость более рациональной организации производства, ускоренные темпы развития инфраструктуры (активное жилищное строительство, быстрое создание новых рабочих мест и др.).

Глава государства поставил задачу по доведению численности населения до 20 млн. человек в 2020 году. В связи с этим охрана здоровья матери и ребенка стала одним из важнейших направлений государственной политики в области здравоохранения.

В последние годы большое внимание уделяется Главой государства в социальной политике для улучшения положения семьи и детей. Новые возможности открывает программа «Нұрлы жол», где предприняты меры по улучшению вопросов доступности жилья, трудоустройства населения, дефицита мест в детских домах, ликвидации их сменных и аварийных школьных жилищ. Также в ходе реализации государственной программы «Нұрлы жол» будет создана система транспортных магистралей. К 2020 году современные автобаны соединят все регионы страны между собой, чтобы население стало мобильным как в сфере бизнеса, так и в сфере существования устойчивых коммуникаций.

Сегодня в рамках социальной политики внедряются такие международные программы, как безопасное материнство, эффективные перинатальные технологии, интегрированное ведение болезней детского возраста и другое. Успешно действует Республиканский центр координации внедрения эффективных технологий, рекомендованных Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ).

В Алматы в 1978 году была принята Декларация ВОЗ/ЮНИСЕФ по первичной медико-санитарной помощи, которую принято называть Великой хартией здоровья. Недавно открытый офис ВОЗ Алматы по первичной медико-

санитарной помощи стал знаковым событием. Офис ВОЗ в Алматы стал первым крупным офисом ООН в сейте территории Европейского региона и Центральной Азии, который будет осуществлять координацию 53 государств

членов ВОЗ. Это свидетельствует о высокой оценке Всемирной организацией здравоохранения достижений Казахстана в области охраны здоровья.

1 <http://www.zakon.kz/4619127-zakon-o-socialnoj-zashhite-grazhdan-rk.html>

2 Жаназарова З.Ж., Нурбекова Ж.А. Социальная работа с семьей и детьми, Учебное пособие. –

Алматы: Қазақ университеті, 2014 г. - 139 с.

3 Жаназарова З.Ж., Нурбекова Ж.А. Введение в социальную работу. Учебное пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2015 г. - 161 с.

4 Антонов А.И., Сорокин С.А. Судьба семьи в России XXI века. - М.: Издательский дом «Грааль», 2000. – С. 228.

5 Напутник гармоничному обществу / Казахстанская правда, 22 января 2011 г. - С. 6.

6 Бережь величайшую ценность / Казахстанская правда, 4 марта 2015 год. - С. 3.

7 Чирикова А.Е. Женское лидерство в семье и на работе: социологический анализ // Журнал «Россия и современный мир». 2011. №1, С. 149.

8 Нурбекова Ж.А., Жаназарова З.Ж. Женский бизнес в Казахстане: становление и тенденции развития. - Алматы: Қазақ университеті, 2013.

Түйіндеме

Жаназарова З.Ж. - ҚазНУ с.ғ.д., профессор, **Нурбекова Ж.А.** - ҚазҰПУ с.ғ.д., доцент
Әлеуметтік-отбасын нығайту және қорғау үшін негізгі ретінде қазақстандық қоғамды демографиялық саясат

Мақалада отбасын әлеуметтік қорғау Қазақстан Республикасының мемлекеттік отбасы-демографиялық саясатының бөлігі ретінде қарастырылған. Сонымен қатар, отбасыға байланысты мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың құралы ретінде әлеуметтік қызметтің және мемлекеттік әлеуметтік көмектің рөлісі патталған.

Түйін сөздер: отбасы, отбасылық және демографиялық саясат, әлеуметтік қорғау, гендерлік

Summary

Zhanazarova Z. Zh. - professor, Al-Farabi KazNU, **Nurbekova Zh. A.** - dozent, Abai KazNPU
Socio-demographic policy of Kazakhstan society as the basis for strengthening and protecting the family

The article considers the social protection of the family as part of the family-demographic policy of the Republic of Kazakhstan on the national level, describes the role of the social service system and the state social assistance mechanisms for implementation of social policy in relation to the family.

Keywords: family, family and demographic policy, social protection, gender
УДК 141.7

СИНТО-ГЛАВЕНСТВУЮЩАЯ И ИСТИННОЯ ПОНСКАЯ РЕЛИГИЯ

А.И.Артемьев – профессор общеполитологической кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, доктор философских наук

В статье профессора А.И.Артемьева, несколько лет назад посетившего Японию, рассказывается о религиозной жизни этой страны, ее главенствующей религии – синто.

Своеобразие синтоизма прежде всего в том, что у него нет основателя, он свободен от религиозной идеи «центральной власти» всевышнего и т.д.

Автор кратко описывает общую структуру синтоистского пантеона, о котором нам дает сведения выдающийся памятник японской культуры «Кодзика».

В рамках статьи рассказывается о японских традициях, основных синтоистских ритуалах и праздниках.

Ключевые слова: синто, синтоизм, пантеон, мифология, вулкан «Фудзияма», Kami, японский национальный дух, храмовый комплекс

По образной характеристике французского исследователя Р.Гийена, Япония – «страна двухъярусной культуры», где сосуществуют культуры новая и старая, а при верности японцев древним традициям – это способ ухода от мирской суеты [1].

Чувство прекрасного, которое культивировалось на протяжении многих веков, постепенно превратилось в своего рода религиозный культ поклонения красоте. Именно это потрясает, когда впервые вступаешь на понскую землю. К этому следует добавить исключительную вежливость, любовь к природе, самообладание, восприятие всего нового, а также жизненные правила, которые рекомендуются придерживаться каждому японцу:

- а) примиряйся ситуацией, какой бы она ни была;
- б) находи возможность соблюдать установленные правила;
- в) ограничивай себя в развлечениях;
- г) причиной несчастья считай самого себя.

«Следование этим правилам, пишут авторы фундаментального исследования «Японцы» В.А.Пронников и И.Д.Ладанов, в свою очередь, сказалось на особом подходе японцев к оценке объективной действительности: в характере японцев их мировоззрение...»[2]. К этому уже добавилив подходе декрелигии.

Современные японцы малорелигиозны. Это дает основание некоторым ученым относить их к религиозноиндифферентным, а то и к атеистам. Но, безусловно, это далеко не так. Из здесь как бы заложено определенное парадокс, о чем писалещев XIX веке известный русский исследователь Г.Востоков: «... Если вы спросите у японца, кака я его вера, он вас не поймет. Все, что он сумеет вам ответить, это, что, согласно обычаю, ему при рождении дали имя в синтоистском храме и что, вероятно, при похоронах его будут провожать буддийские боны. Между этими двумя крайними точками жизни оно легко может стать на время христианином»[3].

Однако синто у японцевотношение особое: все японцы, независимо от своего вероисповедания, при боьши х семейных событиях обязательно должны посещать синтоистские храмы. И эти посещения тщательно готовятся и носят особоторжественный характер. Ведь *синтоизм* по-японски называется *каминомити* (букв. – *путьками*, т.е. богов. Однако в европейские языки вошло китайское название этой религии – *синто*) и генетически восходит к религиозным комплексам этнических групп, участвовавших в формировании понской народности. Синто является народно-национальной религией[4]. Практическая цель смысла этой религии состоит в утверждении самобытности и древней истории Японии и божественного происхождения японского народа: согласно синто, считается, что *микадо* (император) – потомок духа неба, а каждый *японец* – потомок духа воторого *разрядаками*. Для японца *ками* означает божество предков, героев, духов ит.д. Мир японца населен мириадами *ками*. На божный японец думает, что после смерти он станет одним из них»[5].

«У синто не было основателя, нет ортодоксального канона или священных писаний, нет сформулированного кодекса этических требований, – пишет Мэри Пат Фишер в книге «Живые религии», – по-видимому, религия синто возникла как местная религия земледельческих общин, никак не называвшаяся, пока в VI веке в страну не был завезен буддизм. Чтобы отличить традиционный японский путь от чужеземного, его стали называть «*син*» (божество) и «*до*» (путь). Было время, когда синтоизм использовался центральным правительством для разжигания национализма, но после волевого отделения церкви от государства по окончании второй мировой войны синто тихо вернулось к своим корням: ... связь с красотой природы, согласие с невидимым миром и обряды очищения»[6].

Синтоизм свободен от религиозной идеи «центральной власти» всевышнего. Главным образом он учит культупредков, как было сказано выше, поклонению природе. Этическое кредо: «Поступай согласно законам природы, щадя при этом законы общественные».

Синтоисты считают, что их религия ведет свое начало от богини *Аматэрасу*, *Аматэрасу-о-миками* – «великой священной богини, сияющей на небе» («владеющей на небе»), т.е. богини солнца и прародительницы японских императоров. *Аматэрасу* возглавляет пантеон синтоистских богов.

Описание общей структуры синтоистского пантеона дают **три основных источника**: мифологическое летописное своды «Кодзики» и «Нихонсёки», а также генеалогические списки «Синсэнсёдзироку», относящиеся к VI-VIII векам.

Так, анализируя страницы древнеяпонского эпоса «Кодзики», выдающийся исследователь японской культуры Н.И.Конрад писал: «Кодзики» – своя родная, близкая каждому японцу книга. К ней восходит все то, что составляет исконное, освобожденное от всяких примесей содержание японского национально-годуха. «Кодзики» – ключ не только к японской мифологии, религии, истории, литературе, но и к самой Японии, к самим японцам. Через «Кодзики» мы познаем «век богов», эпоху Гэмму; через нее мы как нельзялучше приближаемся к «подлинной понскому» и в современной Японии»[7].

Согласно «Кодзики», *Аматэрасу* была рождена первыми божеествами – *Идзанаки* и *Идзанами*, обладавшими мужским и женским началом, из капель воды, которой *Идзанаки* омывал свой левый глаз во время очищения, совершеного им после спасения из *Ёми-нокуни* («страны мертвых»).

Высшие *небесные боги*, явившиеся первыми при разделении неба и земли, поручают *Идзанаки* и *Идзанами* «оформить» землю, которая находитсяещев жидком, бесформенном состоянии, подобно всплывающему жиру,

медузойносится поморским волнам, и создать страну.

Миф рассказывает, как, стоя на мостике над небесным потоком, оба бога погружают пожалованное им висши мибогами копьё в морскую воду и месят её, вращая копьё. А когда затем они поднимают копьё, капли соли, падая с него, загустевают и образуют остров. Он получает название *Оногородзима* («самозагустевший»). Сойдя на остров, оба бога превращают его в срединный столб всей земли, а затем совершают брачный обряд, состоящий в церемонии обхождения вокруг столба и произнесении любовного диалога. Одна корожденное им потомство оказывается неудачным: первое дитя рождается безрукиног, «подобно пиявке», в торое–

Авасима [“пенный (непорочный) остров”], который они тоже «задитя сочли». Обеспокоенные неудачей, супруги обращаются за советом к высшим небесным богам и от них узнают, что причина кроется в неправильном совете и в нарушении брачного обряда: брачные слова первой произносит богиня Идзанами – женщина.

Боги повторяют обряд, но теперь первым говорит Идзанаки. От их брака на свет появляются острова – они составляют страну Японию, а затем боги-духи, заселяющие её: это бог земли и кровли, ветра и моря, гори деревьев, равнин и туманов в ущельях и многие другие. Последним явился бог огня *Кагуцутти*, рождение которого опалает לנו Идзанами, и она умирает, т.е. удаляет царство мертвых Ёми-нокуни.

Идзанаки от правяется на её поиски. Начинается целая череда заключений, завершившихся лишь тогда, когда Идзанаки сумел вырваться из страны смерти, владычицей которой стала Идзанами. Идзанаки расторгает брак Идзанами, совершая обряд очищения, во время которого и рождается на свет много богов. Последними рождаются три великих божества: от капли воды, омывшей его левый глаз, – богиня солнца *Аматэрасу*, от воды, омывшей его правый глаз, – бог ночи и луны *Цикуэми*, и, наконец, от воды, омывшей нос Идзанаки, является бог ветров и водных просторов *Сусаноо*. Идзанаки распределяет между ними свои владения: *Аматэрасу*, старшая сестра, получает в управление *такамо-нохара* – равнину высокого неба, *Цикуэми* – царство ночи, а *Сусаноо* – равнину моря [8].

Позднее на первый план выступают представления об *Аматэрасу* как о королевоначальнице японских императоров. Она – прародительница *Ниниги* – первого из прямых потомков (подругой версии, *Ниниги* – её муж), посланного управлять землей людей и положившего начало императорской династии.

Отсюда и то огромное почитание императоров, их фактическое обожествление, которое сохранилось в Японии и сегодня.

Чтобы понять сложную иерархию богов, их взаимоотношения и влияния на японское общество, надо отметить **несколько моментов**:

1. Самосодержание термина «синто» весьма неоднородно: в синтоизме входили религиозные представления различных родоплеменных объединений и этносов (народов).

2. В древней Японии каждый род имел почитал своего прародителя («удзигами»), который считался охранителем (в самом широком смысле этого слова). *Удзигами* не только охраняли, но и покровительствовали жизни и целостности всего рода.

Таким образом, и из знатных родов великое происхождение:

а) от царей (императоров);

б) от «небесных божеств» (т.е. от божеств, родившихся и действовавших на Небе);

в) от «внуков небесных» (божеств, родившихся на Небе, но действовавших на Земле);

г) от «земных божеств» (родившихся и действующих на Земле);

д) от корейских и китайских иммигрантов.

3. Помимо родовых божеств, японцы поклонялись также и божествам, которые, по их представлениям, охраняют каждую гору, реку, любой лес, камень и т.д., т.е. как бы «географическим» богам.

Японцы находят божественное во всем, что их окружает. *В синтоизме священноприсутствует ириуна адмирно.*

Отсюда понятие «ками» (множество божеств). «Хотя слово «ками» (другое прочтение иероглифа «син») обычно переводится как «бог» или «дух», такой перевод не совсем точен. «Ками» может быть как единственным, так и множественным числом, ибо это слово обозначает единую сущность, которая может находиться в нескольких местах одновременно. Ками не только вызывает образ, как боги-идолы индуизма или буддизма – махаяны, сколько вызывает качество. А именно все то, что возбуждает в нас благоговение и восхищение. Ками приводит в гармонию небо и землю, направляет путь Солнечной Системы и Космоса. Он (или оно), как правило, обитают в красивых и величественных местах, в горах, некоторых деревьях, камнях необычной формы, водопадах, вихрях, животных. Кроме того, они (оно) проявляют себя как дождь, ветер, гром или молния. Некоторые люди даже обладают природой ками. Камии являются в абстрактной форме, такой, как создатель

льная сила роста и воспроизводства» [9].

Местом обитания богов в Японии, самым священным пиком, считается священная гора – вулкан Фудзияма (Фудзи). Японцы никогда не называют ее просто горой Фудзи, а только *Фудзи-сан*, высказывая таким образом дружную близость к горе. Паломники совершают трудные восхождения на эту гору ради очищения. Считается, кто вошел на Фудзи, обретает удачу.

4. Сохранялись сильные элементы фетишизма, анимизма, тотемизма.

Поэтому *синтоизм* (*синто*) можно смело назвать **политеистической** религией. Она питалась всеми множествами самых разнородных элементов.

Итак, важнейший элемент синтоизма – *обоожествление императора*. Как мы уже знаем, традиционной императорской властью ведет свое начало от Аматэрасу – богини Солнца. И первый (легендарный) император, согласно синтоистской традиции, вошел на престол в 660 году до н.э. Эта дата стала точкой отсчета японского летоисчисления (следовательно, в Японии сейчас идет 2676 год). Таким образом, современное множество синтоистских богов было заменено фактически одним – «живым богом» – *императором*.

Правда, в 1946 (по европейскому календарю) году император Хирохито отрекся от своего божественного происхождения. В конституцию страны были внесены соответствующие изменения: император стал «символом единства нации». Новобригады, связанные с возведением наследника на престол, сохранены в первоначальном виде.

В полном соответствии с древними религиозными правилами синтоизма проходят другие государственные церемонии.

Синтоизм призван был сохранять «японский национальный дух», «национальную сущность». В чем-то это удалось (японцы, как известно, действительно очень чтут национальные традиции). Однако, ужесконца XIX века они стали успешно совмещать свои национальные и духовные устои с европейскими знаниями, наукой, техническим прогрессом, создавая уникальную цивилизацию, которую нередко называют «*японским чудом*».

Культ японского императора был доволевно и единственным. В конце XIX – начале XX веков сложилась идея господства Японии во всей Юго-Восточной Азии, некоей божественной миссии японского народа.

Всеми известно, как сражались *японские самураи* (японская военщина) во время второй мировой войны. Жизнь для них не представляла ценности, поэтому японской армии легко формировались отряды смертников. Попадая в плен, самураи совершали самоубийство – «*харакори*» путем вспарывания живота. Но этот жуткий обычай связан в большей степени не религиозными чувствами, а с особым пониманием дисциплины и воинского долга.

Рядовые японцы отправляют религиозный *синтоистский культ* в храмовых комплексах. «Верующий может прийти в пустой зал синтоистского святилища, расположенного в роще стихийной священной атмосферой. Он может стоять там достаточно долго перед святилищем, хлопнуть в ладоши, низко поклониться, попытаться почувствовать божество в своем сердце. Он не станет пытаться строить рациональное доказательство существования невидимого бога. Каждый храм посвящен отдельному божеству. Но редкие верующие знают конкретное имя того бога, которому поклоняются. Им это неважно... Гораздо важнее для них то, могут ли они почувствовать существование божественного непосредственно в своем сердце» [10].

Типичный храм синтоизма – это большая территория, огороженная тремя градами широкими наружными воротами. Внутренней оградой находится главное святилище. Оно заперто и содержит все божества: меч, зеркало, украшения из камня и шмы. Это символы –

эмблемы богини Аматэрасу. Они обозначают мудрость, честность и сострадание. По легенде, эти три предмета богиня передала людям со своим внуком, отправляя его на землю в качестве первого императора японцев.

Будучи в научной командировке в Японии, я посетил главный храм в Токио и как бы постарался совершить тот священный путь к храму, который обязателен для каждого японца. Для того, чтобы подойти к нему, нужно было пройти через лес километра полтора – два. Для чего нужен этот путь? Для того, чтобы в общении с природой и как бы в общении с «живыми» деревьями почитать духовное, отбросив мирскую суету. Важно еще до прихода в храм настроиться на духовное очищение. При подходе к нему – большие водные фонтанчики для омовения: необходимо тщательно вымыть руки и прополоскать рот. И только потом уже можно пройти к той оградке. В день, когда я попал туда, проводилась свадьба как бы своеобразного крещения детей.

Свидетельствую, что в религии было не повторимым.

С древнейших времен широко распространение получили временные культовые сооружения «*сайдзэ*», осо

бенновчествосшествиянапрестолцаря, азатемимператора. Вэтихрамахосуществлялосьособоеспецифическоедействие— «вкушениеимператоромрисапервойвгодужатвыиплодовновогоурожая». «Этобылсимволическийакт, означающий, чточерездействияимператоравсемжителямЯпониидароваласьзащитаприродныхсил» [11]. Такиехрамбыстроилисьизсвежесрубленныхдеревьев, крышипокрывалилиственной, аполтравами, чтосимволизировалоединениесприродой, причастностьчеловекакземле. «Чередатакихсооруженийотличаласьчеткойгеометрическойориентированностьюссеверанаюг, однозадругим. Линияразмещениязданийотделяет, отгораживаетхаос, сосредоточениевраждебныхсил, отгармониипространствабытиячеловека. Крометого, этопопыткаорганизоватьгармониюпространстваипредметоввнем. Способностьвыразитьпространствосвязаемыхформахобнаруживаетпониманиеприродногоокружениякаксистемыбезмерносложной, ноинтуитивновоспринимаемойкаквоплощениеидеальнойгармонии. Здесьчеловеческоесуществованиевплетаетсявсистемукосмическихсвязейнекакслучайный, авполне«законнопредусмотренный»компонент. Осознаниеэтихсвязейжизничеловекасритмомприроды, непосредственноинепрерывнойзависимостьюотнееопределилосистемуспецифическихистрогодетерминированныхдействий— ритуал, восуществлениикоторогокакбыдействительнореализуетсяэтаясвязь» [12].

Еслинараннихэтапахстроительствахрамовплощадьпереднимибыладоступнакаждому, тосовременемееначинаютотгораждатьодной, двумя, атоитремяпрямоугольнымиоградами, создаваятемсамымособосвященнуютерриторию, накоторуюмогливступитьтолькопосвященные. Такпостепенноскладываетсяцелыйсоциальныйслой, осуществляющийсвященническиевфункции. Болеетого, *священникисинто*сталиделитьсянавосьмерангов, передаваясвоифункциипонаследству.

Священникиимеютправоженитьсяисвободнопокидатьслужения, тоестьстановитьсямирянами.

Культможноотправлятьнетольковхраме, ноиу*себядома*. Длятех, ктоследует«*попутиками*», необходимовдомашнемхраме— алтаресовершатьежедневныеприношения. Онсостоитизширокойполки, накоторойнаходитсяминиатюрнаясвятынясоднимтолькозеркалом. Обычнообрядначинаетсясприветствиясолнцунавостоке, хлопаньявладошиимолитвыозащитедомашнегоочага. Затемпередсвятилицемкладутсяприношения: рисдляздоровья, водадляочищенияисохраненияжизни, сольдлягармонииивжизни.

ВЯпониисуществуетмножестводревнихобычаевисуеверий. Кпримеру, дляпоклонениябожествуяпонцыиспользуюттакжеполоскибумаги, прикрепленныекбамбуковойпалке. Этообычайпришелизглубокойдревности, когданаветкахсвященнойвЯпонии*сакуры*приносилисьжертвыбогамввидеполосокматерии(чтоявляетсясимволомпокорностибогам).

Системакультурныхдействий, разработанныхдовольноскрупулезно: обрядединичноймолитвыприхожанина, обрядепоучастиявколлективныххрамовыхдействиях— *очищение(харай)*, *жертвоприношение(синсэн)*, *молитвы(норито)*, *возлияния(наорай)*; сложныепроцедурыхрамовыхпраздников— *мацури*.

Молитвенныйобряд, совершаемыйвхраме, какужеотмечалосьвыше, крайнепрост, нообязательносопровождаетсябросаниеммонетывспециальныйдеревянныйящикикнесколькимиххлопкамивладоши, чтобы«привлечьвнимание»божества.

Обрядхарай—

этоомовениеводойрукиполосканиерта. Процедурамассовогоомовениясостоитвобрызгиванииверующихсолойводойиосыпаниисолью.

*Ритуалсинсэн*включаетвсебяподношениериса, чистойводымоти—рисовыхлепешек, разнообразныхподарковхраму.

Наорай—совместнаятрапезаприхожан, когдавсепьют*сакэ*иедятчастьсъедобныхжертвоприношений, символизируятемсамымсоучастиевтрапезе*ками*.

Критуальнойобрядностиотносятсясвященныетанцы*кагура*, которымисопровождаютсяособыехрамовыепраздники. *Кагура*—этодревниемистерии, самыеранниетеатральныепредставления, отражающиемагическийритуалсолнечногочюльта. Ихчащевсегоисполняютпрофессиональныетанцовщицы—*мико*.

Ивсеже, религиозныецеремониидлябольшинстваяпонцев—это*даньтрадиции*.

Самыепопулярныепраздники—дни«*очищения*»(30июляи31декабря), атакже*суйдэн*—высадкарассадырисанатакназываемое«заливноеполе»(14июня)и*мацури*—праздник, связанныйсисториейтогоилииногосвятилица(приегоподготовкехрамукрашаютветкамисвященногодерева).

Умершиххоронятвземле. Представителейродоплеменнойзнати—*вкофунах*(японскихкурганах—полукруглойнасыписквадратнымвходом, представляющейсоединениеквадратаскругом(изображениенебаи

землипо китайской космогонии).

С 13 по 15 августа в Японии отмечают *Бонмацури* – Родительский праздник, или Праздник усопших душ. Это дни, полные печали, когда каждый японец стремится уйти от повседневной суеты.

*Бонмацури*еще называют *Праздником фонарей*. По поверью, в эти дни души умерших возвращаются снова к семьям. И, чтобы души не заблудились в дороге, родственники зажигают фонари, которые должны осветить путь «возвращающейся душе». Фонари горят всю ночь, призывая души усопших, ожидая их прихода. Натретью ночь приготовленные к этому мудные и грустные кораблики загружают небольшим количеством съестных припасов и зажженными фонариками и выпускают их в реки, бухты, заливы. Они плывут, посылая мерцающий свет оставшимся на берегу.

Все, кто присутствовал на этом празднике, отмечают его удивительную поэтичность и неповторимость.

Надо отметить также, что этика синтоизма редкость проста: не нарушать ирригационных систем, не гадить в святых местах, гуманно обращаться с животными.

Синтоисты считают, что *признавать kami и следовать по этому пути* – значит привести свою жизнь в гармонию с природой, т.е. приобщиться к *каннагаре*. И не случайно этим же понятием обозначается движение Солнца, Луны, звезд и планет.

А Юки Така Ямамото, девятностошестой первосвященник Великого храма Цубаки, говорит, что слово «*каннагара*» можно даже интерпретировать как «естественная религия».

«Естественная Религия, – по его словам, –

это интуитивноое понимание общественного присутствия... Дух Великой Природы может быть красотой гор, чистым снегом, теплыми дождями и линежным ветром. *Каннагара* означает приобщение к этим формам красоты, то есть к высшим уровням жизненного переживания. Когда люди реагируют на молчаливую и изобилующую красотой природного порядка, они чувствуют *каннагару*. Когда в жизни они ведут себя соответствующим образом, следуя «путями», они выражают *каннагару* в своей жизни. Они живут согласно естественному течению Вселенной и благодаря этому будут совершенствоваться и развиваться» [13].

1 Guillain R. *Japan: Troisieme grand P.*, 1969, - P. 210.

2 Пронников В. А., Ладанов И. Д. *Японцы (этнопсихологические очерки)*. – М.: Главн. редак. восточной лит. – ризд. «Наука», 1985. – С. 39.

3 *Япония и ее обитатели*. – СПб, 1904. – С. 336.

4 *Подробнее об этом см.: Бачурин А. С. Синтоизм // Религиоведение / Энциклопедический словарь*. – М.: Академический проект, 2006. – С. 985.

5 Пронников В. А., Ладанов И. Д. *Японцы (этнопсихологические очерки)*. – С. 56.

6 Фишер М. П. *Живые религии*. – М.: Республика, 1997. – С. 144.

7 Конрад Н. И. *Избранные труды. Литература и театр*. – М., 1978. – С. 150.

8 *Мифы народов мира: Энциклопедия в двух томах*. – М.: Советская Энциклопедия. – Т. 1. (А-К), 1987. – С. 479-480.

9 Фишер М. П. *Живые религии*. – С. 146.

10 Kishimoto Hideo, "Some Japanese Cultural Npraits and Religions in Charles A. Moore, ed., *The Japanese Mind, op. cit.* - P. 113-114.

11 *История религии. В 2 т. – Т. 1. – М.: Высшая школа, 2002. – С. 427.*

12 Там же. – С. 427.

13 Цит. по: Фишер М. П. *Живые религии*. – С. 147-148.

Түйіндеме

А.И.Артемьев – Абай атындағы ҚазҰПУ жалпы университеттің саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасының профессоры, философия ғылымдарының докторы, artur_proff@mail.ru

Синто – еңбасты және нағыз жапондіні

Бірнеше жыл бұрын Жапонияда болған профессор А.И.Артемьевтың мақаласын дәлелді діни өмірі мен жапондардың еңбасты діні – синто діні қарастырылады.

Синтоизмнің өзіндік керек шегінің негізін қалаушының, «орталық билікке» жаратушы туралы діни идеяның және т.б. болмауында.

Автор жапон мәдениетінің аса көрнекті ескерткіші «Кодзики» негізінде синтоизм пантеонының жалпы құрылымын қысқаша сипаттап өтеді.

Мақаланың берілген синтоистік құрыптар мен мерекелерінегізделген жапон халқының дәстүрлері туралы айтылады.

Түйінсөздер: синто, синтоизм, пантеон, мифология, «Фудзияма» жанартауы, kami, жапондық ұлттық рух, ғибадатхана кешендері

Abstract

A.I.Artemyev-

Doctor of Philosophical sciences, Professor of Independent Department of Political science and Social and Philosophical disciplines of KazNPU named after Abay. artur_proff@mail.ru

Shinto as predominant and true Japanese religion

In the article Prof. Artemyev, who has visited Japan several years ago, talks about religious life of the country and its predominant religion, Shinto.

The peculiarity of Shinto is primarily in the fact that it has no founder, it is free from the religious idea of "central authority" of Almighty, and etc.

The author briefly describes the general structure of the Shinto pantheon, which is taken from an outstanding monument of Japanese culture "Kojiki".

Also Prof. Artemyev, as a part of the article, talks about Japanese traditions, the main Shinto rituals and celebrations.

Keywords: Shinto, Shinto pantheon, mythology, the volcano "Fujiama", kami, the Japanese national spirit, temple complexes

УДК 323.1

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ И ГАРМОНИЗАЦИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОБЩЕНИЙ

Н. Сейсен – к.п.н., доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая

В статье раскрывается содержание национальной идеи, которая должна сыграть интегрирующую, консолидирующую роль и явиться явкой качественной национальной идентификации.

Автор приходит к выводу, что необходимо признать значимость национальной идеи, так как она определяет духовные ориентиры возрождения нации и консолидации народов Республики Казахстан. В период развития и формирования национальной культуры проблемы национальной культуры и наследия становятся предметом политологического анализа, которого в Казахстане недостаточно изучено.

Ключевые слова: общенационально, самосознания, этнополитическая и гражданская общность, полиэтничность, многонациональность, межнациональные отношения, межэтнические отношения, национальная идея, культура межэтнические отношения

Процесс формирования и развития общенационального самосознания казахстанцев сложен и противоречив. На него влияют множество объективных и субъективных факторов: общие условия, определенная экономическая и социально-политическая обстановка в обществе, конкретные обстоятельства жизни человека и его личностные характеристики, мировоззрение, ценности и ориентации.

Становление и развитие общенационального самосознания народов Казахстана – достаточно длительный, внутренне противоречивый социальный процесс, связанный с формированием и развитием этнополитической и гражданской общности народов Казахстана. Данный процесс предполагает чувствование единства и солидарности всех граждан республики независимо от национальной, конфессиональной принадлежности на основе культурно-исторического опыта, совместного проживания и социально-политических реалий сегодняшних дней. Многонациональный состав нашего государства неизбежно налагает свой отпечаток на культуру, быт, обычаи и традиции наций [1].

В повседневной жизни представителей различных национальностей усиливается взаимный интерес к своим видам многонациональной культуры, постепенно вырабатываются и развиваются общие черты в духовном облике и сознании жителей Казахстана.

Общая историческая судьба этнических групп, населяющих наше государство, отразилась на менталитете народа, его жизненных представлениях и устремлениях, сформировала общие идеалы и ценности. Неслучайно в последнее время в нашем обществе заговорили о общенациональном сознании и самосознании.

Общенациональное самосознание – это, прежде всего идеология, и как всякая идеология, оно может быть внесено в сознание масс и вне-через воспитание и политику.

Большое значение в становлении общенационального самосознания казахстанцев играет политика Республики Казахстан. От государства во многом зависит гражданская самоидентификация всего многонационального населения республики, формирование у каждого, кто считает себя казахстанцем, интегрированного, качественно нового вида самосознания, которое бы обосновалось ими и представлялось во всем не как противопоставление од-

них другим, а как общенациональная идея, объединяющая граждан всех национальностей Казахстана на своей общей Родине, в своем общем доме, имя которому – единый неделимый Казахстан.

В своем Послании Президент дает нам цель к 2050 году построить такую политическую систему, при которой каждый гражданин Казахстана должен быть твердо уверен в завтрашнем дне, чтобы не искал лучшей доли на чужбине, а приносили пользу своей стране и процветали у себя на Родине. Каждый казахстанский гражданин независимо от национальной и социального происхождения должен чувствовать себя хозяином на своей земле [2].

Отсутствие в республике остроты и осложнений в межнациональных отношениях является существенным фактором, стимулирующим чувство общеродины, а это есть результат позитивной работы ряда общественно-политических структур, прежде всего президентской политики формирования общенациональной идеологии.

Поиск формирования национальной идеи необходим. Без национальной идеи, которая консолидировала бы все народы Казахстана, не будет будущего развития республики. Стремление замкнуться в национальную скорлупу может оказаться губительным для любого народа. Национальная идея – это наличие у каждой нации системы ценностей, имеющей более универсальный смысл, чем национальные интересы. Она не противопоставляет один народ другому. Национальной может быть лишь та идея, которая сыграет решающую роль в становлении и развитии той или иной нации. Эта идея, обладая объединительной и мобилизующей силой для всех представителей нации, служит стимулом, катализатором и ускорителем национального прогресса [3].

Прогнозирование будущего страны, выработка национальной идеи, формирование перспективных, целей страны, ее исторических задач в соответствии с ними выдвигание конкретных стратегий развития входит в задачу любого государства. «Выбрать лучшее от мирового опыта и мобилизовать наши глубокие национальные традиции на службу социально-экономическому прогрессу – вот ключ к успеху: стабильно процветающему Казахстану» [4]. Для этого необходимо соответствующая идея, ориентированная на укрепление многонационального согласия, на улучшение социально-экономической ситуации, объединяющая граждан, социальные и этнические группы в единое образование, нацию государства. Все эти меры при необходимости должны вытекать из состояния экономики, потребностей людей. Самочувствие граждан в родной стране.

Необходимость идеи построения единого, консолидированного Казахстана не подлежит сомнению, поэтому необходима законченная, сформированная национальная идея. В соответствии с этим необходимо мановая казахстанская идея культуры межэтнического общения. В уверенном Казахстане народ должен консолидироваться вокруг легитимной идеи национальной гордости за свою страну. Интеграция и консолидация должны восприниматься гражданами, как порядок-образующее, положительное деяние политической истории, как строительство основ всего последующего генезиса государства. В условиях изменения ценностей и социального разграничения национальная идея становится средством духовного единения социальной интеграции для регулирования социальных проблем и противоречий.

В международной практике единство обществ осуществляется на базе определенных идеологических конструкций. Наш основной паритет незыблем и бесспорен: безопасность нации и сохранение государственности. Здесь возможно большое количество вариантов, как и какими способами, обеспечить безопасность одновременно избежать катаклизмов, могущих привести к распаду государства или ослаблению государственности, независимости и суверенности [5]. В этой связи для Казахстана возможны политические стратегии и поиски общественного согласия на почве демократических ценностей с учетом реалий страны.

Идеологический кризис советского режима на постсоветском пространстве потребовал новой формулировки государственной и национальной идеи. В этой связи становление демократии невозможно без формирования идеи социального партнерства и консенсуса. В условиях многонационального государства основные лозунги, которые были характерны для бывшего СССР «Советский патриотизм», «СССР – оплот мира», «Дружба народов СССР» не смогли повлиять на национальный менталитет казахстанского общества. Тогда было понятно, что для Казахстана существовавшие догмы и стереотипы не вернуть и не приспособить к изменившимся реалиям политической жизни.

Есть острейшая проблема в мировоззренческих представлениях, объединенных в единую систему, нет сомнения, что общество без своей системы ценностей, а значит, без идеи и идеологии существовать не может. Национальная идея призвана стать основой для утверждения коренных ценностей демократии, консолидации народа

ны, укрепления гражданского мира, единства и согласия в обществе, лозунгами которой могут быть «Защита прап чловека», «Единения и прогресса», «Свободы и согласия», «Консоли- дация и патриотизма». Национальной идеей должна быть та, которая соответствует потребностям казах- станского общества, призванная отражать общественную жизнь, обеспечивая целостность общественно- госознания, направленная на созидательные действия.

В условиях современного развития культуры межэтнического общения приобретает новое качество, для кото- рой необходима устойчивость и постоянство. В этом случае она будет ориентирована на сохра- нение самобытности народа государства, что составит центральный элемент национальной идеи, опреде- ляющей культуру национального общения.

Перед Казахстаном стоит задача укрепления независимости, недопустить при этом ущемления интересов эт- нических групп, населяющих страну, формирования культуры межэтнического общения на основе консолидации общества. Национальная идея обеспечивает строительство правового, демократиче- ского, казахстанского общества, которая возможна вильном экономическим развитием государства и является о- новным фактором культуры межэтнического общения. Но пока она недостаточна при усло- виях соблюдения населения рыночными методами хозяйствования, сырьевой характер экономики, отсутствию консо- лидирующей национальной идеи будут представлять серьезную угрозу укреплению суверенитета Казахстана. С- лабая адаптация рыночной экономики ставит вопрос о преодолении психологического дискомфорта путем вос- питания индивидуального общественного сознания и принципов рыночной эконо- мики и открытого общества.

Для народа это немаловажная задача, без этих новых подходов нельзя сказать, что сможем сформиро- вать национальную идею на основе позитивной культуры межэтнического общения. В силу казахстан- ской специфики в число важных выдвинулась проблема формирования национальной идеи, так как она обеспечи- вает строительство правового, демократического государства, которая возможна только в эконо- мическим развитием государства.

Национальная идея должна базироваться на экономическом основании. Государству необходимо приложит ь все усилия, чтобы в стране по настоящеему начала развиваться экономика, производительность труда, себестои- мость, внедрение новых технологий и т. д., так как в основе национальной идеи лежит социальное благополучие гр- аждан. Сильным государством будет тогда, когда у него будут сильные профессионалы.

Необходимость внедрения высоких технологий в производство требует значительного вложения средств в о- разование. Высокие технологии- вление времени, которому нужен профессиональный, высокоинтеллектуальный фундамент. Чтобы отвечать мировым стандартам и составить конкуренцию развитым странам мира необходимо создавать интеллектуальну ю, производственную среду для которого нужны высокообразованные специалисты новой формации, ответстве- нные граждане, любящие свою страну, стремящиеся внести свой вклад в ее достижения.

Цивилизованное развитие общества предполагает учет интересов каждого человека. Смыслнацио- нальной идеи состоит в том, что каждый гражданин независимо от национальной принадлежности гордится тем, что он житель Казахстана, идентифицировал себя с прогрессивными достижениями страны. В связи с этим следу- ет отметить необходимость формирования национальной идеи, направленной на строительство общности люде й идентифицирующих себя как казахстанцев, считающих своей Родиной Казахстан, живущих совокупностью о- озданных его материальных, культурных и духовных ценностей. При формировании национальной идеи в проце- ссе культуры межэтнического общения представлению «мы» зачастую противопоставляется представление «о- ни». Противопоставление «мы» и «они» является основным социально-политическим фактором формиро- вания такого массового сознания, для которого характерна «специфическая форма самоидентификации личнос- тичерез слания и не группой» Явным случаем это представляется в виде слания индивида этнической группой и признания себя казахстанцем. Задача состоит в том, чтобы концепцию культуры межэтнического общения, пост- роенную на этнических принципах, подвести основательную «государственную» основу-«казахстанец» [6].

Как сказал Президент РКН. А. Назарбаев- «В нашем обществе не должно быть «лишних» или «чужих», «наших» и «ненаших». Мы не можем оставлять «заб- ортом» ни одного гражданина нашей страны» и все, кто пытаются вбить «клин» в межэтническое согласие нации, должны преследоваться по закону» [7].

Здесь основывается национальная идея, поддерживающая принципы свободы, равноправия, дружбы и взаи- мопонимания между этническими группами, их консолидацию в деле процветания Казахстана, достижения про- грессивных целей цивилизованного, благополучного государства. Дальнейшее устойчи- вое существование независимого Казахстана, ее экономический и социальный прогресс зависит от правильно сф- ормированной политики культуры межэтнического общения и роста самосознания граждан, которую она полн

жетнациональные чувства казахстанцев патриотизмом. Главное дело – это формирование патриотизма. Стране нужны убедительные, общие для всех национальностей идеи казахстанского патриотизма, способные спланировать народ, мобилизовать его в целом на демократические перемены. Не бывает единой нации без общих переживаний и побед, без гордости за свою национальную и человеческую достоинство.

Мы разделяем точку зрения верховного комиссара по делам национальных меньшинств ОБСЕ Максавандер Стулаотом, что "этнические группы, бесспорно должны иметь свое лицо, и во все времена помнить, что они проживают в одном государстве. Поэтому все проблемы, связанные с будущим Казахстана, являются общими для всех" [8].

Таким образом, национальная идея выступает духовным регулятором поведения общества, своеобразным инструментом социального ориентирования и прогнозирования, формируемая модель развития для страны должна быть направлена на укрепление суверенитета государства, на выявление признаков собственной национальной особенности, собственной позитивной культуры межэтнического общения.

Подводя итоги, в заключении можно сказать, что для нас представляется важным фактор национального единства, который целенаправленно формируется через национальную идею. Сегодня необходимо признать, что именно на основе национальной идеи провозглашается единство исторической судьбы этносов и это должно быть достаточно четко представлять все этнические группы. Национальная идея должна направлена на укрепление единства культуры этносов, которая представляется важным фактором межэтнического общения положительными достижениями страны, способная в условиях господства массовой культуры, интегрировать духовность общества, активно формировать национальное самосознание.

В заключение следует отметить, что современный период казахстанское общество переживает новый исторический период, когда национальная идея должна трансформироваться в новую национальную доктрину, способную выдвинуть новые цели, символы и смыслы, неотвергающие традиции национальной культуры и ориентирующие на глобальные тенденции мирового развития, формирующие реалии постиндустриального, информационного общества. Поэтому изучение национального и культурного наследия восмысления национального духа, национального характера, национальной истории имеет определяющее значение не только для казахского народа, но и для других народов, населяющих Республику Казахстан.

1 Баймурзаева В.Х. *Общекзахстанские ценности в условиях политической социализации* // Поиск. Серия гуманитарных наук. - Алматы, 2006. - №4.

2 Назарбаев Н.А. *Стратегия возрождения Казахстана в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира* // Казахстанская правда. - 2006, март-2.

3 Абсаттаров Р.Б. *Национальные процессы: особенности и проблемы*. - Алматы: «Гылым», 1995. - С. 144.

4 Иренов Г.Н. *Консолидационные принципы национальной политики* // Вкн.: Этнополитика и национальные идеи. - Павлодар: НИЦПГУ им. С.Торайгырова, 2006. - С. 38-39.

5 Кадыржанов Р.К. *Консолидация политической системы Казахстана: проблемы и перспективы*. - Алматы: Институт философии и политологии МН и ВОРК, 1999.

6 Нурпеисов Е.К. *Государство и власть* - Алматы, 2003. - С. 10.

7 Назарбаев Н.А. *Повышение благосостояния Казахстана - главная цель государственной политики. Послание главы государства народу Казахстана* // Казахстанская правда. - 2008, февраль-7.

8 Айташев А. *Общегражданское единство: общиерегиональные проблемы* // Мысль. 2009. - №4.

Түйін

Ұлттық идея және этносаралық қарым-қатынасты үйлестіру

Н.Сейсен – Абай атын. ҚазҰПУ – тің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доцент, с.ғ.к.

Бұл мақалада ұлттық идеяның мазмұны, шоғырландырушы ролі және ұлттық сәйкестендіруі қарастырылады. Автор ұлттық идеяның Қазақстан Республикасындағы ұлт біріктіру және рухани бағыттар өркендеудегі маңыздылығын тұжырымдайды. Даму кезеңіндегі ұлттық мәдениет мәселелерін қалыптастыру, ұлттық және мәдени мұраны санасына айналуына саясаттанулық талдау Қазақстанда әлі жеткіліксіз зерттелген.

Түйін сөздер: жалпы ұлттық, сана-сезім, этносаяси және заматтық тұтастық, полиэтникалық, көпұлттылық, ұлтаралық қатынастар, этносаралық қатынастар, ұлттық идея, мәдениет этносаралық қарым-қатынастар

Summary

The national idea and harmonization of interethnic communication

N.B.Seisen-

Dr.PhD, Assistant Professor of Political Science and Social and Philosophical Disciplines Department Kazakh National Pedagogical University (KazNPU) named after Abay

The article reveals the content of the national idea, which should play an integrative, cohesive and appear as a national identity.

The author comes to the conclusion that it is necessary to recognize the importance of the national idea, as it determines the spiritual guidance of the revival of the nation and consolidation of the peoples of the Republic of Kazakhstan. In the period of formation and development of national culture problems of national and cultural heritage become the subject of political analysis which is still insufficiently studied in Kazakhstan.

Keywords: national, consciousness, ethno-political and civil community, polyethnicity, multinationality, international relations, interethnic relations, national idea, culture of inter ethnic relations

ӘӘЖ93/94

XIX ғ. АЯҒЫ- XX ғ. БАСЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ АЙМАҒЫНДА КӘСІПКЕРЛЕР ТОБЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ (ТАРИХИ-ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУ)

Ф.М. Султанова – т.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ доценті

Мақалада XIX ғ. аяғы-

XX ғ. басындағы Жетісу аймағында кәсіпкерлер тобының қалыптасуы мен даму үдерісі қарастырылады. Қарастырылып отырған уақыт аралығында кәсіпкерлік пен, әсіресе сауда-саттық пен айналысатын жеке тұлғалардың саны тұрақты түрде өсе бастады. XIX ғ. аяғында Қазақстан тұрғындарының конфессионалдық құрылымы өзгерді, православиенің конфессиясы өкілдері санының өсу үдерісі қарқынды түсті. Егер Азия халықтары-

ның өкілдері болып табылатын көпестер саны бұрын жетекші орында болса және Жетісу өңіріндегі сауданың шын мәнінде бақылауда ұстаса, енді XX ғасырдың басында бірте-бірте, көп жағдайда патша әкімшілігінің саясатын әтижесінде, православиенің конфессиясына жататын, яғни орыс тұтынаншы қазақ көпестер мен мешандар тобы айналысатын қалыптасуда.

Түйін сөздер: сауда, өнеркәсіп, кәсіпкерлік, көпестер, мешандар, саудагерлер, кооператив, алым-салық, қонысаударушылар

XIX ғасырдың аяғы-

XX ғасырдың басында қазақ даласында орын алған саяси және экономикалық үдерістер дәстүрлі қазақ қоғамының дырауы мен ұлттық буржуазияның қалыптасуына негіз болды. Қарастырылып отырған уақыт аралығында кәсіпкерлік пен, әсіресе сауда-саттық пен айналысатын жеке тұлғалардың саны тұрақты түрде өсе бастады. 1897 ж. Қазақстандағы барлық кәсіпкерлердің 76% саудагерлер мен сауда делдалдары болуы бұғандәлел болады [1]. Бұндай жағдай Қазақстанда біріңашар дүние жүзілік соғысқа дейін сақталды.

Өкінішке орай Қазақстандағы кәсіпкерлердің саны туралы бірде бір құжаттан ақпараттың мәліметі жоқ, өйткені олар әртүрлі сөздіктердің өкілі болатын. Сол кездегі әлеуметтік жағдайды сипаттайтын ең нақты және сенімді құжат - 1897 жылғы халық санағында кәсіпкерлер саны туралы ақпарат жоқ. Сондықтан бірлі-жарым мұрағат құжаттарына сүйене отырып, кәсіпкерлер санын шамамен анықтауға болады.

Қала басқармасы арқылы жиналған мәліметтерге сүйенсек, XIX ғасырдың аяғында Верный қаласында жергілікті 1 гильдия көпестерінің саны 5-ке, 2 гильдия көпестерінің саны 78-ге, ұсақ сауда кәсіпкерлерінің бойынша ақпараттың сауда жасайтын дандардың саны 509-

ғажеткен. Қалада сауда жасайтын көпестердің саны 672 болды. Сонымен бірге халық көпестер мен басқатұлғалардың, нақтырақ айтсақ, Молчанов пен Швецовтың, Лутников пен Коковиннің, Токмаков пен Корзухинның, Шишмаковтың, Перевалов пен Синицынның, Фридланд, Ивановтың, Кузнецов қазір Клименконың, Мәскеулік 1 гильдия көпесі Ахунджановтың, 5 қытай фирмасының кеңселері жұмыс істеді. Ал 1884 жылы Ресейлік тауарларды сақтандыру және тасымалдау қоғамының кеңсесі ашылды.

Жалпы алғанда 1884 жылы облыс бойынша аяғырқыш ақпараттың сөздіктеріне жататын көпестердің саны 890, ал мешандардың саны 10.594 жетті. 1885 жылы көпестердің саны біршама (887) азайды, ал мешандардың саны айналысатын тарлықтай (12.165) көбейді.

Жетісу облысы әкімшілігінің мәліметтері бойынша, «облыс құрылған және шаруа елді мекендері пайда болған 15 жыл ішінде сол жерлерде ерлер мен әйелдерден 18.035 шаруа, қалаларда көпестер мен сөздіктерінен 1260 адам және 9474 мешан қоныстанды» [2].

Қарастырылыпотырғанмәліметтердіталдауоблыстағыкөпестерсанындаайтарлықтайайырмашылықбар ынкөрсетеді.Біздіңсанауымызбойынша,облысташамамен900көпесболған.

Сауда-

саттықпенайналысуғарұхсатберетінкуәліктерсаныбойыншадаЖетісуөңіріндегікөпестерсаныныңтауғабо лады.Мысалы,берілгенкуәліктерментөленгенсалықсоммасынталдауөңірдесаудакапиталыныңбасымболға нынкөрсетеді.Соныменбіргеөндіріскәсіпорындарыныңбасымбөлігікөпес- терменсаудафирмаларыныңқолындаболды.

1887ж.облысбойынша1гильдияғақатысты1жылдықкуәлік,2гильдияғақатысты354жылдықкуәлікжәне26 жартыжылдықкуәлік,ұсақсаудажасауға784жылдықжәне166жартыжылдықкуәлік,160жылдықжәне19жарт ыжылдықөндіріскуәлігі,еларалаптасымалдапсаудажасауға191жылдықжәне109жартыжылдықкуәлік,елара лапжүріпсаудажасауға83жылдықжәне14жартыжылдықкуәлік,1- класстық240жылдықжәне50жартыжылдық,2- класстық301жылдықжәне61жартыжылдықприказдықкуәліктерберілді.Соныменқатаркөпестеротбасылары ныңмүшелеріне2гильдиябойынша67куәлік,2жәрмеңкеліккуәлік,1гильдияғақатыстыкуәліктерге14жылдық және2жартыжылдықбилет- тер,2гильдияғақатыстыкуәліктерге531жылдықжәне39жартыжылдықбилеттер,ұсақсаудажасаукуәліктеріне 380жылдықбилеттерберілді.Жалпысауда- саттықжасауғақұжаттарберуденқазынаға51.065руб.пайдатүсті[3].Сонымен1887ж.қандайдабіркәсіпкерлікп енайналысатынадамдардыңсаны3233-кежетті.

Сауда-

саттықжасауқұжаттарынрәсімдеудіңсолкездегіқолданыстағытәртібі1898ж.дейінсақталды.1898ж.кәсіптікс алықтуралыжаңаережеқабылданды.Осығанбайланыстыкейінгуақытта1және2гильдиякөпестерінеберілген жылдықжәнежартыжылдықкуәліктертуралымәліметтерғанакездеседі.Сондықтаноблысбойыншакейбіркерл ердіңсаныныңөсуінемесеазаюытуралытекшарттытүрдейтуғаболады.1899жылыберілгенқұжаттарнегізінд ежасағанбіздіңсанауымызбойынша,Жетісуөңіріндегікөпестерсанытөмендегідей:

1899жылыберілгенқұжаттарбойыншаЖетісуөңіріндегікөпестерсаны[4]

Құжаттар түрі	1-ші гильдия	2-ші гильдия	Жылдық	Жартыжылдық
СословиелікКөпестіккуәліктер	2	82	-	-
Саудакәсіпорындарынаберілгенкуәліктер	-	-	4575	586
Өндіріскәсіпорындарынаберілгенкуәліктер	-	-	322	21
Айналысатын кәсіптің болуына	-	-	670	92

Бұл мәліметтерден көріп отырғанымыздай, кәсіпкерлердің көпшілігі саудажасаумен айналысқан. Сонымен бірге жеке кәсіп пен айналысатындардың санында айтарлықтай үлкен болған. Алайда өнеркәсіп өндірісі саласынд ағықызмет туралы сөз қозғау әліертерек. Дерек көздеріне сүйенсек, XIX ғасырдың 60-шы жылдарында сауда- саттықпен көбінесе 3-ші гильдия көпестері мен шаруалар айналысқанын көреміз. Олардың басым бөлігі татар, өзбек және 3-ші гильдиялық орыс көпестері болатын. Саудагерлердің қалған аз бөлігін мешандар, казактар мен қызметкер а мдар құрады.

Бәрінен бұрын Жетісу өңірі аумағы азияттық көпестердің коммерциялық кәсіпкерлік қошағына айнал- ды. XIX ғ. 60-

шы жылдарынан бастап кейбір көпестер басшылықтың арнайы рұхсатынсыз бұл жерде тұруға тыйым салынуын а қарамастан бай және одан да көп уақыт қасаудажасауға қалатын. Сауда айналымынатиімді жердептанып, Қазақ станаумағын тұрақты тіршілік ету орны ретінде азияттық көпестердің қоныстану үдерісі осы кезден басталды.

Көпестер мен мешандардың жалпы санына кетірінін кәсіпкерлердің қарастырсақ, олардың ішінде орыс ұлтыны нөкілдері көбіреке кенің көруге болады. Мысалы, 1898ж. сословиелік бойынша татар туралы ведомосты та- :Көпестер-

орыстар-7ерадам,3әйел;
татарлар-28ерадам,18әйел;
дунғандар-4ерадам,әйелдер-жөк;
сарттар-22ерадам,20әйел.
Барлығы:61ерадам,42әел.
Мешандар-
орыстар-358ерадам,304әйел;
татарлар-74ерадам,66әйел;

дұңғандар-13ерадам,14әйел;
 басқаұлттар-2224ерадам,2145әйел.
 Барлығы:2672ерадам,2529әйелтіркелген[5].
 1899жылыЖетісуөңірінде941көпесболды. Солардыңішінде:
 орыстар-151ерадам,146әйел;
 татарлар-179ерадам,160әйел;
 дұңғандар-31ерадам,15әйел;
 сарттар-131ерадам,89әйел;
 басқаұлттар-1берадам,23әйел;
 Барлығы:508ерадам,433әйел.=941адам[6].
 Сонымен,облысбойыншаеңкөбі-

татарларменсарттарданшыққанкөпестер,олардыңжалпысаны,яғниерадамдарменәйелдердіңсаны,559-гежетті.Орыскөпестерініңсаныекіеседейкемболды.

5201мещанның662орысұлтыныңөкілдеріеді.Татаржәнедұңғанмещандарыныңсаны167адамнантұрды.

Алкөпестердіңсаныменоларсатыпалғансаудақұжаттарынакелетінболсақ,ресмидереккөздердекөпессосл овиесітекорыс,татаржәнеазиаттықкөпестердентұрғанынаерекшеназараударукерек.Көпжағдайдатұрғылық тытұрғындарданшыққанкөпестербұлграфағакірмейтін.Сондықтан,ісжүзіндеолардыңсаныбіршамакөпболд ы.

Жалпы,саудагер-

қазақтарбарлықсаудагерлердіңішіндеазғанапайыздықұрады.Байлардыңсаныдакөпемеседі.Кейбіресептеул ергесәйкесқазақтұрғындарының8-12%ғанабайларболды.

Қазақұлтыныңөкілдеріболыптабылатынкөпестертұрғындардыңжекетобыретіндебөлініпшықпасада,бел сендітүрдесаудаменайналысты.Қазақтардың,әсіресебайларменонайолжатабуғауесадамдарарасындасауда

саттықжақсыкәсіпболыпсаналды.Бұлжағынаналғандақазақсаудагерлерікөбінесемалжәнемалшаруашылы ғыөнімдерінөткізудеорыстұтынушыларыменнағызмалбағушыларарасындаделдалқызметінатқарды.Қазақк едейлерініңқандайдабірөнімдіөткізуішінбазарғанемесежәрмеңкегебаруғамүмкіндіктеріболмады.Сондықт анолараста-төкпайданынастындақалатынделдалдарғаөзөнімдерінөтетөменбағаменсататын.

Солкездебаспасөзсарқылытұрғылықтыхалықтардыкәсіпкерлікпенайналысуғажиішақырудыңдаболғаны нақөңілаударукерек.М.Сералин«Айқап»журналындажарықкөргенмақалаларындахалықтыбастамашыл,та лапты,пысық,іскерболуғашақырған,соларқылыхалықтыңөміршеңдігіндамытуғаболатынынасенген.Ол«Те коларбарболғанжағдайдағанахалықретіндесақталыпқалуға,басқахалық-тарментеңболуғаболады», - депжазды[7].Жетісуоблысыныңобзорындаәртүрлікәсіптерменайналы сатын4.256қазақтуралымәліметбар.Олардыңарасындаеңкөптарғағанкәсіптер:етікшілік-1.068адам,теріілеу– 901адам,ұста–725адам,ертоқымжасау–

368адам.СоныменқатарXXғасырдыңбасындаауылшаруашылықкооперативтеріндеқазақтаржұмысістеге н.Мысалы,ЖетісуоблысыкооперативтерБасқармасыныңмәліметтерібойынша,кооперативмүшелерініңұлт тыққұрамытөмендегідейболған.Кооперативмүшелерініңжалпысанының83,6%орыстар,13,2%қазақтар,1,5% дұңғандар,1,0%татарларқұраған,яғниғасырдыңбасындакооперативтердесаныбойыншаекіншіорындағыұлт тықтопқазақтарболған.Тұрғындардыңсөзиеліктоптарғабөлінуітөмендегікестедекөрсетілген:

Шаруашылықтардасөзиеліктоптарғабөлінуі[8]

Егістіккөлемібойыншаша руашылықтоптары	Ерлермен әйелдер	А/шар уашы- лықжұ мыс шылар ы	Өндіріс жұмыс шылары	Қолөнер шілерменкә сіпшілер	Қызметкер лержәнееркінмам андықиелері	Кәсіпкерлермен саудагерлер
1	2	3	4	5	6	7
Егістіксіз	9263	1380	60	692	137	585
0,5дес.дейінегістігібар	1331	170	4	66	13	57
0,1дес.дейінегістігібар	3096	297	7	129	16	69
2,0дес.дейінегістігібар	8473	421	7	261	53	174
3,0дес.дейінегістігібар	7997	218	11	239	36	164
5,0дес.дейінегістігібар	8388	205	9	322	44	169

Ұйғыржәнедұңғаншаруашылықтарындакәсіпкерлікайтарлықтайдамығанболатын.Айталық,1911жылыұ

йғыр-

дұңғаншаруашылықтарының 5,2% кәсіпорындар болды. Олар: 114 диірмен, 19 ұстахана, 114 майшайқайтын, те рiондeйтiн зауыт, 106 дүкен, 12 асхана және 9 күрiшөндeу орны. Барлық кәсіп-орындар ұсақ, майда кәсіп түрінде жұмыс істейтiн.

Сонымен бiрге ұйғыр-дұңғандардың арасында қолөнершілер мен ұсақ кәсіпкерлерiнен басқа кәсіпкерлер мен саудагерлер саны да өсетiн. Бұл тұжырымды 1912 жылғы Жетiсу облысының Обзорында келтiрiлген м әлiметтер дәлелдейдi. «Жаркент-дұңған болысы толығымен Жаркент қаласы және оның төнiрегiнде тұрады. Оның тұрғындарының басым бөлiгi бау-бақша егумен, әртүрлi қолөнер, майда кәсіп және ұсақ саудамен айналысады. Олардың бөлiгi ғана ауыл шаруашылығымен айналысады, соның iшiнде тек күрiш дақыл өндiрiстiк маңызға ие, ал бидай және басқа дәндi дақылда разкөлемде, өз қажет-тiлiктерiне керек мөлшерде ғана өндiрiледi» [9].

Сауда жасау, кәсіпкерлiк, қолөнермен майда кәсіп қалалық дұңғандарға тәнiс-әрeкeттiрлерi болып табылды. Алайда кәсіп түрiнде жалғалынған жерде бақша егумен айналысуда маңызды рөл атқар-

ған. Саудагерлер мен кәсіпкерлер дұңған ұлтына жататын қалатұрғындарының басым «бөлiгiн» құрады. Олардың көпшiлiгi ұсақ дүкеншiлер болғанымен, олардың арасында Верный дағы Гагаздар, Бiшкектегi Люлюза Матань юсекiлдi танымал көпестер және iрi магазиндер мен өндiрiс орындарының иелерi де бар болды.

Патша әкiмшiлiгi жүзеге асырған экономикалық шаралар ұйғырлар мен дұңғандардың арасында кәсіпкерлiктi ноданары дамуына әсер еттi. Мысалы, 1891 жылы ұйғырлар мен дұңғандар аналанын жер салығының нон жылдық жеңiлдiк мерзiмi аяқталды. Олардың қоныстандыру жүзеге асырылды және жерге қатысты алынатын алым-салықтар айқындалынды. Бұл алым-салықтардың қандай үлкен болғанын П. Румянцевтің мәлiметтерi бойынша дайындалған анықтамадан көруге олады: «Жаркент уезiнiң үш болысында (Жаркент-тараншы, Аккент және Шарын-Аксу) жер үлесiн алынатын алым-салықтың жалпы мөлшерi 4,1 руб., қолда бар шаруашылық үшiн 4,5 руб., Верный уезiнiң екi болысында (Малыбай және Қарам) жер үлесiн 5,8 руб. болды [10].

Жаркент уезiнiң Аксу болысының ұйғырлары қазақтардан 1 жылға егiнеуге 117 руб. (немесе 420 пұтастыққа) 685 десте жердi жалға алған. Бұнда 1 десте жердi жалға алу 17 тиын болған. Верный уезiнiң Малыбай болысында ұйғырлар қазақтардан жердi жалға 10-15 жылға алу үшiн бiр дестеге 3,5 руб. төлеген, яғни жалға алған 1 десте жердiң бiр жылдық құны 20-30 тиындық құраған. Румянцевтің экспедициясы жалға алынған жердiң бiр дестесi үшiн берiлетiн үлкен төлем мөлшерiн Кетмен болысында тiркеген. Кетмен болысында Құлжатауылық қазақтардан 447 десте жердi жалға алу барысында бiр десте үшiн 47 тиын, Тегерме науылы 264 десте жердiң бiр дестесi үшiн 1 рубль 30 тиын мөлшерiнде астық пен ақшата төлеген. Бұл жерде экспедиция 1 пұтастықтың бағасын 70 тиын деп есептеген. Бұның артық есептеу екенi сөзсiз.

Сонымен, патша әкiмшiлiгi қонысаударғандардың көмегi мен тек Жетiсу өңiрiмен Қазақстанның iшкiнарқы науыл шаруашылық өнiмдерi мен қамтамасыз етiп қоймай, сонымен бiрге иңдық Қытайға астық сатуды жолға қояды да ойластырған болатын. Ұйғырлар мен дұңғандардың Жетiсу жерiне қонысаударғандарына шамамен жиырма жылдай болған кезде Леуөңiрiн басып алуға қатысқандардың бiреуi былай деп жазды: «Бiз Құлжалық қонысаударушылардың арасынан салауатты және адал өмiрсүретiн бекадмдарын кездестiрдiк. Экономикалық тұрғыда олар көлемдi өндiрiс күштерi болып табылды. Ежелден бiрi шаңқайған күннiң астында шөлге айналған асұлкен жазықтықтар, жолаушылар ауайым-қайғысын ұмытып, жеделдетiп өтiп кетуге тырысатын жалаңашдалалар, бұғандей iнөлiтiн шытық пен сары ауайым басқан ол жерлерендi асыр бойғы ұйқы даноянып, гүлденген iналқаптарына айналды. Қазiр сiз ол жерлерде нжерөндеу мәдениетiнiң барлық азынасын көресiз: ауылдар, жандану, халықтың болуы, сiздi өз саясына шақыратын, жайқалған, жайнаған бақтар. Дала гүлдерiнiң хош иiсiне қаныққанауа» [11].

Орыс көпестерiнiң капиталы ұйғырлар тығыз қоныстанған аудандарға ағылып келе бастады. Қонысаударған дарға өндеу өндiрiсiнiң өнiмдерi қажет болды және олар өндiретiн (жаңа орында өз шаруашылықтарын жөнгекелтiргеннен кейiн) ауыл шаруашылық өнiмдерi артық қала бастады.

Орыс көпестерi билiктiң қолдауымен қонысаударған ұйғырлар мен қоян-қолтық сауда жасады. Қонысаударған ұйғыр ауылдарының Жетiсу өңiрiн, бiр жағынан, Шығыс Түркiстан және иңдық Қытаймен, екiншi жағынан, Орта Азия және Орталық Ресеймен байланыстыратын даңғыл жолдардың бойында орналасуы да сауданың дамуына ықпал еттi.

Осы кезде қонысаударған ұйғырлар негiзiн қалаған Жаркент қаласы аса маңызды шаруашылық орталығын

аайналабастанды. БұлжерорысжәнеортаазиялықкөпестерөзмагазиндерімендүкендерінашқанжәнеолсолкөпестердиндықҚытайғасапаршегубарысындажұқауыстырыптийетінорынболған. ЖаркенттеХХғасырдыңбасындажергілікті65көпес(ұйғырұлттыныңөкілдері)саудаоперацияларыменайналысатын. Соныменбірге153алыпсатардасаудасатықпеншұғылданған. ЕңбеделдікөпесатақтыВалиАхунЮлдашевболды. П.Румянцеватапөткендей, оның: «ҚұлжадаҚұлжаменсаудажасайтынұлкен, сансызайналымдысаудаісібар, оләскерлердіастық, фуражжәнеетпенқамтамасызетуменайналысатын» [10, С.59]. Оныңсансызбаркештері–кірешілерітекЖетісуөңірініңқалаларыменжәрмеңкелерінеғанажүктасымайтын, оларЖаркент-ҚұлжажәнеЖаркент-Ташкентбағытыбойыншадақатынайтын.

Ресейұйғырларқоныстанған аудандардыбұрынІлеөңірінетасымалдағантауарларменқамтамасызететін. Алайдажаңажердеұйғырларматаларменбасқадатокымаөнімдерінқолменөндірудітоқтатқанболатын. Олардыңжасағандарынарзанфабрика-зауытөнімдерісырды. Алайдасоныменбірмезгілдебасқакәсіптердамибастады. Етікшілер, тігіншілер, ұсталар, теміршеберлеріменқаңылтыршыларжәнебасқамамандаржұмысістеп, өзөнімдеріннарыққаұсынды.

Жоғарыдаатыаталғанкөпес-феодалВали-АхунЮлдашевсаудаданбасқаЖаркентуезініңұйғырларынажерүлесінберіп, үлескерлікарқылыпайдатабумендейналысақан. Жаркентқаласытұрғындарының734жерүлесінің662үлесі, яғнибарлықжердіңбестентөртбөлігіоныңқолындашоғырланғанболатын. ӨскепенХорғосөзендерініңарасындағыбарлықжерсуаружүйесіЮлдашевтіңменшігіболды. ОртаАзиядакімсудыңиесіболса, солжердіңдеиесіекенібұрыннанбелгілі. Юлдашевтекқалатұрғындарыныңжерлерінғанаемес, қонысаударғанұйғырлардыңЖаркентжеріндегіүлестерініңбарлығындерлікартыпалғанболатын.

Олсекілділеразболмадыжәнеоларұйғыршаруалардықанаушыкөптегенсемізбайларғасүйенетін. Оларкөбінесеұйғырлардыңжерлерін«салықүшін» тартыпалатын. Басқашайтсақ, оларұйғырлардыңжерлеріүшінмемлекеткерентатөлеудіөзмойындарынаалып, ұйғыршаруаларынжердіүлестікнегіздеөндеугемәжбүрлеп, өзүлестеріннатуралдырентатүріндеалатын. Феодалдыққанаудыңбірбуынынан(Ресейлікәскери-феодалдықимпериализмгежерүшінсалықтөлеу) ұйғырлармендұңғандардыңөзорталарынаншыққанжәнеетездеамыпкележатқанкөпес-феодалдардыңтарапынанфеодалдыққанаудынекіншібуынытуындады.

ТекРесейгеқарағандаЖетісуөңіріндеұйғырдұңғаншаруаларынажердіөзіжалдайтынжәнесалықтөлеудіөзқолынаалатынкөпестерденшыққанфеодалқарсытұрды. Бірақ, оларғанжеріндекапиталистікшаруашылықемес, кіріптарлықүлескерлікжәнеетәуелділіктіңбасқатүрлеріненегізделгенжартылайфеодалдышаруашылықұйымдастырғанболатын.

Дұңғанауылдарыменқалатөңірегіндегісауда-өсімкапиталыныңрөлітуралытөмендегімәліметтерден(1913жылғымәліметтер) білугеболады. Соқұлқдұңғанауылындасаудаайналымы30мыңрубльболатын69саудаорыны, Қарақоңызауылында10саудаорыныболған. Мұрағатмәліметтерібойынша, 1913жылыБішкектедұңғанкөпестеріменсаудагерлерінің, мецандардыңиелігінде50-денасамагазиндер, жүздегенмайшайқайтынжәнекүршітазалайтынорындарболған. Прежевальскқаласындағымайшайқайтынорындардың80% дұңғанкөпестеріменсаудагерлерініңжекеменшігіболды [12, С.36].

Сыртқысаудағакелетінболсақ, Тарбығатайоблысыменсаудажасауорыс, татаржәнесарткөпестердіңқолындаболды. БірнешеорыскөпестеріІлеоблысыменсаудажасауғақатысты. ШығысТүркістанменсаудажасауменексарттар, әсіресеҚашқарданшыққандарайналысқан.

ДұңғанкөпестеріҚұлжаарқылысаудажасаудаалдыңғықатардаболды. ДұңғанкөпестеріМамийло, Шэньсянгуан, МачангуанорысжәнеұйғыркөпестеріменбіргеВерныйқаласындағыбарлықсауданыөзқолдарындашоғырландырғанеді. ТүркістаннарықтарындайжәнеөсімдікмайыменқамтамасызетушілердіңнегізгілеріПржевальскқаласындағыМачжинфу, Маэрфу, Машанлодұңғанотбасыларыболатын. Соныменқатароларірікөлемдемалсаудасыменайналысты.

КелтірілгенмәліметтердұңғанкөпестерініңТүркістан, РесейжәнеСиньцзянпровинциясыменделдалдықсаудажасаудасоңғыорындаболмағандарынкөрсетеді. Бішкек, Тоқмақ, ПржевальскжәнеЖаркетсекілдіқалалардаРесейфабрика-зауыттарыныңтауарларыменсаудажасаудадұңғанкөпестеріасаманыздырөлатқарды. ӨзкезегіндеоларауылшаруашылықөнімдерінРесейнарықтарынажеткізіпотырды. Бұлоблыстаорысфабрикаларымензауыттарыөнімдерініңтаралуынажәнеқалалық, ауылдыққолөнершілердіңөнімдерініңнарықтанысырылуынаықпалетті.

Кәсіпкерлердіңарасындашетелазаматтарыда, мысалыитальяндықтарболды. 1912жылдың22қазанындажасалғанЖаркентқаласыныңсауда-өндіріскәсіпорындарыныңтізіміндешетелдіктұлғалар-

дыңменшігі туралы былай делінген: «Оған сәйкес қалада Қытай азаматы Қашқар сарты «Хусаин Ахун Мусабаев ағаларымен» Сауда үйінің сегіз қызметкері бар мануфактуратауарлары бөлімі мен италияндық азамат Эдуард А. Моско иелік ететін дәріхана жұмыс істеді» [13].

XIX-

XX ғғ. тоғысында қоғамдық бөліктерінің одан ары тереңдеуіне тиіс еді. Сауда жасау, кәсіптер мен қоғам өнері тарлықтай дамыды. Көбінесе аграрлық өндіріс жүйесі мен байланысты кәсіптер мен қол өнер түрлері басым болды. Бұл үрдістің ұйғыр тұрғындарының арасында байқалғанына қарамастан, оқандай да бір тарлықтай деңгейде дамымады.

Қалалық жерде ұйғырлар арасында негізінен қазақ тармен айырбасту түрінде, ақша түрінде жүргізілетін сауда дамыған болатын. Соның ішінде дүкендер арқылы және тарату түріндегі бөлшек сауда басым болды. Саудагерлер арасында мақләрлік, өнімді, әсіресе жүнді, сатыпалу, қайтасату үлкен орын алды. Еңірі саудагерлердің бірі Ігильдия көпесі Вали-Ахун Юлдашев болды.

Жоғарыдағы мәліметтердің қорытындылай келе, мынандай мәселелерге көңіл аудару қажет.

XIX ғ. аяғында Қазақстан тұрғындарының конфессионалды құрылымы өзгерді, православие конфессиясы өкілдері санының өсу үрдісі қарқынды түсті. Егер Азия халықтарының өкілдері болып табылатын көпестер санын бұрын жетекші орында болса және Жетісу өңіріндегі сауданың шын мәнінде бақылауда ұстаса, енді XX ғасырдың басында бірте-бірте, көп жағдайда патша әкімшілігінің саясатының нәтижесінде, православие конфессиясына жататын, яғни орыс ұлтынан шыққан көпестер мен мещандар тобы тарлықтай өсе бастады. Патша үкіметі жүзеге асырып жатқан христиандандыру саясаты кәсіпкерлердің конфессиялық және ұлттық құрылымының өзгеруіне біршама әсер етті. Сонымен қатар іс жүзінде сол мақсаттарға ұмтылатын білім беру саясаты да маңызды рөл атқарды.

1 *Общий свод по империи результатов переписи, произведенным 28 января 1897 г. Т. 2.* - СПб., 1905. (Подсчетнаш). - С. 235.

2 ЦГА РК. Ф. 64. Оп. 1. Д. 60. Л. 1, 2.

3 *Обзор Семиреченской области за 1887 г. г. Верный, 1888 г. с. 13.*

4 *Обзор Семиреченской области за 1899 г. Верный, 1900, с. 24-25.*

5 *Обзор Семиреченской области за 1899 г. Верный, 1900, Ведомости.*

6 ЦГА РК. Ф. 41. Оп. 1. Д. 100. Л. 77.

7 *Айқап. 1912. № 3.*

8 *Обзор Семиреченской области за 1911 г. Верный. 1912 г., с. 56-59.*

9 *Обзор Семиреченской области за 1912 г. Верный. 1914 г., с. 50-52.*

10 *Румянцев П. П. Материалы по исследованию... т. V, ч. V, с. 15-16, 97, 98, 156, 204, 260.*

11 *Суианло М. Дунгане Семиречья, Фрунзе, 1959, с. 37.*

12 *Юсупов И. Участие дунган в установлении Советской власти в Семиречье. Фрунзе, 1959. - 160 с.*

13 ЦГА РК. Ф. 44. Оп. 1. Д. 4083. Л. 13.

Резюме

Формирование и развитие предпринимательского слоя в Семиреченской области в конце XIX - начала XX вв (историко-социальный анализ)

Ф. М. Султанова - к. и. н., доцент КазНПУ им. Абая

В статье рассматривается процесс становления и развития предпринимательского слоя в Семиреченской области в конце XIX -

начала XX вв. В рассматриваемый период численность лиц, занимающихся предпринимательством, прежде всего торговля- посреднической деятельностью, начинает стабильно увеличиваться. В конце XIX века изменилась профессиональная структура населения Казахстана, в котором набирала темпы тенденция повышения численности представителей православной конфессии. Если прежде численность купцов из представителей азиатских народов была в основном фактически контролировалась властью торговцев Семиречья, то к началу XX века постепенно, во многом благодаря политике царской администрации, значительно увеличивается слой купцов-мещан из православной конфессии, то есть собственнорусских.

Ключевые слова: торговля, промышленность, предпринимательство, купцы, мещане, торговцы, кооператив, налог, переселенцы

Summary

Formation and development of an enterpriser layer in the Semirechensky region at the end of XIX - the beginning of XX вв (the historical and social analysis)

Sultanova F. M. - the candidate of historical sciences, associate professor KAZNPU of Abay

In article process of formation and a razitiya of an entrepreneurial layer in the Semirechensky region at the end of XIX - the beginning of the XXth centuries is considered. During the considered period the number of the persons carrying on a business, first of all trade and intermediary activities begin to increase steadily. At the end of XIX of a century the confessional structure of the population of Kazakhstan in which the upward tendency of number of representatives of orthodox faith achieved of rates changed. If before the number of merchants from representatives of the Asian people was the leader and actually controlled all trade in Semirechye, then by the beginning of the XXth century gradually, in many respects thanks to policy of imperial administration, the layer of merchants and petty bourgeois from orthodox faith, that is actually Russian considerably increases.

Keywords: trade, industry, entrepreneurship, merchants, petty bourgeois, dealers, cooperative, tax, immigrants

УДК364(075.8)

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРДІҢ КӘСІБИ ЖІГЕРЛІЛІГІ, СУБЪЕКТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

З.Ж. Жаназарова – *Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, социология ғылымдарының докторы, профессор,*
Ж.А. Нұрбекова – *Абай атындағы ҚазҰПУ, социология ғылымдарының докторы, доцент*

Қоғамда әлеуметтік көмекті қажет ететін топтардың үлесі артқан сайын, мүмкіндіктері шектелген азаматтардың, көпбал алыотбасылардың, ата-анасының қамқорынамайрылған балалар санының жоғарылауы, өмірдің қиын жағдайына тап болғанадамдардың көбеюі әлеуметтік қамсыздандыру мекемелерінің дамуына және «әлеуметтік қызметкер» мамандығының қалыптасуына өз әсерін тигізді. Аталған мамандықтың иелері кәсіби, рухани-моральдық қасиеттерге, яғни адамгершілігі мол, қайырымды, азаматтық және әлеуметтік әділдікті ұстанатынадамдармен жұмыс істей алуы басым болуы тиіс.

Түйін сөздер: әлеуметтік қызметкер, қамқор, әлеуметтік көмек, әлеуметтік жұмыс

Әлеуметтік жұмыс – адамдарға көмек көрсетуді жүзеге асыратын, өмірде кездесетін қиыншылықтарда оларға қолдау жасайтын әлеуметтік қызметтің түрі. Аталған қызметтің түп тамырына адамдар әлі әлеуметтік топтарға бөлінбеген, әлсіз дермен қорғансыздарға қолдау жүйесі қалыптаспаған кезеңнен іздеген жөн. Әлеуметтік қызметтің негізіне адамдар нақты тари хи жағдайлар мен уақыттар деңгейінде қолжеткізген діни-этникалық дүниетанымдар мен оның жүзеге асырудың әдіс-тәсілдері жатады. Алғашқы қауымдық құрылыс қатан бөліп тарату қатынастары кейін келе әлсіз дермен қайыршыларға, кембағалдар мен ауруларға рақымшылық, қайырымдылық жасау, қауымдық-ғұрыптық, мемлекеттік деңгейде қамқорлық жасау қызметі мен алмасты.

Әлеуметтік жұмыс қоғамдық тәжірибенің бір саласы ретінде әлсіз топтарды қорғау мен қолдаудың мемлекеттік жүйесінің құрылуына байланысты дамып отырды. Мемлекет тарапынан жақынадамдарға көмек көрсету мен әлеуметтік қолдау туралы қоғамдық сананың негізгі бағыттары XIV-XVII ғасырларда пайда болды. Ал XIX-XX ғасырларда олар жеке және қоғамдық қамқорлық жасау жөніндегі біртұтас кешен болып қалыптаса бастады. Сол кезеңнен бастап теологиялық, конфессиональдық, құқықтық, рухани, саяси, экономикалық қоғамдық көмектің мәні туралы әлеуметтік ойдың негізгі бағыттары қалыптасады.

XIX ғасырда басталған модернизация деп аталатын жапондық үдеріс адамдардың өмір сүру жағдайының қиындауы мен және әлеуметтік мәдени оқиғалар кезегінің жылдамауы суымен сипатталады. Мұндай жағдайларда мәдени феномендердің заңды өзгерістері байқалады; олардың ішінен мыналарды бөліп көрсетуге болады:

– бірінші – әлеуметтік өмірдегі қауымдық формадан жеке формаға өтуі, –
екінші –

авторитарлық көшбасшылықтан қоғамдағы алуан түрлі топтардың мүддесінен негізделген демократиялық принциптерді басшылыққа алатын жоғары кәсіби менеджментке өтуі;

– үшінші – қауымдық қатынастарды реттеуші ретіндегі қарапайым құқықтан қоғамда әмбебап маңызды бар, заңалдында барлық азаматтардың тең құқықты кендігін дәлелдейтін, ашық қоғамға тән заңдық құқыққа өтуі;

– төртінші – адам өмірінің күрделене бастауына орай айнала қоршағана қиғатшындыққа мифологиялық қатынастан рациональды (ақыл-ойға негізделген) қатынасқа өтуі.

Бүгінгі күні әлеуметтік жұмыс парадигмасы көмек көрсету мен әлеуметтік қорғаудың отандық тарихі тәжірибесі барысында қалыптасу үстінде. Осы шақта әлеуметтік көмек пен өзара көмектің біртұтас жүйе-

сі және әлемдік инфрақұрылымға жүйелеудің қажеттілігі туып отыр. Әлеуметтік көмектің отандық пара-дигмасының негізгі белгілерінің таууы үшін отандық және батыс еуропалық тәжірибені салыстыру керек:

1. Әлеуметтік көмектің батыс үлгісінде альтруизм идеялары өз дамуының индивидуализм идеяларынан табылады, онда арадамның сезімі, ойлары, тілегі жоғарғы құндылық болып саналады. Ресейде әлеуметтік көмектің негізінде бірліктің идеялары жатыр, мұнда альтруизм жұмысқа, жалпылыққа, халықтылық-тың рухани идеясына бағыт талады, сондықтан да жекелік (индивидуальдылық) көпшілік арқылы танылады, ол жұмысқа көмек көрсетудің негізгі принципі болып табылады.

2. Батыс үлгісінде көмек үрдісі келесідей болып жіктеледі: қайта өркендеу, ішкі рухани өзгеріс, рухтың жаңа руадамдық қайта жаңғыртып қоғам бұзақысынан қоғамның белді мүшесіне айналдырады (жеке адамдық ұтқарудың дара жолы). Әлеуметтік көмектің отандық үлгісінде негізгі нық таушысы – қамқорлық жасау (мұқтаждану, өзгекінің үшін қамжу). Отандық үлгінің басты ерекшелігі – ақиқаттың өзі емес, ақиқат идеясы, яғни орысадамының рухани санасында әрдайым қимылда болатын және өзгеріске ұшырап отыратын идея.

3. Батыс үлгісінде әлеуметтік жұмыс мамандық ретінде феминистер мен либеральды демократиялық оппозицияның еркін қозғалысынан туындайды, яғни еркін көмек көрсетуден кәсіптік көмек көрсетуге қарай дамуымен сипатталады. Бұл даму Ресейде дискретті болып табылады, өйткені мамандар еріктілерден қалыптаспайды.

4. Көмектің батыс үлгісінде түсінік алаңы дәрігерлік, социологиялық, конфессиялық, заң және психологиялық тәсілдермен – лердің негізінде қалыптасты. Әлеуметтік жұмыс дамуының әдіснамалық базасы психология болып, алаңының әдіс темесінің негізінде топтық және психотерапевтік жұмыс техникасы жатады. Ресейде әлеуметтік көмектің түсінік алаңы әлеуметтік қамсыздандудың әлеуметтік жұмыстардан басымдылығының негізінде қалыптасты және келесі қамқор болу үрдісі өзіне білім беруді, дәрігерлікті, саясатты қосты. Әлеуметтік жұмыс Ресейде әлеуметтік педагогика мен, әлеуметтік қамсызданду мен, әлеуметтік дәрігерлік пен теңестірілді.

Зерттеу негіздерінің бір қырынан алып қарастырғанда, кәсіпқой мамандар талапкерлердің үлкен көлемдегі жеке жұмыстарын талдап, ал екінші жағынан алып қарастырғанда, бітіруші мамандардың әдіс-тәсілдерінің толық еместілігі, дайындықтарының жетіспеушілігі қазіргі уақыттағы көптеген талаптарға сай келмейтіндігін анықтады. Әрбір маманның жігерлілігі, дәл сол маманның өзінің алдына қойған жеке келеген мақсатына, биік белестеріне жету жолында өзіне тоқтам жасап, жоспар қойып, баға беруі – кәсіпқойлық рефлексе қатысты. Әрбір кәсіп маманында ең алдымен «адам-адам» деп ерекше ықылыспен қарап, барынша жігерлендірсе, жеке кәсіп маманның жұмысқа қызығушылығымен қабілеті артады. Бұл психологиялық мәселелер турғысынан, маманды өзіне барынша сенімді, өз ортасында ұстамды, әдіс-тәсілдері мол, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары етеді.

Осы жағдай жеке келеген кәсіпқой тұлғаны барлық жағынан жігерлендіреді деген болжам бар. Сонымен қатар бұл жігерлендіруді ғылыми-профессионалды жігерлендіру деп атайды. Өскелең психология және кең көлемдегі психология бойынша ғылыми-кәсіпқой жігерлендіру аздаған жігерлендірудің жетекші рөлі ретінде қолданылады (Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов,

Д.И. Фельдштейн). Яғни, әлеуметтік, мерзімдік мәселелерге байланысты (әлеуметтік, мерзімдік топтар) орта мектептің жоғарғы сынып оқушылары, талапкерлер және студенттерді дайындауға болады. Біздің мерзімді және әлеуметтік-психологиялық зерттеулер нәтижесі жаңа замандағы студенттің ой-пікірі, дүниетанымымен байланысты.

Мектептің жоғарғы сынып оқушыларынан мерзімдік, психологиялық жағдайлар негізінде студенттің көзіндік, жетілген психологияға ауысады. Мектептің жоғарғы сынып оқушыларының жігерлендіруді Д.И. Фельдштейн: «Ғылыми-профессионалды қимізі бір шетінен алып қарастырғанда зерттеу элементтеріндегі жігерлендірудің, ал екінші шетінен алып қарастырғанда мамандық қанақты бағытталу, өмірден өзіне тиісті, болашағына пайдалы, өз қабілеті бар орыниелену болып табылады. Негізгі психологиялық жаңа кезең мен өмір сүру – ол мектеп оқушысының жеке өмірлік жоспарын құрап, жаңа тың бағыттар іздеп, эстетикалық, ерекше идеялар іздеу, өзін-

өзібасқарудың, өзін-өзітүсінудіңкөрінісі...»[1].

В.В.Давыдовмектептіңжоғарғысыныпоқушыларынжігерлендіруменөмірсүругедегенжаңашақөзқарастытөмендегідейтүсіндіреді: «Жоғарғысыныпоқушыларыменжоғарыоқуорындарындаоқығы-сыкелетінталапкерлердіңғылыми-профессионалдықтұрғыданжігерлендіру, еңбеккедегеніс-қимылдарын, ойлаужүйелеріменқабілеттерінашу, кәсібиөзмамандығынадегенқызығушылығыменеңбегінарттыруарқылытоптықмамандандудыңалғашқықадамдарынакөңілбөлу. Зерттеуәтижелерінеқарағандаербалаларменқыздардыжігерлендірудіңэлементіқызықты, тосын, ерекшежағдайлардыңшығу тәркіненбастаптүсіндіруден, ойлауменқабылдаужүйесініңтеориялықмүмкіндіктерінезерсалудан, кәсібитәжірибесіненбасталады...

Олардыңжасмөлшеріестиярауақытқакейгенде, оларөзіндікөмірлікжолдарынаталдаужасайды. Оларөмірлік, болашақжоспарларынқұрады, болашағы, атқаратынқызметтеріжайлытолыққандыойланады»[2].

Бұлжасмөлшерініңерекшелігіпсихологиялықжанакөзқарастың, көптегенәлеуметтікжағдайлардың, атапайтсақ, оқубарысындағы, мектептегіәлеуметтікжағдайлардыңрегіменбайланысады.

Мектепжасындағыоқушылардыңбілімін, психологиялықжағдайындамытудағысоңғынәтиженіВ.В.Давыдовкелесіжолдардағыдайкөрсетеді, яғнитұлғаалғақойғанмақсатынаәсеретеді, қоғамдағытәлім-тәрбиелікжүйеменбайланысады, соныменқатаржасөспірімұрпақтыңбілімалужөніндегімәселесінедетоқталады. Бұлмақсаттарқоғамдықөмірдегібарлықталаптарды, өсіпкележатқанжасөспірімдерменжастардыөмірденөзорындарынтабуғақөмектеседі. Психологиялықжоспардаоларәрбіроқушығабілугеміндетті, біздіңқоғамымыздыңболашағынакерекжеттілікпенқабілетдепқарастырылады.

Біріншіден, әрбіржастұлғаныңеңбекетугедегенқабілетіменпысықтылығы, еңбекқорлығыболуғатиіс, себебіалғашқымамандығыжөніндегітоптықбілімді, содансоңөзенбегінмамандығындатолықжәнедұрыспайдалануды, оныреттілікпенқолданудыбілуіқажет. Екіншіден, әрбіржастұлғаныңазаматтықжекеқұқықтары, әлемгедегенөзініңжекекөзқарасы, қоғамдықөміржөніненжақсыхабарлары, ғылымменкөркемәдебиеттітүсінуіарқылықоғамдықөміргедегенжекекөзқарасықалыпта-сады. Үшіншіден, солжастұлғаөзәріптестерінің, өзортасынынарасындаөзіндұрысұстауды, араларындағыжақсықатынастықалыптастыруғатиіс.

Осыжолменжоғарғысыныпоқушысыөзінсубъектілікжігерлендіруді, әлеуметтікортадағыбелсенділікті, қоғаммен, әлеуметпенқарым-қатынастыбірізділікке, реттіліккетүсіреді. Өзіндіккөзқарасқайданқалыптасады? Мектепоқушысыменжасөспірімніңжекеқоғамдықортасындаөзіндікболады.

Оқудағыөзіндіккөзқараспсихикалықдамуменқатысты (Д.Б.Эльконин) жәнесолөзіндіккөзқарасмектептегікішкентайкезеңненбастауалып, дамиды. Мектепкезеңіндегіорталықжанаоқужүйесіоқуғадегенқабілеттілікті, нақтылықты, білімділікті, мамандылықтықалыптастырады. Бұлөзіндіккөзқарастыжоғарыоқуорындағыстуденттіңбіліммен, маманныңбілгеніменсалыстыруғаболама? Мектепкекетұлғаөзіндіккөзқарасқалыптастырадымажәнемектепоқушығақаншалықтыөзіндікпікірменкөзқарастықалыптастырады? Бұлсұрақтардықоюбарысындабізбұлжәнесолсөздердінаражігінашып, мектепішілікжәнежоғарыоқуорындарыныңбілімжүйесін, оқушының, студенттің, жасмаманның, ғылымимаманныңөзмамандығынадегенқызығушылығын, жігерінанықтаймыз.

ОқужүйесіндегіқызметкедегенжігерліліктіВ.С.Библербылайдепкөрсетеді: «... Мектептеешқандайерекшеқызметтікжігерлендіружөк. Олмектептенсоңайрықшаартабастайды. Қоғамдыққызметдегенне? Мектепоқушысыныңеңбегіолбіріккенеңбекемес, тапсырманыбірдейқалыптаалады, албірақбірінші, екінші, үшіншіжәнебасқадаоқушыларәрқайсысытапсырманыөзінше, өзбетіменоқиды. Мектепоқушыларытапсырманыжеке-жекеалатыныанық, мысалы: Ваня–тапсырманыңбірбөлігіналса, Петя–екіншісін, Галя–үшіншісіндегенсияқтыкетебереді. Мұндатұрғансоншалықтыештенежөк, біріккенеңбектіңмектепөмірінеқатысыаз.

Бірақғалым, суреткерМарксоқушыныңеңбегі–олбіріккенеңбекемесдеп, оғанмынабірліктіқосады: «n»: «n+1». Егертұлғаөзініңжаңаидеясынтуғызбаса, өзгертіпесе, олондаортақ, біріккенеңбекемес, олкерісіншебарнәрсеніқайтаданқайталағаныболыптабылады. Міне, осылайшақоғамдықеңбекқабілетіоқушыдакөріністабадыәрібүлнегізгіформасы. Мектептееңбектеәроқушыбілімдіжәнеақылдылықтыбіліп, оғанөзіөміріненкөріністерқосуы, өздүниетанымынанбайқағандұрыс, бірақжаңашаштенеқоспайды. Мектептеме

дениқызметтің даму дақызметтің бірі болып келеді. Оқушысыныпта отырып, адам дартуғызғанадамшылықпен надандықты, жеңіліспен жеңуді байқай алады. Сонда оқушы өз дүниетанымы мен көзқарасына байланысты қай жағдайдың дұрыс екендігін, қайсысының бұрыс екендігін байқап, ақылы мен шешеді...»

Сонымен, әлеуметтік қызметтің, біріккен еңбектің, қоғамдық байланыстың адам өміріне қаншалықты маңыздылығына назар аудардық [3].

Жоғары оқу орындарында туындайтын негізгі мәселе «жоғары» білімалуғылым төңірегіндегі үлкен жетістіктерге жету мен практикалық тұрғыда қазіргі практикалық мәселелерді шешу мен ерекшеленеді. Жоғары білімалуды тек жалғыз «п»-мен ғана белгілеу емес, «п+1» белгісімен белгілеген жөн.

Басқа жағдайларға байланысты өзіндік қызметпен мақсат, олардың дамуы мен өзгеруі жоғары оқу орынында оқитын жастұлғаның іс-

әрекетіне қаншалықты қатысы бар? Иә немесе жоқ. Бұл әлеуметтік мағынаның қарсаңында кәсіби өзіндік қызмет, өзіндік ой-пікір, әртүрлі сөзбалардағыдай жоғары оқу орынындағы тұлғалардың әлеуметтік-психологиялық формасын құрайды. Талапкерлерге арналған қатар, студенттер мен аспиранттарға арналған жоғары оқу орыны қабырғасындағы мәселелер – әлеуметтік негізгі жоғары мәселелер, негізгі құрылған мәселелерді реттілікпен сақтау болып табылады (Э. Эриксон). Сонымен қоса олар белгілі біракадемиялық жағдайды көрсетеді әрі профессионалды белсенділіктің негізгі формасына әрбір қадам сайын жақындап, психологиялық тұрақтылыққа келеді. Жоғары оқу орынындағы жағдайларды, білім мен ғылымдағы оқуағымын, мектепкезіндегі соңғысыныптардағы білімалуды, қосымша оқуды кейінге қалдыруға бола ма? Билердің өзіндік өмірге деген көзқарасы бойынша тұлғаның көзқарасы кәсіби өзіндік көзқарастан басталуы да мүмкін. Бірақ ол жоғары оқу орынындағыдайындықты ерекше болу қырағылығын күшейтіп, білім жүйесіндегідайындықты ерекшелеп, «мектептікі типтен» толыққанды өзіндік профессионал, маманға ауысады. «Келісімді» өзіндік көзқарас, «ашылған мүмкіндік» профессионалдық позицияда қандай болуға тиіс?

Е. А. Климовтың көрсеткіші бойынша, әртүрлі жағдайларға байланысты кәсіпқойлық дайындық 15-18 жас аралығынан басталып, 16-23 жас аралығы мерзімінде дамиды. Ол жағдайдың анықтап, түсіндіру үшін автор бейімделу кезеңіндегі реттілікке тоқталады. Тұлға өзінің таңдаған мамандығы бойынша білімалу орынын және кезеңін, психологиялық жағдайға байланысты кәсіби қоғамдағы аздаған немесе көптеген бейімделуді жөнге келтіреді. Кәсіпқойлық көп жылғы дайындықтың арқасында автор кім бірінші жыл, ал кім екінші жыл оқитынын анықтап, қай жылғы студенттерде қандай көзқарас, қандай ерекшелік, жылдар өткен сайын дүниетанымында қандай өзгеріс болып жатқандығын, жеке өміріндегі әртүрлі мәселелерді қалай шешетіндігін, «дағдарыс» мәселесіне қалай қарайтынын жөнінде тоқталу арқылы көп жағдайлардың анықтауды жөнге көреді. Бейімделу кезеңінде өзіндік өмірінің, болашағының, таңдаған мамандығының негізгі құнды жағдайларын, профессионалдық қоғамның өзінетан ерекшелігін, арнайы оқуларды, білім мен ғылымды, салт-дәстүрлерді, маңызды және маңызды бар жағдайларды «өмірге қажет» «кәсіби бастаулардан» алады. Кәсіпқойлық жеке сапа осы сапаларды, сапалар жүйесін саралай отырып өседі. Кәсіпқойлық қажеттілік, өзіндік көзқарас пен өмірлік көзқарас өзортасындағылымы-профессионалдық жетістіктерге жетеді, сонымен қатар олар өз жолына, яғни өз таңдап алған жолға, сол жолға жету жөніндегі қажеттіліктерге еңбектену арқылы келеді [4].

А. А. Вербицкийдің осы мәселелер жөніндегі талқылауы менталдауы әрі қорытындысы және бар. Ол белгілі контекстті білімалуға негізделіп жасалған. Осы мәселелердің құрылуы мен қолданылуын күшейткен формада А. А. Вербицкий зерттеп, зерделегендет оқталғаны: «... оқу жетістіктері мен профессионалдық жетістіктер байланысты. Маманның алдына қойған жеке мақсатына жетуі жоғары оқу орынында оқитын тұлғаның мына оқуды ұйымдастыруы, яғни бір өзіндік жеке қызметтің екінші бір кәсіпқойлық типке мақсат, мүдде, қимыл, жетістік, тәжірибе, нәтиже тәңірегінде байланыс орнатып, жоспарға қойған барлық істерді атқаруы мен ерекшеленеді [5]

Біз осы аталғандардың негізгі жүйесі өзіндік кәсіпқойлық көзқарас пен, субъект пен акттарысындағы байланыспен деп ойлап, зерделейміз.

Б. Д. Элькониннің 2001 жылы жарық көрген «Психологиялық даму» («Психология развития») атты еңбегінің қорытынды бөлімінде айтылады. Осы жағдайларға қарай отырып, өзіндік көзқарастың өз жолын, талаптарын байқап, әлеуметтік қызметкер мен психологтың профессионалдық көзқарасына жақыртуға болады. Оқу жағдайындағы мәселелердің өсудің моделі профессионалдық жағдай құрылымының өзгеруіне әлсіз келеді. Бұл практикалық жағдайдағы білімнің тікелей қолд

анылуы емес, практикалық жағдайдағы әлеуметтік құрылымның біліммен басқа да жағдайлармен байланысты болуы мен ерекшеленеді. Әлеуметтік көрсеткіш ғылыми формадан өзіндік пікір мен өзіндік көзқарас формасына белсенді түрде ауысады (В.С. Библер бойынша). Осындай жағдайда белсенділік әсерінен психологиялық жағдай, тұтынушылар мен арадағы қарым-қатынас, байланыс реттілігі, сондай-ақ жүзеге асатын барлық жағдайлар байланысып, өзгеріске келеді. Нақты белсенділіктің айналасы бүкіл, ортақ формада, әртүрлі мамандықтарда, жекелеген мамандықтарда бұл жәнә солатты негізгі міндетке кіреді.

Өтпелі жағдайдың құрылысы (ерекше жағдайдағы мәселе) екі өтпелі кезеңнен тұрады: «бары–сол» және «идеясы–нақты». Әрі кеуі де бірі кезеңде өмір сүреді. «Бары–сол» өтпелі кезеңі белсенділіктің жана формасын, кең көлемді рамақта дағы шектеусіз жағдайларды көрсетеді, алай да «жауап формасына» сәйкес келмейді (А.А. Вербицкийдың термині), яғни алдына ла берілген талаптарды жақсы орындайды. Ал «идеясы–нақты» өтпелі кезеңі авторлық ой-тұжырымдар мен жеке пікірлерді мақсатпен орнатылған тәртіп бойынша орындайды.

Белсенді өтпелі кезеңнің ұйымдастырушылық қабілеті ұйымдастырушы тәлімгердің негізгі рөлі мен сәйкес келеді. Мәселені орындау реттілігі, өмірдің басқа жақтары мен байланысты р-ғандағышын, ерекше проблемасы «барынша дұрыс, өте жақсы» формасы, тапсырмасы, өзіне көңіл аударту мәселесі, рефлекс позициясын өтпелі кезең мен байланыстыуға болады. Өтпелі кезеңнің ақытша көрінісі «қатысу кезеңі» мен «жүзеге асыру», яғни істі орындау мен байланысты (Б.Д. Элькониннің терминологиясы). «Қатысу кезеңі» атты кезең әлемдегі шындықты, сезімді, образды негізгі идеялар мен қатысты. Біз осы психологиялық кезең жайлы Е.А. Климовтың суреттеуі, тұжырымдамасы, қорытындысынақты рақ деп ойлаймыз. Жеке көзқарастың тәжірибесі, өлөмірдегі болып жатқан барша қоғамыстың, яғни миға қабылдаған нәтижесі десе де болады. Шындықтың формасы–жүйелі, ерекше тұлғаның формасы (әртүрлі жасөспірімдер мен жоғарғы сынып оқушыларының проектілі ұйымдарды жайында К.Н. Поливановтың, Д.И. Фрумминнің жазғандары әр тәжірибелері көп). Өзіндік көзқарастың тәжірибесі «жүзеге асыру кезеңі» өлкәсіп қойлық тапсырмаларды реті мен орындау кезеңі мен сәйкес келеді.

Ұйымдастырушы тәлімгердің ойына алған функциясы (бір позиция мен екінші позиция дәстүрлі түрде, практикалық белгіде ұйымдасады) екі кезең тәрізін қатысты, қайсысында жаңа идеялар мен шындық бар, қайсысында қайта қалпына келу бар, қай жерде олар өз кезеңі мен бөлініп, айрмашылықта-ры мен ерекшеленіп тұрғаны жайында айтылады. Мақсатты идея шындықты кезең мен, кітаптағы мәселелер мен қолданбалы түрде талданып, лекция курстарында да толықталқылаулардан өтіп, «классикалық күлгі» теориясы мен зерделеніп, айтылады. Кезеңдердің аралығы оқытылып, толық біртөппен, негізгі жағдайлар мен анықталған ерекше проекциялар теориясы мен, ғылым деректері негізінде беріледі. Делдалдық, бітістірушілік–өлекі жақты аралығындағы мәселелерді бір мәмілеге келу арқылы шешіп, бірбірі мен араласып, бірлікте болу реттілігі.

1 Фельдштейн Д.И. Теория установки: история и актуальные проблемы исследования // Вопросы психологии. 1988. №5. - С.93.

2 Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. - М.: Педагогика, 1986. - С.71-72.

3 Библер В.С. Школа диалога культур: Идеи. Опыт. Проблемы - Кемерово: "Алеф" Гуманитарный центр, 1993. - С.13-14.

4 Климов Е.А. Введение в психологию труда: Учебник для вузов. - М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998. - С.168-169.

5 Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: Метод. пособие. - М.: Высш. шк. 1991.

Резюме

Жаназарова З.Ж. - доктор социологических наук, профессор КазНУ имени аль-Фараби,

Нурбекова Ж.А. - доктор социологических наук, доцент КазНПУ имени Абая

Становление субъекта профессиональной деятельности социального работника

Увеличение доли социальных групп, многодетных семей, числа детей, лишенных родительской опеки, граждан с ограниченными возможностями в сложных ситуациях, привели к развитию социальных институтов формирования профессионалов «Социальных работников». Эти специалисты должны быть профессионалами своего дела, обладать высокими духовно-нравственными качествами.

Ключевые слова: социальные работники, уход, социальная помощь, социальная работа

Summary

Zhanazarova Z. Zh. - professor, Al-Farabi KazNU, Nurbekova Zh. A. - dozent, Abai KazNPU

Formationsubjectofprofessionalworkofthesocialworker

Increasingtheshareofsocialgroups,largefamilies,thenumberofchildrendeprivedofparentalcare,disabledcitizensindifficultsituations,ledtothedevelopmentofsocialinstitutionsandtheformationofprofessionals"SocialWorkers".Theseprofessionalsmustbeprofessionalsintheirfield,havehighspiritualandmoralqualities.

Keywords:socialworkers, care, socialassistance, socialwork

ӘОЖ:2-11.13

ДІНИ САНА ЖӘНЕ ОНЫҢ ЦЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Ж.Қ. Мадалиева –

философия ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ жалпы университеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті

Мақалада кез келген діннің негізгі айқындаушы элементтерінің бірі ретінде дінісаның церекшеліктері қарастырылады. Дін ұстанушы адамдардың өмірінде дінісаның маңызды рөлін мойындай отырып, дінісаның қарапайым және теориялық деңгейлеріне талдау жасау арқылы мақалада дінісаның өзіндік церекшелігін анықтауға талпыныс жасалады. Сонымен қатар, қазіргі қоғамдағы діннің рөліне де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: дін, сана, сенім, діндар, дінилім, теология, қоғам, адам

Сана –

философия қарастыратын категориялардың бірі. Оның тарихы сана, қоғамдық сана, саяси сана, құқықтық сана, эстетикалық сана, ұлттық сана, философиялық және дінісаның түрлері бар. Бұлар осы уақытқа дейін философия ғылымында жан жақты зерттелген және қалыптасқан белгілі анықтамаға ие. Кейінгі кездері адамзаттың церекшесі рухани қажеттілігіне айнап, кез келген адамды ойландыратын, өзін тартатын, адамды толғандыратын бір талай сұрақтарға өз тұрғысынан жауап беруге ұмтылатын дін қоғамдық құбылысқа айналып отыр. Сенім генезіс еліп, өзіндік қағидаларға құрылған, құлшылық етуге сүйенетін діннің негізгі элементінің бірі – дінісана. Дінісаның пайда болуының өзінде адамзаттың алғаш жер бетінде өмір сүре бастауымен тығыз байланысты. Яғни, оның қайырымды күштерге деген сеніміне негізделген. Соның арқасында өмір өзіндік мәнге ие болып, адамның қоршаған ортаға, өзіне және өзгеге деген бағалы көзқарастары қалыптасты. Дінісанада қайырымдылық және оның арттындағы табиғи күштерге табыну алғашқы түрі болып саналды, алысының негізінде қырсыры көп өмір үшін күресте адамдарға көмек көрсетуші белгісіз күш құбылыстарына мәңгілік кризисшілік пайда болды. Осылайша бастапқы қайырымдылық көрсетуші күш кесенуден дін, дінінаным – сенімдер пайда болды [1].

Әлеуметтік құбылыс ретінде дін –

дінісана, дінилім, діни әрекет, діни қатынастар мен ұйымдар сияқты элементтер мен құрылымдардан тұрады. Дінісана дінісаның сенім мен тығыз байланысты. Дінісаның тылсым күшті, әлде бір қасиеттілікті мойындауға негізделеді. Бұл тылсым күш, қасиеттілік дүниеден тыс (трансцендентті), алайда ол дүниелік құбылыстар мен үдерістерге ықпал етіп отырады, дүниеде, қоғамда, жеке адамның тағдырына түптеп келгенде осы тылсым құбылысқа тәуелді. Дінісана дін дүниетанымды қалыптастырады. Дінісаның діннің өзегі ретінде қарастыратын дінтанушылар арасында екі түрлі көзқарас қалыптасқан. Бірінші көзқарасты ұстанушылар дінісаның дін интеллектуалдық құбылыс ретінде қарастырады. Олар діннің үсініктерінің мазмұндық сипатына басана зарау дарады. Табиғат пен қоғам, адам санаға ықпал ете отырып, көрнекті бейнелер қалыптастырады (пайғамбарлардың, әулиелердің бейнелері мен іс-әрекеттері туралы аңыз-әңгімелер), кейіннен солардың негізінде ұғымдар, пікірлер мен ой түйіндер дүниеге келеді. Екінші көзқарастағылар сезімге, эмоция мен ырыққа бас көңіл бөледі. Олардың көзқарасында дінісаның бірінші кезекте, одан кейін діннің толғаныстар және дінісезім. Бұл толғаныстар мен сезімдердің басқалардан церекшелігі жоғары да аталған тылсым күш кенемесе қасиеттілікке (Тәңірге, Құдайға, Аллаға, Жаратушыға) бағытталғаны мен айқындалады. Айталық, махаббат пен сүйіспеншілік, қуаныш пен үрей адам сезімдері, алайда, Жаратушыға деген махаббат пен Жаратушыдан қорқу мүлдем басқа сезім. Геологтар мұндай сезімнің бастауын Құдай мен байланыстырса, дін психологтары тауа біткен инстинктілер мен немесетарихи қалыптасқан бейімділік пен (архетиптер мен) байланыстырады. Дінісанадағы рационалдылық пен эмоционалдылықтың арақат

ынасы дінисана деңгейлерін талдағанда жаңа сипатталып, нақтыланатүседі. Сана – бұл діннің бастапқы негізі. Дінисана – бұл образдардың, ұғымдардың, сезімдермен көңіл-күйдің жиынтығы. Яғни, осы аталған нәрселердің қасиетті, жоғары және ақиқат болмысқа (немесе таңғажайып) бағытталуы. Қоғамның рухани өмірі сияқты дінисана да алдымен оның қарапайым және теориялық деңгейлерінің айырмашылығы қарастырылады. Дінисананың қарапайым деңгейі адамның күнделікті өмірдегі дін үйымдардың өміріне араласуы, белгілі дін және мәдени-тарихи дәстүр, дін ұрыптармен көріністерге қатысуынан қалыптасады. Күнделікті дінисана деңгейінде күрделі дүниетанымдық мәселелер көріне қоймайды, ал бастысы, көріне қалған жағдайда олардың мәнін түсіну, дәлелдеу үшін нақты уақыты, логикалық және дәйекті өлшенген дәлелдер, дін дерек көздерінегізделетін терен білім, тарихи дәстүр, дін оқиғалар және т.б. сұралмайды. Аталған күнделікті дінисанадан аным, бейне, ұғым, стереотип, ситуациялық мысалдар, көңіл-күй, иллюзия, белгілі психологиялық мақсаттіпті, белгілі ырым-шылдықтар көрінеді. Олардың өзіндік өзгеше ерекшелігі олардың өмірлік жағдайлармен қабысып кетуі. Қарапайым дінисана деңгейіне тән ерекшелік: Оның мазмұнының көрнектілігі, мазмұнының қандай да бір өмірлік жағдайлармен, күйзеліс, эмоция, әдет, ғұрыптармен қабысып кетуі.

Дінисананың теориялық деңгейінде алдымен дін зерттеулер (бүгінгі күні айтарлықтай егжей-тегжейлі әрі тармақталған) ұсынылады. Яғни, өзгермейтін догма, идея, дін немесе шіркеу тарихының деректері, өлшенген терминдер, қасиетті дін мәтіндер. Дінисананың теориялық деңгейінде ақыл-ой және логикалық дәлелдер, нақты тіркелген деректер бар дәйексіз темесі қолданылады, сенімнің қалыптасуы, сенімнің белгілі ұстанымдары білімнен адамдық даналықтың артықшылықтарына негізделеді. Дінисананың теориялық деңгейінің түйінінда мыңдай діндер көп жағдайда дін іліміне (гректілінде – теология) тұрақтайды [2]. Дін ілімі (теология) – бұл діннің теориялық негізі. Айта кетерек, дінисананың екі деңгейі де бір-бірімен тығыз байланысты, яғни, олар өз алдына жеке өмір сүре алмайды. Сонымен қатар, екі деңгейдегі діншілдіктің негізгі қайнар көзі – сезім, көкірек көзінің оянуы, нұрлану. Адамдардың әлеуметтену процесі кезінде қалыптасатын дінисана индивидентопта да белгілі бір мифтер, бейнелер мен идеялардан тыс өмір сүрмейді. Дінисана жоғары сезімталдық көрнекілікпен, түрлі дін образдарының қиялында жасау, дәлме-дәлшындықты иллюзиямен біріктіру, дін сенімнің болуы, символдылық, күшті эмоционалдылық, дін лексикамен өзге де арнайы таңбалардың көмегімен жұмыс жасау мен ерекшеленеді. Дінисананың ерекшелігі – оның мазмұн мен функционалдық қырының бірлігінде. Дінисананың мазмұндықыры – нақты құндылықпен діндердің талабын, олардың қоршаған ортаға деген көзқарасын, сондай-ақ, шындықты қалыптастырып, адамдардың психикасында белгілі бір идеяны, бейнелерді, көрініс, сезіммен көңіл-күйді мақсатты түрде қалыптастырады. Дінисананың функционалдық қыры діндердің қажеттілігін өтеп, олардың идеологиясы мен психологиясының көрінуіне қажетті бағыт беріп, олардың қандай да бір моральды-психологиялық жағдайына қалыптастырып, адамдардың психикасына тиімді әсер етуіне мүмкіндік туғызады. Дінді әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырғанда, басты мәселе дінисана объектілерінің ақиқаттылығын және мәселенің жағдайында емес, олардың адамның ой-санасына, жүріс-тұрысына, ұстанымдарымен құндылықты бағдарларына қалай әсер ететіндігінде. Қоғамдағы адамдардың бәрі бірдей Құдайға сенбейді. Алайда дінгекеліп, құлшылық етуші адам ұстанғандың нәтижесінде олардың өмірінде өзгеріс мәнді құрамдас сипат ретінде қарастырады. Сондықтан дін әрекеттің маңызды бағыты – ғибадат. Ағылшын антропологы Р. Мареттің пікірінше, дінге ерекше сипат беріп, оны басқа да қоғамдық санамен әлеуметтік институттардан өзгешелендіретін нәрсе – ғибадат жүйесі. Осы тұрғыдан діннің ерекшелігі дін сенімнің немесе дін сенім объектісінің айырықшасипатында емес, дін түсініктермен ұғымдардың, образдардың ғибадат жүйесінде рәміздік сипатқа ие болып, осы жағдайда әлеуметтік қатынастардың көрініс табуында. Сондықтан дінисана мен дін әрекеті өзара тығыз байланыста болады.

Дінге берілетін анықтамалардың бірінде дінді әлеуметтік-тарихи құбылыс деп қарастырады. Ол адамзат дамуының белгілі кезеңдерінде пайда болған және оның тіршілік әрекетінің әртүрлі салаларында терен көрініс беретін күрделі құбылыс. Көптеген адамдар дінді өшпес шындық, ақиқат деп санайды. Ғылым мәдениеттің, демек діннің дөңсегуі әртүрлі түсіндіреді. Дегенмен, дүние, табиғат және қоғам туралы адамның білімінің тарихи шектеулілігі дінисананың эволюциясына да мутүрімен мазмұны жағына нықпалетті. Дінисана да обастан-ақізгілік, қайырымдылық, адамгершілік сияқты адамның құндылықтар терен орын алды. «Дін» ұғымы дүниеліктен өзге «қасиетті» деп саналатын ұғыммен ете байланысты. Діннің мәні күдіретті, шексіз абсолютты табиғаттан тыс қару тұратын және мүмкіндіктері табиғатта

рыменшектелмейтін күшті Жаратушы Құдай деп түсініп, оған құлшылық жасауды негіздеу болып табылады. Кезкелген діни жүйеге маңызды элементтері есілі: сенім – діннің бастапқы элементі; Ілім – принциптер, идеялар, ұғымдар жиынтығы; Діни әрекет – яғни, Құдайға құлшылық ету иетімен сенушілер жүзеге асыратын әрекеттер жиынтығы.

Діннің негізгі элементтерінің бірі – осы діни сана. Діни сана екі деңгейдегі құбылыстардан құралады. Бірінші деңгейі – психология құбылыстары. Бұл өте ерекше дүние. Бұл материалды емес. Жеке зат түрінде өмір сүрмейді. Олидеалды адамдардың сезімдерінің, көңіл-күйлерінің, мінез-құлықтарының жиынтығы ретінде көрініс береді. Діни сана адамның сеніміне негізделеді. Жалпы сенім ұғымы өте жоғары ұғым. Цицеронның армаларында бұл сөз соқыр сенім (суеверие), қарабайыр халықтық сенімдегенді білдіретін ұғымға қарсы ойылады [3]. Дін феномені ананым – сенімнің белгілі бір жиынтығы және оны ұстанатын адамдар топтары болуы керек. Әрине, дін кез-келген сенімді емес, қасиеттіленген, парасатталған, адамды бұлжымастыққа бастайтын ананым – сенімді қажет етеді. Сенім – діннің негізін құраушы факторы, оның субстанциясы. Ол «мен Құдайға сенемін» деп айтуды үшін әрқашанда өз ара байланысты, қатынасты қажет етеді. Өзіңді Онымен (Жаратушымен) іштей рухани салыстырасың кестендіріп, өзіңнің бүкіл ойыңды Оған бағыштауың керек. Діни сенім өзінді Жаратушыға атапсыруды, танылған қажеттілік ретінде құрбандыққа дайын болуды, кезкелген қалауың үшін белгілі бағамен күн төлеуді қажет етеді. Ал мұнда өте терең рухани әнбар.

Сонымен қатар, діни санадегеніміз бұл қандай да бір діни идеялармен құндылықтарға қатыстылық, сондай-ақ, белгілі бір дін мен діни ұғымға мүше болуды да білдіреді. Адамның діни санасы оның өмірінің түрлі кезеңінде және әртүрлі жағдайға байланысты қалыптасуы мүмкін. Бұл адамның діни қарым-қатынас жүйесіне қосылу және діни идея, құндылықтар, эмоционалды нормаларды қабылдауына қарай жүзеге асады. Адамның діни санасының қалыптасуына көп жағдайда отбасылық ортасы (дін даротбасын – датәрбие алу) және жергілікті ортасы, сондай-ақ, діни тәлімгер және уағызшының әсері үлкен. Діни сана кейбір жағдайда сыртқы күштің әсерімен, тіпті, мәжбүрлеу арқылы санадан орныалуы мүмкін. Мұндай жағдайлар мемлекеттің бірінге артықшылық беріп, сол дінде мемлекеттің дәрежесінде ұстауы немесе догматтар және ықпалды діни институттарының өзгедіңді мойындамай, сол дінге сенушілерді жау көріп, дінсіз санауынан да болады.

Діни сананың мынадай ерекшеліктері бар. Біріншісі, діни институттардың діндарлардың психикасымен санасын, олардың мінез-құлықтарын жіті бақылауы. Екіншісі, діндарлардың санасына идеология мен психологиялық механизмдердің негізін ұдайы қыңжоспары. Діни сенімді діни сананың мазмұнды және функционалды қырын біріктіреді.

Діни сананы талдай отырып, дін психологиясына тоқтала кетпеске болмайды. Өйткені, дін психологиясы – діни сананың ерекшеліктеріне, құрылымы мен функцияларына негіз болатын психологиялық және әлеуметтік-психологиялық факторларды зерттейтін психология ғылымының саласы. Дін психологиясы XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басында пайда болды және діни сананың Құдай (рух), жұмақ, тозақ, күнә және т.б. ұғымдарды қамтитын мазмұны туралы, сондай-ақ, намаз, дұға, жалбарыну және басқа да парыздарды атқару кезіндегі адамның эмоциялық күйі мен сезімдері туралы әдеуір материал жинақталды. Қазіргі дін психологиясы жалпы және әлеуметтік психологияның, әлеуметтанудың, этнография мен дін тарихының теориялық ережелерімен әдістемелерін пайдаланады. Дін психологиясының зандылық тарапын, дамуы мен өз функцияларын атқаруын зерттеу – дін психологиясының жалпы теориясы, діни сананың мазмұны мен құрылымы, діни сезімдерге тән сипатты ерекшеліктері, тұлға мен қоғамның рухани өміріндегі діннің психологиялық функцияларын зерттеу бағытында жүргізіледі. Гегельдің айтуынша, діни сана адамның дінді саналы түрде меңгеріп, өзін дін арсызінген деп айта болады, яғни, өзінің дін арлығын санға айналдыру [4]. Діни сана, өзіміз көргендей, батыс философиялық ойларында айтарлықтай әртүрлі. Бір жағынан, діни сана дін ар адамның санасы, яғни, тек қана Құдайға немесе Жаратушы құлшылық еткен сенім емес, олардың өзін дін ар сезініп, атеистер, скептиктер, агностиктерден ерекшеленуі. Екінші жағынан, діни сана –

бұл әлеуметтік сана. Менің сенімім осы, өзгеше емес, өйткені, мен қандай да бір әлеуметтік топқа, ұлтқа және т.б. жамағатына және дін арқылы оның құндылықтары мен енесуіне қатынасамын. Үшінші жағынан, діни сана – бұл қарым-қатынасқа баулау қасиеті: адам өзін тек қана қоғамның бөлшегі ретінде емес, әлемнің жартысы ретінде сезініп, сол қатынастылығын діни сезіммен көз қарсарқылы білдіреді. Діни сана жеке адамның қоғамдағы орнына және өзінің діни құндылықтарға қатынасының құрделі, жоғары рефлекциялық деңгейін жорамалдайды. Рефлекцияның

болмауы, дінісананың қаусеніммен бәрі бір үйлеспейтіні, алолөзі рұқсат беріп қана қоймайды, діні мәтіндерге негізделетінадамгершілікпарызжәнеҚұдайға құрмет практикасы, тіпті, қалыптасқандінітұжырымдарғасыниқатынасты талап етеді. Діні сана әлемдегі барлық мәдениетте және барлық мәдени деңгейде маңызды рөл ойнайды. Батыстық діні санада теориялық аспекті басым, ол рухтың өзгеруіне, дүниетанымдық мақсатқа бағытталған, ал күлшылық қосалқы рөл атқарады.

Дін жеке, қоғамдық және мемлекеттік өмірдің маңызды факторы. Ол қоғамдық өмірдің барлық салаларына саясатқа және экономикаға, әлеуметтік процестерге, рухани салаға, білім мен тәрбиеге, отбасы мен тұрмысқа еніп, жағымды нәтижелер әкелуге қабілетті. Оның қоғамдағы оң нәтижелері өте зор, әрі көпқырлы. Дінадам өмірі негумандық мән беруші аса маңызды қызметтерді атқарады. Дінін аным-сенімадамға белгілі шамада өлім қорқынышы алдында, үйреншікті, қалыптасқан өмір салты бұзылғанда жұбаныш және пана, қорғаныс болады, өмірде кездесетін әділетсіздіктерді жеңіп өткеруге көмектеседі. Оладамдардың найрықшарухани сұраныстарын өзінетән әдіс-құралдармен қанағаттандырады. Әлемдік жаһанданудәуірі халықтарды қоян-қолтық қатынастарға, бірлікке, ынтымаққа және өзара бейбіт өмір сүруге мәжбүрлеуде. Бұл үдеріс әлемдік және дәстүрлі дін өкілдерінің ұғынысуы үшін жағдайлар тудырып, оларды өз ара түсіністікті жақсартуға ынталандырып отыр. Бұл қатысу қоғамдамуының объективті жағдайлары мен анықталады. Қазіргі тарихи кезеңнің ерекшелігі

қоғамдамуындағы қайшылықтарының асқынуы және осыған орай адам, қоғам және мемлекет тарапынан жауапкершіліктің артуы. Қазіргі заманда этникалық талап өлшемдері мен санасатын саясатқа қажеттілік артуда. Моральдық міндеттеме-лергенем құрайлық қарайтын және оларға тәуелді болмайтын саясат қазіргі жаһандану заманында өте қауіпті. Әдетте, осы жолға түскен мемлекеттің күрделі тағдырының құрып кетуінің бастауына қалайды. Осыған байланысты дін әлеуметтік фактор ретінде қоғамның әлеуметтік-саяси өмірінен және мемлекеттің әрекетін ентис бола алмайды. Аса қауатты әлеуметтік ресурстары арқасында дін қоғамның рухани өміріне, адамдардың адамгершілікті қанасы мен мінез-құлқына әсер етуге қабілетті. Өзінетән моральдық құндылықтық бағдарлар мен адамгершілікті кері желер арқылы дін мемлекеттің қалыптасуының және өзінің қызметтерін атқаруының маңызды шарты болып табылатын қоғамның адамгершілікті қипатын тудырады. Сондықтан, қазіргі кезде дін қоғамдық қатынастарға, мемлекет ауқымында тұрақтылықты сақтауға ықпал ететін өзіндік құбылыс болып отыр.

1 Фома Аквинский // Наука и религия, 1986. №3–27с.

2 Религиоведение. Курс лекций - К.: Знания, 2009. – 214с.

3 Зиммель Г. Избранное. Т.1.–И.–1996.–618б.

4 Бурмистров С.Л. Специфика религиозного сознания: индийский и западный подходы. // ХОРА.– Санкт-Петербург, 2009. – №1(7). – 14с.

Резюме

Мадалиева Ж.К. - кандидат философских наук, доцент общеполитологической кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, zhanna_madalieva@mail.ru

Религиозное сознание и его особенности: философский анализ

Статья рассматривает особенности религиозного сознания как основного определяющего элемента любой религии. Признавая существеннейшую роль религиозного сознания в жизни верующих, а также анализируя различные уровни религиозного сознания такие как быденный и теоретический, статья делает попытку определить специфику религиозного сознания вообще. Вместе с тем, уделено внимание месту и роли религии в современном обществе.

Ключевые слова: религия, сознание, вера, верующий, религиозное учение, теология, общество, адам

Summary

Madalieva Zh.K. – PhD, associate professor of political science and university socio-philosophical disciplines in KazNPU named after Abai, Zhanna_madalieva@mail.ru

Religious consciousness and its features: the philosophical analysis

The article discusses the features of religious consciousness as the principal determinants of any religion. Recognizing the essential role of religious awareness in the lives of believers, as well as analyzing the various levels of religious consciousness such as ordinary and theoretically, the article attempts to define the specifics of the religious consciousness at all. At the same time, attention is paid to the place and role of religion in modern society.

Keywords: religion, conscience, belief, believer, religion, theology, society, man

УДК 316.3

ТОП-МЕНЕДЖЕРЛЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Т.Б. Таукелова – С.Ж. Асфендияроватындағы Қазақ Ұлттық Медицина Университеті, аға оқытушы

Мақалада Қазақстандық қоғамның, оның тұрақтылығымен дамуының кепілі болып табылатын ортатоп деп түсінетін болашақ, оны белгілі бір дәрежеде толықтыратын топ-менеджерлер мен кәсіпкерлер екендігі қарастырылған. Бірақ көптеген факторлар қазіргі заманғы басқарушылардың әлеуметтік құндылықтарының қалыптасуына, қазіргі менеджмент стандартына сәйкес болуына мүмкіндік бермей отыр. Сондықтан да, осы басқарушы субъектілердің әлеуметтік-адамгершілік құндылықтарын қалыптастырумен жандандыру, атап айтсақ, инициативтілік, әлеуметтік жауапкершілік, еркіндік, қайырымдылық, теңдік және т.б. құндылықтарды теоретикалық және тәжірибелік аспектіде зерттеу өзекті болып табылады. Топ-менеджердің әлеуметтік құндылықтарын қалыптастырумен оларды зерттеу қажеттігі, бір жағынан, менеджмент саласының дамуымен менеджерлерге деген жан-талаптың күшеюімен, сонымен қатар, адамдардың жанаша басқара білу керектігінің нәтижесі болып тұрғандығы айтылған.

Түйін сөздер: топ-

менеджер, басқару, әлеуметтік жауапкершілік, әлеуметтік еркіндік, қайырымдылық, теңдік, ортатоп, инициатива

Құндылық көпмаңызды ұғымдардың бірі. Құндылықтарды қайта қараудың қоғамдық өмірдің салаларына қайта зерттеудің қажеттігін туындатып отыр. Құндылықты зерттеу қазіргі заманғы социологияда белсенді жағдайда. Орыс ғалымы Б.С. Ерасов «Социальная культурология» кітабында құндылықтардың классификациясы бойынша әлеуметтік құндылықтарды былай жіктеген: әлеуметтік мәртебе, еңбексүйгіштік, байлық, еңбек, отбасы, патриотизм, теңдік, жекетілгенін тәуелсіздігі, шыдамдылық деп талдаған [1. 115 б.]

Құндылықтың жекелеген қырлары еліміздің тарихшыларымен әлеуметтанушылары, философтарымен мәдениеттанушылары тарапынан зерттеу нысанына айналған. Мәдениеттанушы ғалым Г.Х. Фабиловтың пікірінше: «Қоғамдық дамудың құндылықтың негіздерін зерттеу, құндылықтардың белгілі бір жүйесін тандау қарама-қайшылықты, бірақ та биік үдеріс. Әлеуметтік қреттеудің жоғары деңгейіне негізделген құндылықтардың белгілі бір иерархиясымен арнайы жүйесінсіз бір қоғам өмір сүре алмайды. Бұл қоғамдық институттар мен адамдардың мақсатты әрекеттерінің нормативті бақылауының нақты және арнайы жүйелерін жасауға мүмкіндік беретін нәтижелердің құндылықтар жүйесінде бекітілуімен сипатталады. Сонымен қатар, бұл қоғамда белгілі бір тәртіпті қамтамасыз етеді және әралуан қоғамдық субъектілердің «құндылықтықынтықтастығын қалыптастырады», - жазады [2. 298б.]. Әрбір қоғамда дамуының әлеуметтік мәселелері адамның рухани құндылықтық дамуымен тығыз байланысты. Құнды-лық индивидтің қоғамдық және индивидуальды қимізі құндылықтарының қреттеушісі, сонымен қатар, топ-менеджерлердің тобының қреттеушісі болып табылады. Олардың кәсіби құндылықтарына ең алдымен, рационалдылық, инициативтілік, әлеуметтік жауапкершілік, тәуелсіздік, еркіндік, индивидуализм жатады. Топ-менеджердің қызметінің негізін құрайтын бизнеске немесе іске деген стандартты еместәсілдермен белгісіздік жағдайында әрекет етуді меңгеру құрайтынынайтуымыз керек.

«Әлеуметтік құндылық қоғамдарды, заттарды және адамдарды, олардың абыройын, сұлулығын немесе өнегелік қасиеттерін бағалауға көмектесетін нәтижелерін, қажетті мақсаттарға апаратын негізгі жолдарымен құралды ары жөніндегі қоғаммен әлеуметтік топқа ұтпаған сенімдерін білдіреді деп анықтама берген өзінің «Әлеуметтану негіздері» кітабында отандық ғалым Ш.К. Қарабаев [3. 516б.]. Әлеуметтік құндылықтар тұлғалық және топтық қабылдаулардың, әлеуметтік жағдайдағы қатынастар мен мінез-құлықтардың қреттеуші принципін ретінде көрініс береді. Отандық философ Б. Қожамбердиевтің «Социальные ценности и качество общественной жизни культуры», - атты мақаласында былай деп жазады: «Қоғамдық өмірдің негізгі әлеуметтік құндылықтық қреттеушілік қасиеті ретінде, біздің пікірімізше, әділеттілік, жауапкершілік, еркіндік, теңдік және меншік жатады. Атап айтқанда, осы ұғымдар кез келген қоғамда көрініс береді, тұлғаралық және топаралық қарама-қарсы әрекеттердің тәсілі, индивид пен топтардың өзіндік құндылықтарымен өзін-өзі сақтауымен, оны жүзеге асыру және өзінің әлеуетін жандандыру арқылы социомәдени тәжірибе де жинақталады, осы бес ұғым базалық әлеуметтік құндылықтардың өзара байланысқан кешенін құрайды, олар адамзат баласының және индивидтің қалыптасу үдерісін қамтамасыз етеді» [4. 16б]. Әрине, құндылықтардың қайнар көзі, қоғам. Моральдық нормалармен құндылықтар сырттай бекіту арқылы қалыптасады және сақталып отырады. Олар тұлғаның мақсаты болатын ішкі құндылықтарға қолжеткізудің шарттарымен құралдары болып табылады. «Тұлғаның қалыптасуына тізетін әлеуметтік факторлардың (рольдер мен мәртебелердің, құндылықтар, талаптар, әлеуметтік институттар) әсеріне ерекше көңіл бөлінеді. Тұлғаның экономикалық әлеуметтенуіндегі ең маңызды мәселесі - тұлғаның еңбекке деген жанаша көзқарастарын, құндылықтарын, мотивациясын қалыптастыру», - деп жазады отандық социолог ғалым Г.О. Әбдікерова [5. 148б]. Ал, ол тұлға топ-

менеджерретінде басшының миссиясын орындап қана қоймайды, оларда әрбір жетекшігетән құндылықтар жүйесі де болады. Бұл құндылықтар материалдық немесе рухани болу мүмкін, ол топ-менеджердің оның қоршаған ортасының қабылдауы, көптеген факторларға тәуелді, мысалы, алған білімі мен тәрбиесі, оның өмірлік тәжірибесі де маңызды рөл атқарады. Сондықтан да, фирманың стратегиясын жасауда, оның құрылымдық өзгерулері-не менеджердің тұлғалық сапалары мен басқарушылық командасына да көңіл аудару қажет. Топ-менеджердің әлеуметтік құндылықтарының қалыптасуына өзін басқаратын мекеменің мақсаты мен өзінің басқарушылық потенциалын пайдалана білу қатынасы даықпалын тиігізетіні анық.

Бүгінгі өркениеттің пайдалануында материалдық, шаруашылық-экономикалық қатынастар мен факторлар арқылы қарастыру мен түсіндіру сыңар жақтылыққа бой алдыратыны сөзсіз. Өркениеттің қалыптасуына материалдық алғышарттар да маңызды болғанымен, бұлар өздігінен әлеуметтік жүйені құрай алмайды немесе ол жүйеге ұласпайды. Олар ұйымдастырушылық бастауды қажет етеді. «Қазақстандық қоғамды реформалау жастардың ой-дағдайы әлеуметтену эталондарын, ұрпақтан-ұрпаққа әлеуметтік нормалар мен мәдени құндылықтарды табыстау ережелерінің жиынтығын қолдануды ұнатты. Әлеуметтенудің кеңестік үлгісінен басқа үлгіге (әзірше енді ғана қалыптасу үстіндегі, көпнұсқалы, стратификацияланған) ауысу дүс керу арқылы ғасырлар тоғысындағы қазақстандық жастардың әлеуметтенуіндегі мына ерекшеліктерді атауға болады: әлеуметтенудің негізгі институттарының түрленуі, әлеуметтік реттеудің құндылықты-нормативтіктегінің бұзылуы және әлеуметтік бақылаудың жаңа жүйесінің қалыптасуы», - деп жазады қазақстандық социология ғылымының дамуына өзіндік үлесін қосып жүрген ғалым Г.С. Әбдірайымова [6.566]. Әрине, жастардың әлеуметтенуі ғана емес, тұлғаның әлеуметтенуі мен қоғам құндылықтарының өзгеруіне, жаһандану мен модернизация үдерістерінің қалыптасуына бүгінгі күнде ешкім жоқ қашық ара алмас. Ал бұл ұйымдастырушылық бастау адамдық, рухани-әлеуметтік идеялардан көрініс беретіні рас. Қазіргі кезде қоғамның өзін интеллектуальды, шығармашылық, ұйымдастырушылық, басқарушылық әлеуметтік жоғары кәсіби лидерді талап етуде. Топ-менеджердің әлеуметтік құндылықтары олардың ұйымдастырушылық тәртіптерінің фундаменти болып табылады. Басқарушы менеджерлердің құндылық бағдарларын тікелей ұйымдастырушылық мәдени ерекшеліктерімен, менеджердің тұлғалық және кәсіби менгеру ерекшеліктерін сипаттаумен, оның кәсіби тәжірибесі мен әлеуметтік бірегейлілік ерекшеліктерін талдау арқылы зерттеу қажет. Топ-менеджерлердің құндылық бағдарларының динамикасын басқару тәжірибесіне тәуелділігі және ұйымның өмірлік циклы, сонымен қатар, менеджердің қарьералық өсуі арқылы негіздейміз. Топ-менеджердің құндылықтары мен ерекшеліктері, олардың ролі мен орны, басқарушылық шешімдерді қабылдау ағым механизмі дері жеткілікті шамада анық болуы керек. Топ-менеджердің әлеуметтік құндылықтарының білімі, ойлауы мен өзіндік көзқарасы, жауапкершілігі мен әділеттілігі, беделі мен әлеуметтік мәртебесі, адамдарды сендіребілуі, сонымен қатар, сол менеджердің мінез-құлқы да анықтайды. Топ-менеджердің әлеуметтік құндылықтарының басқару стратегиясы процесіне қатынасымен де анықтауымызға болады. Жоғарыда аталған факторлар топ-менеджердің әлеуметтік құндылықтарының қалыптасуына ықпал ететіні сөзсіз, оған кәсіпорын миссиясының құрамдас элементтері кіреді, сондықтан да, қорытынды толығымен қисынды, яғни, кәсіпорын миссиясы жетекшінің әлеуметтік құндылықтарына ықпал етеді деген сеніммен айталамыз. Жетекшінің стратегиялық жоспарлауы, құндылықтардың жіктелуі, сыртқы және ішкі принциптер бойынша бөлінуі мен де негізделеді. Топ-менеджердің ішкі құндылықтар жүйесіне индивидуальды кәсіпкерлік сезгіштік пен, персоналды мақсаттары мен және жетекшінің өрік-күшімен, өзін-өзі уақыт бойынша жетілдіретін, жоспарлауға сәйкес келетін тәсілдерінің болуы жатады. Ал сыртқы құндылықтар жүйесі оның білімімен, оқыту эффектісімен, жоспарлау жүйесіне берілгендігімен, жоғары жетекшінің өрікін тәуелді еместігімен де анықталады. Осындай құндылықтарымен топ-менеджерлер сыртқы қоршаған ортаның өніміне айналады. Топ-менеджер өнімі ретінде сол мекеменің репутациясы мен шығаратын өнімінің сапасына да ықпал етеді.

«Оның әлеуметтік философиялық тұрғыдан алғанда іскерадамдардың әлеуметтік белсенділігінің мүмкін болуы осы әлеуметтік топтың өзінің қоғам тарихында пайдалануының нәтижесі болып табылады. Сондықтан, теориялық тұрғыдан қоғамның әлеуметтік құрылымында «іскерадамдар» тобы пайдаланғаннан кейін ғана оның әлеуметтік жауапкершілігі пайдаланады. Сонда бұл топтың әлеуметтік жауапкершілігінің қалыптасуының өзін объективтік құбылыс екендігін түсіне аламыз. Соған сәйкес жасалатын іскерадамдардың жеке бастарының психологиялық ерекшеліктерінен ғана тәуелді нәрселер емес, қоғамдық объективтік қажет

ттіліктерінентуындағандығыашылады», - депжазадыА.М.Айтуарова[7.866]. Топ-менеджердіңжекемақсаттарыәдеттеуштоптыфакторлардыңжиынтығыменанықталады, олар: жетістік, экономикалыққауіпсіздікжәнепсихологиялықкомфорт.

БелгіліРесейсоциологыС.С.Фроловтоп-менеджерлерүшінмынандайқұндылықтардыатайды: «сәттілік(денсаулықпенқауіпсіздік), байлық(түрліматериалдықигіліктерменқызметтердіееленуі), шеберлік(белгілібірқызметпрофессионализмі), білімділік(білім, ақпараттықәлеуетжәнемәденибайланыстар), құрмет(статус, престиж, атақжәне репутация). Моральдыққұндылықтарғақайырымдылық, әділеттілік, қайырымдыбасшыжәнебасқададамгершіліксапаларжатаындығын», - атайды. Себебі, қоғамныңөзідеосықұндылықтарсызөмірсүреалмайды. АлГ. Саймонболса, «индивидөзініңәрекеттерінақылыменбасқарады, сондықтандатоп-менеджердіңміндеті-қызметкердіңсанасынманипуляцияқұралдарымен, анағұрлымтартымды, мәнді, марапаттауқұндылықтарыменмотивтерменәффектігеқолжеткізу. Ішкіұйымдастырушылыққұндылықтаранағұрлымрациональды, алқызметкерлердіңиндивидуальдыққұндылықтарыныңұйымдастырушылыққұндылықтарғабағыттаукерек, бұлөзкезегінде, басшыныңбеделіменоныңшешімдеріменәрекеттерінебағынуғадайындығыныңбастыкритеріболыптабылады», - дейкеліп, «типтіктоптыққұндылықтарға»мынақұбылыстардыжатқызған, оләлеуметтікқұндылықтарөзініңжұмысындажұмысшылардыңсолқұндылықтардысақтауы, субординация, мадақтау, марапаттау, қызметбойыншажоғарлау[8.338б.]. Алтоп-менеджербіріншікезектепозитивтікқұндылықтардыңгенераторыболыптабылады, алекіншікезекте, ұйымдыбасқарушы. Биліктіңтипіменсипаты, бақылаудыңәдістерінқолдану, қызметкерлердіңқұндылықтарыменмотивтеріұйымдағыәлеуметтіккелісімніңүлгісіретіндекөрінісбереді. Алтоп-менеджердіңеркін, әріжауапкершіліктісезінебілуі, оныңпарызбенадалдықты, міндетпенқұқықты, сенімдіорындайалатынысөзсіз.

Инновациялықтехнологиялардыңдамуыбіздіңеліміздежаңастратегиялықміндеттердіқойыптыр, оләлемдікнарықтабәсекегеқабилеттіөнімдердішығару. Бұлжердейтайындегеніміз, бәсекегеқабилетті, білімді, тәрбиелі, тұлғалыққасиеттерісапалымаандардытанибілу, олардыболашақбасқарушыменеджернемесежетекшіретінде тәрбиелеу. Қазіргіәлеуметтік-экономикалықжағдайда, адамзатбаласыныңқызметітүрліинновациялықкәсіпорындардінәсебіненмақсаттытүрдедамуыменсипатталады. Басқарушыменеджеросыжағдайдыңжүзегеасуынатқарыпғанақоймай, жаңашаістердіңтікелейжасаушысыдаболаалуытиіс. Инновациялықбасқарушыбұлбағыттамынандайқызметтердіатқарсадегенойдайтамыз: авторитеттіинноваторбасшыинновациялыққызметтіңдамуыныңбірден-бірықпалетушіфакторыболуытиіс. Қазіргізаманғыбасқарудыңформуласы«басқар, жетілдіржәнежетілдіремін»[9.96].

Басқарубірбасқада, өзісініңбілгіріболу, оныңұйымдастырабілуекіншімәселе. Текбасқарудызерттеуғанаосыформуланьжүзегеасыраалады. Екіншіден, инновациялыққызметтіоқытуинновациялыққадрлардыңөндірудіңфакторыретінде, үшіншіден, басқарушығалайықтұлғаныдайындауменонытәрбиелеу, ізбасарқалдыру. Яғни, бұғанМонтескьеніңпікірінкелтіретінболсақ: «Азаматтардыңкөпбөлігісайлаушыболуғажарайтыны, бірақсайлануғақажеттіқасиеттердіңбарлығынаиеболаалмайтынысияқты, халықтабасқатұлғалардыңіс-әрекеттерінбақылауғақабилеттіболсада, өзалдынажекеісжүргізеалмайды»- депжазған[10.47б.].

Көріпөтырғанымыздай, халықты, ұжымды, мекеменібасқаратынадамныңқажетекендігі, оныңбеделіменкәсіпкердіңқажетінқанағатынақсезіледі. Олбасшыөзініңсолқоғамның, солортанын, солұжымныңұйытқысыекендігінсезінебілгенідұрыс. Авторитеттіңқызметтерінеденазараударғанымызжөн. Авторитеттіеленушіретіндебасқарушыкөптегенқызметтердіатқарады: өндірістік, ұйымдастырушылық, саяси, тәрбиелікжәне т. б. Бұлқызметтердіжүзегеасыруәріне, лауазымдыавторитеттіңнегізінде, биліктіңкөмегіменмүмкінболады. «Бұлғылыми, көркем, философиялық, діниболсын, қысқасықандайдаидеяболсын, оныңтаралуыәрдайымбірдейтәсілменжүреді. Оныалдыменсенімдердіңкүшінемесеесімдерініңбеделізорабыройберетіназдағанапостолдарқабылдауыкерек. Оларсондадәлелдерденгөрі, сіңіруменкөбіреккымылдайды. Сендірумеханизмініңелеуліэлементтерінқандайдабір дәлелдіңқасиетіненіздемеукерек. Өзидеяларынөздерінеабыройменнемесенәпсігежүгініпсіңіреді, бірақегерпарасатқажүгінсе, ондаешқандайқпалжасайалмайсың. Бұқараешқашанөзіндәлелдерменсендіругекөнбейді, теккесіпайтуғасенедіжәне солкесіпайтатынпікірлердіңбеделі, олардыайтатынадамныңсүйкімділігінетәуелді»- депжазды, француздықәлеуметтікпсихолог, әріғалымГюставЛеБон.[11.163б.] Бұлпікірденұққанымыз, сөзіңк

есіпайтатынадамныңбеделініңжоғарыекендігі,алоныңсүйкімділігіайтатынсөзінжеткізебілетіндігі,шешендігі,мақсатқажетушілігі,білімділігіменақылы,сыртқыбет-әлпетідеулкенмәнгеие.Алмұндайигіліктіжүзегеасыруқұралдыңмақсатқаикемделуінталапетеді.«Адамдарөздерініңадамдәрежесінесәйкесқұралдардыңпәрменділігіндұрыснемесебұрысбағалайды,алөздерініңкәмілсеңімдерінесәйкесәлдебірқұралдыңмаңыздылығыменпәрменділігінежоғарынемесетөменбағабереді»,-дегенФ.Гидденгс.Албұданшығатыннәрсе«мақсатіс-әрекеттіактайды».«Адамдарбақыттымінсізігіліктіңэлементіне,алпайдалылықтытәртіпөлшемінеайналдыруәрекетінде,бірсәттікрахаттыасырабағалайбастады.Оларбірсәттікрахатқаболашақрахатынкұрбанетеді,оларартықсәнсалтанатқахолбереді.Осындайпрактикалыққателіктеріменоларжақсылықтышашыратып,мінездібүлдіреді.Жақсылықтарахатсекілді,қапергеалынуытиіс.Аладамәлеуметтімақұлықболғандықтанжәнеөзрахатынынедәуірбөлігіндежолдастарынатәуелдіболатындықтан,әрбіриндивидтіңрахатыкөпшіліктіңрахатымен,асылы,баршаның-қанағатыменсәйкесболуытиіс»-дегенФ.Гидденгс[12.256б.].Бүгінгікүндебасшыларбаршаныңқанағатын,халықтыңқамыменболашақұрпақелешегінойлаудангөрі,өзбастарынкөбірекойлауда.БұлГидденгсшеайтсақ,солкөпшіліктіңқанағатыныңқанағаттандырылмағандығындажатыр.Басқарудыңқазіргізаманғыдамутенденцияларытоп-менеджергедегенжаңаталаптардытуындатуда.Әрбіртоп-менеджерөзініңқызметіндеиндивидуальдылықтыкөрсетуікерек.Адамныңәрекетінреттеушіолқажеттіліктерменқұндылықтарекендігірас.Бүгінгізаматтыққоғамдажоғарыдаайтылғандардыжүзегеасыруәбденмүмкін,әрине,олқұндылықтысананыңқонсенсусынасүйенедідепқорытындыжасауғаболады.

Отандықтоп-менеджерлердіңмінез-құлықтарынбағалайкеле,М.Вебердіңәлеуметтікәрекеттеориясынасәйкес,мынандайқорытындыжасауғаболады,олқұндылықтырационалдылыққақарағанда,анағұрлым,мақсаттырационалдылыққақөпұқсайды.Мұнықазіргіжағдайдағыбизнеспеннарықтыңтездамуындакейбірәлеуметтікнормалардыелемеудендепайтсақболады.Себебі,бюрократиялықпроцедуралардытездетуде,тапсырыстардықабылдауда,өнімменқызметкөрсетудіңтөменсапасыолардыңқызметтерініңжетістіккежетуінекедергілерінкелтіруде.

Топ-менеджертұлғасынқалыптастыруқоғамныңдамудиалектикасына,адамныңөмірдегіжағдайына,тәрбиесипатыменбағытынадабайланысты.Сондықтандажетекшімамандардыдаярлаудағылымменбілімберу,тәрбиекекемелеріқоғамдамуыныңмаңыздықұқықтықжәнеидеологиялықнормаларына,әлеуметтік-экономикалықөзгерістерсипатынадеркезіндебағдарлануытиіс.Топ-менеджерлердіңәлеуметтікқұндылықтардинамикасынақоғамныңқұқықтықжәнеидеологиялықнегіздеріменәлеуметтік-экономикалықсаладағыреформалардыкөпалетіпотыр.

Топ-менеджерлердіңәлеуметтікқұндылықдинамикасынталдайотырып,олардыңқазіргікездедербестігіментәуеліздігіедәуіржоғарыдеңгейдеекенінатапкөрсетугеболады.Оларөзініңқоршағанортағажекекөзқарасынбатыл,әріашыпайтатынболған,олардаұлтықмақтаншсезімікүштідамыпкеледі,өзіндікшешімқабылдауыныңэффе́ктивтіорындау,өздерініңбіліктілігіменкоммуникабельді-лігінарттыруда,өзін-өзіжетілдіругебастыкөңілбөлініпотыр.Қазірбасқарушыжетекшілердіңдүниетанымы,қоршағанортаға,өмірге,қызметкекөзқарастарықарамақайшылықты.Оларбілім,мәдениет,еңбек,кәсібиқызметтіңмаңыздылығынбағалауғасынкөзбенқарайды,олардыңжандүниесіөтесізтал.Осықасиеттердіңбәрітоп-менеджерлердіңәлеуметтікқұндылықдинамикасыныңсипатыменбағытынайқындапбереді.Тәжірибеде,қазіргітоп-менеджерлердіңөзқызметкерлеріменқарым-қатынастақиындықтаржиітуындайтынынкөріптежүрміз.Бұлмәселелербіздіңпікірімізше,әлеуметтікқұндылықтардыңөзгеруінебайланыстыдепайтуғаболады.

Қазірдекөптегенәлеуметтікқұндылықтарұжымшылдық,келешеккесенім,сенімділік,өмірмақсаттары,еркіндікпенжауапкершіліктоп-менеджерлердекөппайдаланабастады.Топ-менеджерлердеосықұндылықтардыңмаңыздылығыөсуде.Басшылардыңөміржоспарларыдинамикасықазіргіқоғамөмірін-дегіобъективтіәртүрліпроблемаларыментікелейбайланысты.

Қоғамныңдинамикалықжәне тұрақты өсуі ең алдымен жеке және қоғамдық мүдделердің үйлесімінегізінде қамтамасыз етіледі. Жеке мүдде мен қоғамдық мүдденің үйлесім табуы басқарушылардың өзін-өзі дамыту, өзін-өзі жетілдіруге, ұжымда көшбасшы болуға көмектесетінін атап өткен дұрыс. Бүгінде өмірдің өзінтоп-менеджерлерден өздерінің әлеуметтік құндылық бағдарларынан әрі оятауды талап етуде. Мысалы, үздіксіз білім, әлеуметтік жауапкершілік пен еркіндікті, біліктілікті жоғарлату, қызметкерлермен дұрыс қарым-қатынас мәдениетін орнату, өзін-өзі жетілдіру, өндірістің заманауи техникасы мен технология негіздерін меңгеруге ұмтылу, халық дәстүрлерін, ұ

лттықидеяларды жаңғырту қажеттілігі және т.б., мұндай талаптар нарықтық экономика мен жаһандану жағдайында өмір сүру, бәсекелестік тартыс, жарыс сұйымдары мен тығыз байланысты.

Өкінішке қарай, бүгінгі таңда топ-менеджерлердің көңіл-күйлері әрдайым оптимистік және ізгілікті сипатта бола бермейді деуге болады. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық құбылыстары мен процестері олардың көзқарастарын, сондай-ақ, өмір бағдарлары мен жоспарларының өзгертіп жіберуі де мүмкін. Қазіргі таңда топ-менеджерлердің қоршаған әлеуметтік әлеммен, табиғатпен қатынасы сипаты, мазмұны, технологиясы өзгергенін байқауға болады. Менеджерлердің әлеуметтік құндылық динамикасы ерекшеліктерінің бірі - оларға мемлекеттік сұйымдарға, бюрократиялық процедура қарым-қатынастарына ашық қанағаттанбауы болып отыр. Сонымен бірге, адамдардың дүниетанымы құстанымдары мен әлеуметтік құндылықтарын түбегейлі қайта қарастырылып жатқан кезде, адамның қоғамдағы орны, оның өмірдегі рөлі де өзгеретіні белгілі, сонымен бірге топ-менеджерлердің әлеуметтік құндылықтары да елеулі өзгерістерге ұшырайтындығын айтуға болады.

Эмпирикалық зерттеу көрсеткендей, топ-менеджердің құндылық бағдарының басқару шешімдерін қабылдау ережесінің негізінде жатқандығын көреміз. Оны мынадай түрлерге жіктей отырып, ұсынуға болады: біріншісі, менеджердің лидерлік әлеуетін сипаттайтын құндылықтар, екіншісі, менеджердің ұжыммен, адамдармен жақсы қарым-қатынас құндылықтары, үшіншісі, қабылдаған басқару шешімдерін неғұнбауға әсер ететін жүзеге асыру менорындау, оны бақылау құндылықтары. Әрине, осы құндылықтардың жүзеге асу формалары шешім қабылдаудың стилі мен принциптері, ережелері мен қағидалары болып табылады. Тағы бірайт ақететін жайт, топ-менеджерлердің санасында кәсіби және тұлғалық құндылықтар арасында тығыз байланыстың барлығы, олар үшін құндылықтар жүйесі біртұтас және бірдей кендігін көреміз.

1 Ерасов Б. С. Социальная культурология. - М.: Аспект Пресс. 1996. - 591 с.

2 Фабитов Т. Х. Философия. Оқулық. - Алматы: Қаржы-Қаражат, 2002. - 352 б.

3 Қарабаев Ш. К. Әлеуметтану негіздері. - А.: Экономика. 2007. - 528 б.

4 Қожамбердиев Б. Социальные ценности как основа общественной жизни культуры. // Саясат. 2005. - №4. - 15-17 с.

5 Әбдікереметов Г. О. Әлеуметтану. - А.: «Қазақ университеті» 2011. - 192 б.

6 Әбдікереметов Г. С. Жастар социологиясы. - А.: «Қазақ университеті» 2012. - 224 б.

7 Айтуарова А. М. Искра адамдардың әлеуметтік жауапкершілігінің объективтік негіздерін талдаудың әдіснамалық мәселелері // ҚазҰУ Хабаршысы, №2(29) 2009, - 85-88 б.

8 Саймон Г. Социальный менеджмент в организациях. - М.: Экономика. 1995. - 338 с.

9 Лысов О. Е. Методы прикладных исследований в менеджменте. - СПб., 2006. - 164 б.

10 Монтегье Ш. Л. Заңдар рухы туралы. Қазақша аудармасы. - Алматы: «Үшқиян». - 2004. - 784 б.

11 Гюстав ЛеБон. Әлемдік әлеуметтану антологиясы. 4 том. - Алматы: «Қазақстан», 2006. - 352 б.

12 Гидденс Ф. Әлемдік әлеуметтану антологиясы. 4 том. - Алматы: «Қазақстан», 2006. - 352 б.

Резюме

Социологический анализ ценностей топ-менеджеров

Т.Б. Таукелова

Казахский Национальный медицинский университет им. С.Ж. Асфендиярова, старший преподаватель, Төлеби 94, batyrkyzy76@mail.ru

В статье рассматривается роль топ-менеджеров и предпринимателей в стабилизации и развитии общества. Однако, многие факторы препятствуют формированию социальных ценностей соответствующих стандартов менеджеров. Поэтому особую актуальность приобретает теоретическое и практическое осмысление формирования и возрождения таких нравственных ценностей топ-менеджеров и предпринимателей как инициативность, социальная ответственность, свобода, благотворительность и др. Исследование процесса формирования социальных ценностей предпринимателей и менеджеров продиктовано со стороны, появлением усиления новых требований этой категории людей, с другой стороны - необходимостью поиска новых моделей управления деятельностью.

Ключевые слова: топ-

менеджер, управление, социальная ответственность, социальная свобода, милосердие, равенство, средний класс, инициатива

Summary

Sociological values of top managers

T.B. Tauekelova-S.Zh. Asfendiyarov Kazakh National Medical University senior lecturer, Tolebi 94, batyrkyzy76@mail.ru. In article a role of top managers and entrepreneurs in a stabilization and development of society is considered.

However, many factors interfere with forming of social values and the corresponding standards of managers. Therefore special relevance is acquired by theoretical and practical judgment of forming and revival of such moral values of top managers and entrepreneurs as initiative

tiative, social responsibility, freedom, charity, etc.

The study of the formation of social values of entrepreneurs and managers dictated on the one hand, on the other hand the need to search for a new management models.

Keywords: senior manager, management, social responsibility, social freedom, compassion, equality, the middle class, initiative

ЖАСҒАЛЫМДАРМІНБЕСІ ТРИБУНАМОЛОДЫХУЧЕНЫХ

УДК: 792.07

ТЕАТРСАХНАСЫНДАҒЫ АКТЕРШЕБЕРЛІГІНІҢ ЦЕРЕКСЕЛІГІ МЕН ҚАЛЫПТАСУ ЖОЛЫ

Л.Ә. Аманкүлова – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің аға оқытушысы

Мақалада өнердің қарашаңырағы, киелі мекені – театр сахнасындағы негізгі тұлға – актер және оның кәсіби шеберлігін шындықтау жайындайтылған. Сахнадағы актершеберлігін шындықтау үшін театр өнері сәлсізін әр қилы ағымдарына басына зарлауға тура келеді. Ең әуелі Аллаһ берген талантпен оны әр қарай дамыту үшін бектену шарты басты орынды алады. Осы бағытта актерды «кәсіпқойлық өнерге» баулу үшін таптаурындылықты жоғалтпай сахнамен көрермен арасына кейіпкер жандылық және кейіпкер сындылық талаптарды толық жеткізіп, сахнаның сәні мен сазына жарландырату керек. Қазақ театрында да жан-жақты білімді, биік мәдениетті мамандар даярлау жолындағы басты мақсат – актер өзінің шеберлігін шындықтау үшін шынықтық, сыншылдық, білім құмарлық, күштарлық қасиеттерін өткірлеуі тиіс. Ол өнер мәселелері жөнінде көп оқып, ізденіп, сахнашы ғармашылығына қатысты дәрістерге, баяндамаларға, ғылым мәжілістерге ынталанып қатысуға міндетті.

Түйін сөздер: өнер, театр, рухани мәдениет, сахна, қойылым, көрермен, актер, кейіпкер, әсемқимыл, ым-ишара, сезім, шабыт, кәсіби шеберлік, репертуар, ұжым

Театр – жер жүзі ұлыларының тудырған ұлы шығармаларына қуаңмен қол жеткізіп бергеніне әлеуметтік аудитория. Әлемдік алыптардың қауырсын қаламынан қашалып, өмірге келген кейіпкерлердің кемел ойымен асыларманын жырлайтын көркемдік мекеме. Өнердің қарашаңырағы, киелі мекені – театр сахнасы. Театртіршілігі саналуан десекте, негізгі тұлға – актер. Ал, актер –лық кәсіп – өмір мектебінен негізделген. Актер сомдаған кейіпкер бейнесі өмір айнасына айналдырар болсақ, сола актер жоғарғы сатыдағы биологиялық құрылымынан тұратын табиғаттесі. Адам ата мен хауанадан жаратылғанда морт аққу былыс, өзгеше болмыс [1, 566б.].

Актер өнері реформалары жайлы бір шындыққа көз жеткіземіз. «Рөл жасау үстінде актер тек ішкі тебіренісін ғана емес сыртқы қимыл-қозғалысты да көрсетуге міндетті», дейді К.С. Станиславский. Әрине, сахна заңдылықтың бір-бірінен ажырамайтын бір адамның бойына бітетін абзал қасиет екенін және бөліп жарудың қажеттілігі жоқтығын сахна саңлақтары дәлелдейтүсті. Сыртқы қозғалысымбаттылық пен сұлулық, іс-әрекет, ым-ишара сәт. Бәрекеттердің барлығы ішкі тебіренісінен өрбитін сырлы сезім сыртқы ірімдері екенін дәлелдеудің қажеттілігі туады [2, 212б.].

Әсемқимыл – актершеберлігі мен сымбаттылық сипаты. Ол сахнадан «актер рухының тіршілігін» әсем үлгіде сомдау үшін қажет. Алайда, кәсіпқойлық өнерді мойындай қоймайтын кейіпкер жандылықсыз рухани тіршілікте болмайды. Кейіпкер – жандылықты майын шаруа тіршілігін бейнелейтін әсемқимыл үлгісіне змәнісін жоғалтпайды. Сөйтіп, ол өз бетінше өмір сүріп, сезімге емес, сөзге ғана қызмет етеді. Ақиқатына келгенде әсемқимыл рөлінің аса маңызды зор. Әсемдік қимыл – әртістік шығармашылық сезімнің көркемдігін сомдайтын тұлғасымбаты.

Әлемдік театрлардың игілігіне айналған «Станиславский жүйесі» бойынша әркезеңіне тоқталар болсақ, актерға қажетті қазыналар мен мұндайды. Сахнадағы актершеберлігін шындықтау үшін театр өнері сәлсізін әр қилы ағымдарына басына зарлауға тура келеді. Ең әуелі Аллаһ берген талантпен оны әр қарай дамыту үшін бектену шарты басты орынды алатыны бәрімізге белгілі. Осы бағытта актерды «кәсіпқойлық өнерге» баулу үшін таптаурындылықты жоғалтпай сахнамен көрермен арасына кейіпкер жандылық және кейіпкер сындылық талаптарды толық жеткізіп, сахнаның сәні мен сазына жарландырату керек [2, 213б.].

Театр сахнасындағы актершеберлігі жоғарғы деңгейге жетуі үшін ең әуелі театрдың ұжымдық өнер ордасы екенін естен шығармаған жөн. Көрерменге ойтастар көркем шығарманы сомдау барысында «адамжаның тіршілігі»

ігі»мен «адамтәнітіршілігінің» бірлігін бөліп жармай, жарасымды жеткізе білу осы арқылы сахнадағы қойылымның «саналылық пен санасыздық» айырмасын ашу үшін, киелі күш «егерде» мен «ұсынылған тосын жағдайдан» жолтауыпшыға білуі шарт.

Сахнадағы актерше берлігін дамытудың тағы бір тамаша жолы, ол қимыл-ісеркіндігі мен қимыл-ерекетке арқау болған көкейкесті мақсат болып есептеледі. Өйткені, театр сахнасындағы актер қоғамдағы болып жатқан әралуан жағдайларды бәріне хабардар болу арқылы жақсылық пен жалғандық жалғасқан майдана лаңында өте білімді, әдепті сезімтал бола білуге талабынан да шығуы керек. Сезімтал актерге ана көре рменді баурай алады.

Сезім – актер талантындағы ең таластымеженің биігі болып саналады. Сахнада бейнелейтін образға еліктемей өзінің бітім болысымен, табиғаты менойнай біліп, сәтті жетістікке ие болатындай актер бар. Кәсіби актердің кездейсоқтыққа ұрынбауы, барлық спектакльдерде бір келкі болуы қажет. Өйткені, оның бойындағы барлық қимыл-ерекет бір жүйеге дағдыланып қалыптасқан. Актер күн сайын рөлге жаңа ырғақ, жаңа бояу қосып отыруы керек. Оны сезу, шыңдалуы жок.

Шабыт актер талантындағы сахналық қабілетініске асыру жолындағы биіктік деңгейін анықтайды. Зор қуаныш сыйлайтын шабытты ойын кез-келген актердың арманы. Шығармашылық міндетіндегі табысты іске асырудағы әртісті баурап алатын шабыттың күштіні зорлаудан, қысылып-қымырылудан босатады. Сахна төріндегі табыстың көзіеркіндік актер бойына барынша арақтану сезіміне геді. Шабыт жағымды әсерлердің қайнар бұлағы [3, 362б].

«Шабыт дегеніміз – бұлақтарға қанат бітіретін көтеріңкі көңіл-күй» – деген театр, кино майталманы А. Әшімов зерделесізінде. Бұның салмағы зор. Шабыт жағдайы әртістің барлық шығармашылық күшін барынша жұмылдыра білуімен, айқын мақсаттануымен, рухани жағынан да, күш-қуат сипаты жағынан да белсенді көрінуімен өлшенеді.

Шабыт дегеніміз – ықылас-ниеттің барлық физиологиялық аппараттар біріге отырамықыртысықызметінің жағдайын бір мақсатқа баратын және дайындайтын айрықша, ең жоғары, барынша жетілген және ерекше түрінің көрінісі. Шабыт мидағы қағысқалған, ұмытылған несанадан тыс көптеген әсерлердің, ойлардың, әсерленушіліктің салдарынан пайда болғандүниелерді оятып, оларды шығармашылық сұрыптау талқысына түсіруі осыментүсіндіріледі.

Қазақ театрында да жан-жақты білімді, биік мәдениетті мамандар даярлау жолындағы біздің алға қойған мақсаттарымыз актер өзінің шабыттылығын дамыту үшін шынықтық, сыншылық, білімқұмарлық, құштарлық қасиеттерін өткірлеуі тиіс. Ол өнер мәселелері жөнінде көп оқып, ізденіп, сахнашығармашылығына қатысты дәрістерге, баяндамаларға, ғылым мәжілістерге ынтамен қатысуға міндетті.

Актер алдында екі күрделі міндет тұрады: образ жасау, яғни басқа адам өмірін бастан өткеру және сол бір мезгілде көрермен алдында, сахнада өтетін психологиялық шығармашылықтың қиын жағдайын кәсіби деңгейде көтеріп, қызмет атқару. Өзінің жүріс-тұрысын сахналық еркіндік қалыпқа келтіру үшін актерге өмірді зерттеу-білуі, адамның табиғи-биологиялық өмірінің заңдылықтарын түсінуі, сондай-ақ, оларды сахналық-шығармашылық процесте қолдана білуі керек [3, 363б].

Актерге қарақүшүнемі керек болмаса да, ептілік, қағылезділік, жылдамдық, сенгіштік, икемділік, ырғақ, сезімталдығына аздай қажет. Ол үшін актердың бойына бейімделу, жүріс техникасына назараудару, сенімі берік болғаны жөн.

Актер үшін заттың барлық саласы және қасиетінің ерекше мәні бар. Заттық жұмыс істеу – актер қимыл қозғалысын тәрбиелеудегі ерекше кезеңнің бірі. Затпен жұмыс істеу сахналық көріністе пайыммен ойналған кезде актердің қиялынуы шарт, тапқырлығын дамытады. Рөлдің жоспары бойынша еңген затты шебер пайдаланудағы сын қалыптастырады, байыпты да дәлелді қимыл-қозғалыспен қылықты бауға ептігін тигізеді [4, 25б.].

Театр мұраты – көрермендер көңілінаулайтын сайқымазақ дүниетуды руемес, оларды тәлім-тәрбиеге баулитын, ізгілікке, әдептілікке тәрбиелейтін, еңбекке шабыттандыратын рухани қазынасы мол өнер туындысын сомдап шығару. Сондықтан да актер қоғамдық әдепті басшылыққа ұстай отырып, моральдық әдебімен шығармашылық әдебінің атаң сақтауына, солақтерлық өнері арқылы көрерменге өнегелі қалдыратын қабілетке ұштастыра алуы артық болмайды.

Сахналық ерекше тіршіліктің кілтін біліп, саналық зейінмен тәрбиелеп, психологиялық қозғаушы күш ретінде сеніммен сезімшындығына ұластырып, қиялмен естету арқылы тебіреніс зердесін оятып, тілше берлігі, сө

зкөркемдігін дамытып, сахналық қарым-қатынас өлшем-ырығағын әмқисынмен сабақтастыққа жалғап, сахналық дәлелдеменің негізі болған көңіл-күйі мен аңғарландырып, актер шеберлігін дамытуға күш салған жөн. Міне, жоғарыда айтылған барлық талаптар мен заңдылықтар актер бойында көрініп тапса, шеберліктің шыңдалғаны деп айту артық болмас еді.

1 Театр өнері // Қазақстан тарихы: көне заманнан бүгінге дейін. 5 томдық. - Алматы: Атамұра, 2010. - 5-т. - 565-568 б.

2 Сейтметов, К. М. Актерлік өнердің тууы мен дамуы кезеңдері // Қ. А. Яссауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінің хабаршысы. Қоғамдық ғылымдар сериясы. - 2001. - №1. - 212-216 б.

3 Жақсылықова, М. Актерлік өнердің кейбір мәселелері // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы = Вестн. КазНУ. Сер. филологическая. - 2009. - №7/8. - 361-364 б.

4 Жұмаділова, С. М. Актерлік шеберлік арқылы педагогикалық шеберлікті дамыту // Қазақстан кәсіпкері = Профессинал Қазақстан. - 2006. - №6. - 25-26 б.

Резюме

Аманкулова Л. А. – старший преподаватель КазГосЖенПУ, madeniet14@mail.ru

Особенности и путь развития актерского мастерства на сцене театра

В статье говорится об актере-герое театра и развитии профессионального мастерства. Чтобы развить мастерство актера, надо обратить внимание на разные ракурсы театра. Главными задачами актера является талант, который дал Аллаху одному проценту, и трудиться на девяносто девять процентов. Актерское искусство, искусство создания сценических образов (ролей) в театральном и других зрелищных представлениях; вид исполнительского творчества. Актерское искусство – это профессиональная творческая деятельность в области исполнительских искусств, состоящая в создании сценических образов (ролей), вид исполнительского творчества, исполняющий определенную роль в театральном представлении, актер как бы подбавляет себя лицу, от имени которого он действует в спектакле. Путем воздействия на зрителя во время спектакля создается особое игровое пространство и общество актеров и зрителей.

Ключевые слова: искусство, театр, духовная культура, сцена, спектакль, зритель, актер, герой, красивое движение, мимика, чувство, вдохновение, профессиональное мастерство, репертуар, коллектив

Summary

Laila Amankulova - Senior Lecturer, KazGosZhenPU, madeniet14@mail.ru

The peculiarities and the way of development of actors' mastery at the stage of the theatre

There in the article it is narrated about the actor – the hero of the theatre and the development of the professional mastery. In order to develop the mastery of the actor, one has to pay attention upon the different aspects of the theatre. The main tasks of the actor is his talent which the Almighty gave him for one percent but he has to work hard for the remaining ninety nine percents. The art of acting, the art for creating scenic images (the roles) at the theatre and other professional spectacles; a special kind of performing creativity. The art of acting is a professional creative activity in the sphere of performing arts consisting of the creation of scenic images (roles), the kind of performing creative activity by performing a certain role in a theatre staged play, when the actor identifies himself with the person, on behalf of which he acts in the play. By influencing the spectator during the play there is created a special performance space and the community of actors and spectators.

Keywords: art, theater, spiritual culture, stage, performance, spectator, actor, character, beautiful movement, facial expression, feeling, inspiration, professionally looking skill repertoire, the collective

УДК 323.2

КОНТЕНТ-АНАЛИЗ СТРАТЕГИИ «КАЗАХСТАН-2030» И «КАЗАХСТАН-2050»

К. Смагулов – Ph.D в области политологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби

В данной статье проведен контент-анализ Стратегии-2030 (от 1997 года) и Стратегии-2050 (от 2012 года). На основе анализа были обозначены основные приоритеты государственной политики Казахстана. В ходе исследования было выявлено, что основным инициатором реформ в политической и социально-экономической сферах является президент. За 20 лет независимости органы государственного управления претерпели эволюцию, и если в Стратегии-2030 в основном ставились цели, без конкретных механизмов их достижения, то в Стратегии-2050 глава государства опирается уже на принятые правительством программы.

Ключевые слова: Послания Президента, Казахстан, контент-анализ, Стратегии развития

Введение

В 1997 году Президент РК Нурсултан Назарбаев выступил программным документом «Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев», который стал основополагающей Стратегией «Казахстан-2030». Внемуказывались достижения страны за 20 лет независимого развития, определялись ориентиры до 2030 года, миссия Казахстана, а также семь долгосрочных приоритетов и пути их реализации.

Этим приоритетам выступили [1]:

1. Национальная безопасность;
2. Внутривнутриполитическая стабильность и консолидация общества;
3. Экономический рост, базирующийся на развитой рыночной экономике с высоким уровнем иностранных инвестиций;
4. Здоровье, образование и благополучие граждан Казахстана;
5. Энергетические ресурсы;
6. Инфраструктура, в особенности транспорт и связь;
7. Профессиональное государство, ограниченное основными функциями.

В конце 2012 года Глава государства в своем Послании народу Казахстана объявил о досрочном достижении основных целей Стратегии-2030, что «... по базовым параметрам она [Стратегия-2030] выполнена» [2] и о необходимости принятия нового документа, определяющего вектор развития на долгосрочную перспективу – до 2050 года. Тем самым была утверждена Стратегия «Казахстан-2050» – «Новый политический курс состоявшегося государства».

Президент РК Нурсултан Назарбаев определил основные направления Стратегии «Казахстан-2050» [2]:

1. Экономическая политика нового курса – всеобъемлющий экономический прагматизм на принципах прибыльности, возврата инвестиций и конкурентоспособности;
2. Всесторонняя поддержка предпринимательства – ведущей силы национальной экономики;
3. Новые принципы социальной политики – социальные гарантии и личная ответственность;
4. Знания и профессиональные навыки – ключевые ориентиры современной системы образования, подготовки и переподготовки кадров;
5. Дальнейшее укрепление государственности и развитие казахстанской демократии;
6. Последовательная и предсказуемая внешняя политика – продвижение национальных интересов и укрепление региональной и глобальной безопасности;
7. Новый казахстанский патриотизм – основа успеха нашего многонационального и многоконфессионального общества.

В данной статье будут проанализированы два основополагающих документа: Стратегия-2030 и Стратегия-2050, изменения стратегических направлений развития на первоначальных порах независимости спустя более 20 лет независимой истории Республики.

Методы исследования

В данном исследовании были использованы комплекс научных методов: контент-анализ, исторический и сравнительный анализ, системный подход. Основным методом исследования автором был выбран количественный контент-анализ выборочных (наиболее часто упоминаемых) слов в Стратегиях Президента РК Нурсултана Назарбаева, проводившегося по следующим критериям. Следует заметить, что принятие такого важного документа, как Стратегия «Казахстан-2030», демонстрирует желание и правящей элиты находить ся у власти как минимум до 2030 года [3]. Соответственно, принятие Стратегии «Казахстан-2050» продлевают данные стремления до 2050 года.

Анализируя количественный показатель только существительных и некоторых местоимений, а также их производных, в расчет не брались глаголы, прилагательные (кроме слов «государственный», «новый», «социальный», «жилищный»), причастия и так далее, по той причине, что они могут употребляться в различных контекстах. Анализ проводился только на русском тексте, в расчет не брались тексты на казахском языке (частов в Посланиях вводная заключительная часть, а также некоторые фрагменты приводятся на казахском языке).

Ключевые слова были объединены в группы, которые составлялись по смысловому значению. Кроме того, в соответствии с правилом окончаний русского языка, для более объективной картины в группы ключевых слов вписывались всевозможные варианты употребления того или иного слова, а также возможность программы QDA Miner и WordStat по поиску ключевых слов по заданным параметрам, в том числе с возможными вариациями окончаний слов.

Анализ подвергались только те слова/группы слов, в которых упоминаемость в одной Стратегии не менее 3 раз.

Основная часть исследования

ЕслинаименованиеСтратегии«Казахстан-2030»имелобольшеекономическийподтекст,тонаименованиеСтратегии«Казахстан-2050»имеетуклонбольшенаполитическуюосферу.

Таб.1.НазванияСтратегийРК

Год	НаименованиеСтратегийПрезидентаРК
1997год	Процветание,безопасностьиулучшениеблагополучиявсехказахстанцев
2012год	Новыйполитическийкурссостоявшегосягосударства

По нашему мнению, данный факт связан с тем, что на протяжении всего периода президентства Н. Назарбаева основным посылом является «сначала экономика, потом политика» [4]. И в этой связи, многие внутренние и внешние оппоненты действующего режима в Казахстане обвиняли Главу государства в том, что в политической сфере (в первую очередь по демократизации) не только не реализуются реформы, но и консервируется существующий курс. Поэтому очевидно, что в связи с достижением намеченных целей в Стратегии-

2030, которые были в основном экономического характера, настал черед реализации политических преобразований. В этой связи, принятие Стратегии-2050 именно в этом направлении логично. Отдельно следует отметить, что в случае со Стратегией от 1997 года, в наименовании фигурирует адресность к казахстанцам, что так же логично, так как в тот период времени Казахстан только вступал в русло независимого развития. С другой стороны, очевидно, что на первоначальном этапе становления казахстанской государственности, было велико влияние 70-летнего периода Советской эпохи идеологией социализма, в итоге в названии долгосрочной Стратегии до 2030 года фигурировало адресность к казахстанцам, стремление руководства страны обеспечить всеобщее благополучие.

Стратегия «Казахстан-2030» состоит в общем из 13987 слов, тогда как Стратегия «Казахстан-2050» из 15490. Общая сумма упоминаемости анализируемых слов в первой Стратегии составило 1254, при этом общее количество слов, отвечающих требованиям анализа (не менее 3 раз упоминаемость в документе) 60. В Стратегии-2050 общее количество анализируемых слов составило 70, общей суммой упоминаемости 1686. Таким образом, очевидно, что в Стратегии-2050 по сравнению с ее предшественницей увеличилось количество, на которые Президент заострял внимание. Так, словами, которые не упоминались в Стратегии от 1997 года, но которые встречаются в Стратегии от 2012 года, являются: вызовы, инновации, экстремизм, индустриализация, этносы, терроризм, межконфессиональный, местное самоуправление, выборы, Таможенный союз.

Таб.2. Наиболее часто употребляемые слова в Стратегии-2030 и Стратегии-2050

	Стратегия-2030		Стратегия-2050
МЫ	220	МЫ	300
ГОСУДАРСТВО	111	ГОСУДАРСТВО	132
РАЗВИТИЕ	62	РАЗВИТИЕ	76
СТРАТЕГИЯ	51	ПОЛИТИКА	63
ОБЩЕСТВО	39	НОВЫЙ	57
ЭКОНОМИКА	39	ОБЩЕСТВО	48
ИНФРАСТРУКТУРА	35	СТРАНА	47
РОСТ	30	ОБРАЗОВАНИЕ	47
БУДУЩЕЕ	30	ПРОГРАММА	40
ПРОБЛЕМА	30	БЕЗОПАСНОСТЬ	38
ПОЛИТИКА	27	ЭКОНОМИКА	37
ПРАВИТЕЛЬСТВО	27	ДЕМОКРАТИЯ	37
ЗДОРОВЬЕ	27	ПРАВИТЕЛЬСТВО	35
ИНВЕСТИЦИИ	27	СТРАТЕГИЯ	35
РЫНОК	25	СОЦИАЛЬНАЯ	35
ДЕМОКРАТИЯ	22	БИЗНЕС	33
СТРАНА	20	ИНФРАСТРУКТУРА	30
БЕЗОПАСНОСТЬ	20	РОСТ	28
НОВЫЙ	16	ВЫЗОВЫ	28

СТАБИЛЬНОСТЬ	16	БУДУЩЕЕ	25
--------------	----	---------	----

15 слов из 20-ти наиболее часто употребляемых слов в Стратегиях повторяются, при этом, неизменились первые три наиболее употребляемых Президентом слова: мы, государство, развитие.

В 1997 году приоритетами в Стратегии являлись здоровье, инвестиции, рынок, стабильность, а также решение актуальных на тот период временных проблем. Что объяснимо, так как в первое десятилетие становления Казахстана кой государственности первоочередными вопросами на повестке дня были: обеспечение стабильности, привлечение инвестиций в экономику, так как собственных средств для развития государства было недостаточно, с этим же вопросом связано употребление слова «рынок», так как Казахстан переходил к принципам рыночной экономики. Здоровье нации, как один из наиболее часто употребляемых слов объясняется тем, что Президент в своих выступлениях большое внимание уделяет именно здоровому образу жизни, повышению качества медицинского обслуживания, что связано с тем, что у Казахстана в период Советского Союза твердо укрепилось понимание бесплатной медицины.

В Стратегии-2050 одними из наиболее употребляемых слов стали «образование», «бизнес», «программа», «социальная», «вызовы». То есть, за 20 лет независимости органы управления претерпели эволюцию, и если в 1997 году в Стратегии-2030 в основном ставились цели, без конкретных механизмов достижения, то в Стратегии-2050 Глава государства опирается уже на принятые правительством программы. Кроме того, в 21 веке государство стало уделять большое внимание образованию и науке, так как именно эти направления являются составляющими прогресса в современном мире. Также следует обратить внимание на то, что социальным проблемам государство стало уделять больше внимания. В целом, как указывает Н. Назарбаев, Стратегия Казахстана-2050 – это программный документ, в котором главная роль отведена молодежи, которая является будущим страны. В свою очередь, насущными проблемами молодежи в Казахстане являются жилищные вопросы и проблемы трудоустройства. С этим вопросом также связана частота употребления в Стратегии-2050 слова «вызовы». Данное слово стало широко употребляться в начале 2000-х годов в связке «современные вызовы» и подразумевает собой, в том числе такие понятия как экстремизм и терроризм.

Словом сказать, в Казахстане до сих пор не принята и не реализуется молодежная политика. Молодежь не занимается ни партии, ни акиматы (местные органы исполнительной власти), ни общественные организации. В свою очередь, «арабская весна» продемонстрировала, что молодые люди могут отстаивать свои права и интересы, в том числе с оружием в руках. Поэтому, государство стремится нейтрализовать угрозы и риски.

Так, в последние годы в Казахстане резко возросла деятельность религиозных объединений, проповедующих деструктивную идеологию, которые стремятся вовлечь в свои организации новых членов. Таковыми в основном являются молодые, малообразованные или вовсе без образования, малообеспеченные люди. Данный тренд, конечно же, несет риски для действующего режима, в частности, религиозные течения, прикрывающиеся канонами Ислама. Именно поэтому, а также в связи с серией террористических актов в 2011 году, было принято более жесткое отношение к деятельности религиозных объединений законодательство, создано Агентство по делам религий.

Таблица 3. Слова, упоминание которых экстремально увеличилось в Стратегии-2050

Слово	Казахстан-2030	Казахстан-2050	Процент роста
Вызовы	0	28	
Иновации	0	14	
Экстремизм	0	10	
Индустриализация	0	6	
Этносы	0	6	
Терроризм	0	5	
Выборы	0	3	
Межконфессиональная	0	3	
Местное самоуправление	0	3	
Таможенный союз	0	3	

Я	0	3	
Языковая политика	1	20	2000
Модернизация	2	21	1050
Кризис	2	18	900
Парламент	1	9	900
Казахстанцы	3	16	533
Труд	3	16	533
Образование	10	47	470
Наука	4	16	400
Бизнес	9	33	367
Новый	16	57	356
Технологии	6	21	350
Религиозная	4	12	300
Молодежь	6	16	267
Программа	15	40	267
Страна	20	47	235
Политика	27	63	233
Социальная	15	35	233

Кроме вышеупомянутых слов, в Стратегии-2050 также резко возросло употребление слов «языковая политика», «религиозная», «молодежь». Таким образом, очевидно, что в Стратегии-2050 государство ставит целью решить проблемы в молодежной и религиозной среде, так как данные факторы несут всебъемную угрозу действующему режиму. Кроме того, в 2000-е годы национал-патриоты Казахстана подняли языковой вопрос, в частности расширение сферы применения казахского языка. Активизация данного вопроса в казахоязычной среде была связана с предложением Н. Назарбаева начать поэтапную реализацию культурного проекта «Триединство языков»: казахского, русского и английского [5]. Несмотря на критику в отношении данной политики со стороны национал-патриотов, в последующих выступлениях Президент продолжил развивать идею трех языков. «Я всегда говорил, что для современного Казахстана владение тремя языками – это обязательное условие собственного благополучия» [6].

Таблица 4. Слова, упоминание которых сократилось в Стратегии-2050

Слово	Казахстан-2030	Казахстан-2050	Процент падения
Приоритет	12	0	
Бедность	16	3	81,25
Россия	11	3	72,7
Строительство	13	4	69,2
Богатство	10	5	50
Нефтегазовый сектор	12	6	50
Инвестиции	27	16	40,7
Стратегия	51	35	31,4
Проблема	30	21	30
Здоровье	27	19	29,6

В целом, в Стратегии-2050 можно наблюдать тренд сокращения употребления слов, несущих негативное смысловое значение. Так, в Стратегии-2030 слов негативного характера (негативный, отрицательный, регресс, падение, уменьшение) было упомянуто 14 раз, тогда как в Стратегии-2050 всего 4 раза. Это же относится к словам, которые могут привести к негативному отношению населения: «бедность», «богатство», «проблема».

Заклучение

В Стратегии-2050 одно из центральных мест отводится молодежи как актору реализации поставленных Президентом целей, таки группы населения, проблемы которых необходимо решать в первую очередь. То есть, в Стратегии-2050 государство ставит целью решить проблемы в молодежной и религиозной среде. Таковы ими являются проблемы качества образования, вовлечении молодежи в науку, проблемы трудоустройства молодых людей, а также наиболее острый – жилищный вопрос.

Отдельно следует отметить тот факт, что за 20 лет независимости органы управления претерпели эволюцию. И если ранее независимости процесс управления был сложен, в том числе и такими факторами как отсутствие опыта встраивания центральных органов власти, дефицит кадрового потенциала. И по эти причины в Стратегии от 1997 года ставились цели, указывались приоритеты, однако не обозначены были детализированные механизмы их достижений. В Стратегии-2050 Глава государства опирается уже на разработанные и принятые правительством программы, что говорит о том, что государственные аппараты механизмы государственного управления в Казахстане сформировались.

Контент-анализ показал, что частота упоминания слов «реформа», «модернизация» употребляются в связке с личным именем и именами Н. Назарбаева, таки как «я», «моему», «моим», «сам». Это демонстрирует, что модернизация политической и экономической системы является прерогативой Главы государства.

1 Назарбаев Н. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. Октябрь 1997 г. Стратегия «Казахстан-2030». URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-oktyabr-1997-g_1343986436

2 Назарбаев Н. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. 14 декабря 2012 г. Стратегия «Казахстан-2050» URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-14-dekabr-2012-g_1357813742

3 Уровень политического гориска в Казахстане // Подоби, ред. Е. Т. Карина. – А., 2000. – С. 53.

4 Назарбаев Н. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. Февраль 2005 г. URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-fevral-2005-g_1343986671

5 Назарбаев Н. Послание Президента РК народу Казахстана от 2007 года. URL: http://www.akorda.kz/ru/speeches/addresses_of_the_president_of_kazakhstan/address_of_the_president_of_kazakhstan

6 Назарбаев Н. Послание Президента РК народу Казахстана от 2011 года. URL: http://www.akorda.kz/ru/speeches/addresses_of_the_president_of_kazakhstan/

Түйіндеме

Қ. Смағұлов

саясаттану мамандығы бойынша философия докторы PhD, аға оқушысы, саясаттану және саяси технологиялар кафедрасы,

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, email: kadyrzhan@gmail.com

«Қазақстан-2030» және «Қазақстан-2050» Стратегияларына контент-анализ

Бұл мақалада 1997 жылғы және 2012 жылғы қабылданған Стратегиялардың мазмұндалау зерттеу әдістерінің нәтижелері көрсетілген. Тауда негізінде Қазақстанның мемлекеттік саясатының негізгі басымдықтары анықталды. Зерттеу барысында анықталған бойынша, саяси және әлеуметтік-

экономикалық салалардағы реформалардың басты бастамашысы президент болып табылады. 20 жыл ішінде саяси басқару органдары дамығаны көрсетілген. Егер 2030-Стратегиясында тек мақсаттар қойылған болса, 2050-

Стратегиясында қабылданған мемлекеттік бағдарламалар негізінде мақсаттарды жүзеге асырылуы көрсетілген.

Түйінсөздер: Қазақстан Президентінің Жолдауы, мазмұндалау, даму стратегиясы

Summary

K. Smagulov - PhD in Political Science, senior lecturer, Political Science and Political Technologies Department,

Al-Farabi Kazakh National University, email: kadyrzhan@gmail.com

Content analysis of Strategy of «Kazakhstan-2030» and «Kazakhstan-2050»

In this article, we conducted a content analysis of the Strategy-2030 (1997) and the Strategy-2050 (2012). The main priorities of state policy of Kazakhstan were identified based on the analysis. The study found that the main initiator of reforms in the political and socio-

economics spheres is the president. Over 20 years of independence government bodies have evolved, and in the Strategy-

2030 it mainly sets goals, without concrete mechanisms for achieving them, and in the Strategy-

2050 the Head of the State based his plan on the already adopted government program.

Keywords: Message of the President of Kazakhstan, content analysis, the development strategy

УДК364:398

ЖАСТАРӘЛЕУМЕТТЕНУІНЕҰЛТТЫҚСАЛТ-ДӘСТҮРДІҢӘСЕРІ

Ә.С. Бәбігаева – ҚазМемҚызПУ6М050100 – Әлеуметтану мамандығының 2 курс магистранты,
Ғылыми жетекшісі: **Б.И. Иманбекова** – т.ғ.к., ҚазМемҚызПУ
қоғамдық-гуманитарлық кафедрасының доценті,

Аталмыш мақалада – данахалқымыз өзінің үлкен тарихында жас ұрпақ тәрбие берудің бай тәжірибесін жинақтап, өзіндік салт-сана, әдет-ғұрып, дәстүр рәсімдерін туғызды. Салт-дәстүр – ата-бабамыздың мұрасы, тәрбиесі, бір сөзбен айтқанда жандүниесіндегі адамгершілік құндылықтары. Ананың бесік жырынан асталатын қарым-қатынас, әдет-ғұрып, салт-дәстүр осылардың бәрі адамның дүниетанымын, сана-сезімін, мінез-кұлқына қалыптастыратынын негізгі тәлімдік мұрасы болыптабылады.

Түйінсөздер: жастар әлеуметтенуіне ұлттық салт-дәстүрдің әсері, маңызы мен мәні салт-дәстүрлік нақыш тұрғысынан сараланып, тәжірибелік қырымен байланыстыра отырып жан-жақты зерттеледі

Данахалқымыз өзінің үлкен тарихында жас ұрпақ тәрбие берудің бай тәжірибесін жинақтап, өзіндік салт-сана, әдет-ғұрып, дәстүр рәсімдерін туғызды. Бұлар – халықтың іс-әрекетінің қоғамдық ортада қалыптасқан нормалары мен ұстанымдарының көрінісі деп түсінген дұрыс. Қазақ халқы өмір сүрген ортаның әлеуметтік-экономикалық жағдайына, мәдениеті тарихына сай жастарға тәлім-тәрбие берудің өзгешеліктерін дақайта ланбайтын талап-тілектерін дүниеге әкелген. Қазақ халқының құнды байлығының өзі салт-дәстүрлер болыптабылады. Салт-дәстүр ата-бабамыздың мұрасы, тәрбиесі, бір сөзбен айтқанда жандүниесіндегі адамгершілік құндылықтары. Ананың бесік жырынан басталатын қарым-қатынас, әдет-ғұрып, салт-дәстүр осылардың бәрі адамның дүниетанымын, сана-сезімін, мінез-кұлқына қалыптастыратынын негізгі тәлімдік мұрасы болыптабылады.

-Жастар әлеуметтенуіне ұлттық салт-дәстүрлерінің әсері мен ерекшелігін ашу, оларды пайдалану барысындағы нысандары мен тәрбие беруге тіктерін көрсету;

-Қазақтың салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарының тәрбиелік мәнін сараптап, оның нақты ережелерін, қолдану ерекшелігін, орындалу тәртібін, жалпы ұйымдастырылу барысын көрсету маңызды міндеттерінің бірі болып табылады;

-Қоғамдық гуманитарлық салада салт-дәстүрдің оның ішінде әлеуметтану ғылымы ретінде қарастыру көкейтесті мәселелердің бірі болып отыр.

-Жалпы алғанда салт-дәстүр дегеніміз – халықтардың кәсібіне, сенім-нанымына, тіршілігіне байланысты қалыптасқан, ұрпақтан-ұрпаққа ауысып отыратын әлеуметтік құбылыс. Оның негізі отбасылық тәрбие де қалыптасады. Жеке адам жаңа салтты ойлап шығара алмайды немесе бұрынғы қалыптасқан салтты жоғалта алмайды. Бүкіл халық, ел-жұртқа қытозған сайын салт-дәстүрге жаналықпен қарап, оны қоғамдық болмыс көріністеріне бейімдеп, өзгертіп отырады. Ал жаңа қоғамдық қатынастарға қайшы келетіндері жойылып, өмірге қажеттілері жаңа жағдайда бейімделіп отырады [1].

Жаһандану үдерісі қазақ жастарының батыс мәдениетіне еліктеушілік бар. Ел болашағы жастар екені белгілі. Алайда, олар өзге мәдениеттердің теріс қалып-өз бойына жинай берсе, болашағымыз бұлыңғыр болары анық. Сондықтан қазақ жастарының болмысын сақтап қалу үшін олардың әлеуметтендіруде қазақ салт-дәстүрлерін біліп, білуге қажет. Тәуелсіз елімізде жаһандану сипатында мытұжолында, қоғамалдында ұрпақты заман талабына сай интеллектуалды, жоғары мәдениеттілігі мен қабілетімен ұлтжанды етіп тәрбиелеу міндеті тұр. Елбасы Н. Назарбаев «Кешегі бабамызбен бірге өмір сүріп, бүгінгі бабамызбен, ертеңгі шамамызбен де мақтана алатын ұлт болуды ойлауымыз керек» [2]. - деп нақты айтқанындай, ата-бабамыздан қалған ұлттық тәлім-тәрбиені болашақ ұрпаққа ұғындырып, түсіндіруді мақсат тұтқанымыз жөн. Әрбір тұлғаның тәрбиесі отбасынан басталады. Ондағы тәрбие ұлттық іс-әрекеттер арқылы әдет-ғұрыпқа айыналады. Белгілі ғалым Ә. Табылдиевтің сөзімен айтсақ: «Ұлттық тәрбие ұлттық мәдениетті өркендетудің қайнар көзі болыптабылады. Ұлттық салт-сананың үрдістері рәсім, рәміз, кәде, жөн-жоралғы, ырым, тыйым тағы басқа өмір қолданыстары арқылы іске асырылады да, ұлттық болмыспен ұлттық мәр

тебенің мәдени-рухани деңгейі өмірден көрініс табады. Ұлттық тәрбие осылай өз нәтижесін береді», – деп, ұлттық тәрбиенің қолданыстыққа жеттілігін етүсінік береді, мұның өзі жастарға әлеуметтену процесін де айт арлықтайықпалетеді [3].

Жастар әлеуметтенуінде ұлттық салт-дәстүрлерлер атадан балаға санғасырлар бойы мұра болып жеткен салт-дәстүріміз жастарға саналы тәрбие беруде таптырмас құрал болатынына ешкімдешүбәкелтіре алмайтыны анық. Өйткені, туған халқының ғасырлар бойы қалыптасқан әдет-ғұрыптарына аналыстап бара жатқан кезде бүгінгі жастар әлеуметтенуіндегі салт-дәстүрдің әсері зор, ерекшелігі айрықша болмақ.

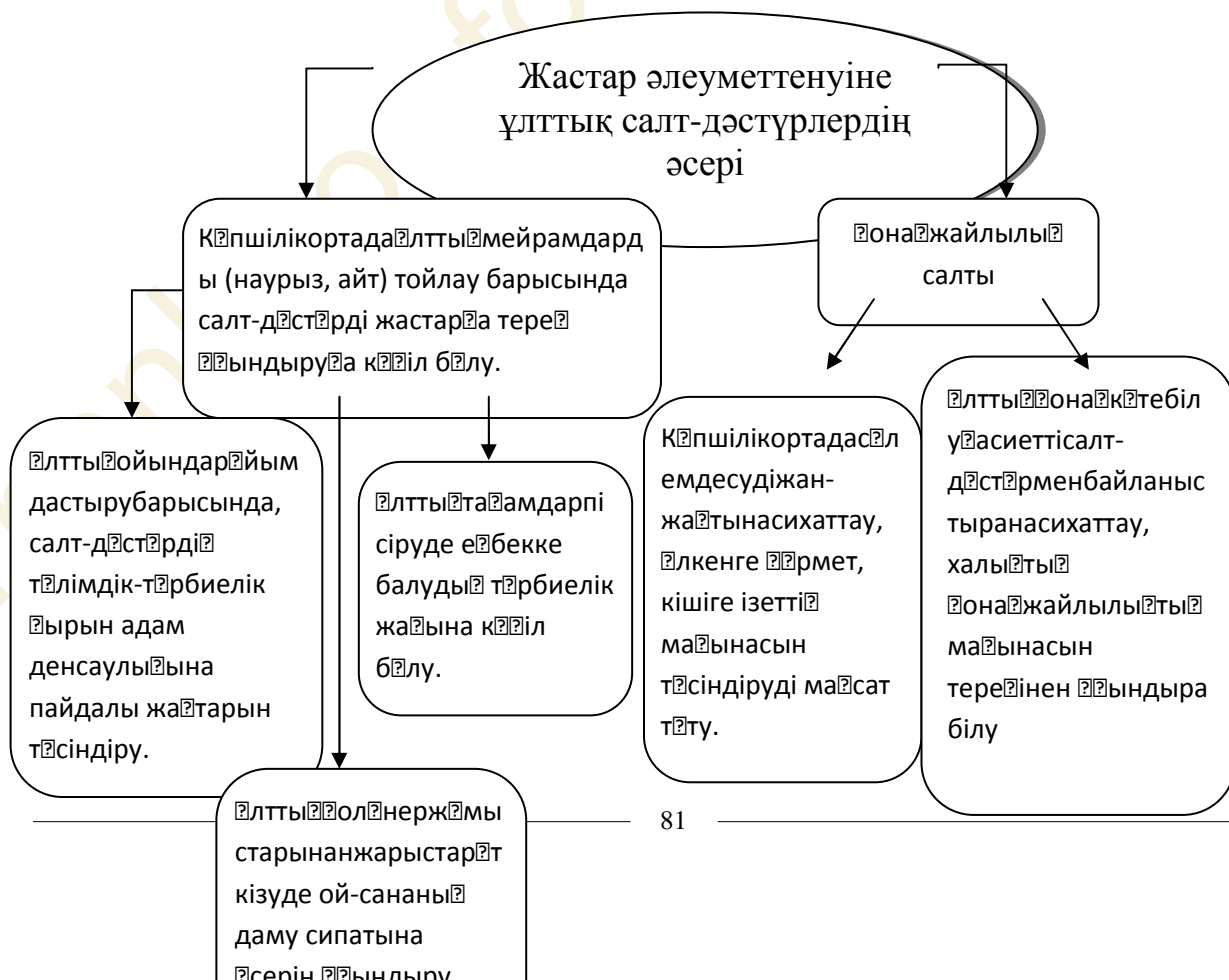
Қазіргі қарқынды даму үстіндегі ақпараттық қоғамда жастар санасына салт-дәстүрімізді сіңіру – қоғам үшін кезек күттірмейтін өте маңызды іс. Сол себепті, атасалтын, бабалар мұрасын тек жастардың ғана емес, қалың жұртшылықтың да қолдануының тәрбиелік, әлеуметтік маңызы зор.

«Әрелдің салты басқа, иті қарақасқа» демекші, кең байтақ қазақ әлемінің салт-дәстүріміздің әлеуметтенуінде ұлттық салт-дәстүрдің әсері халқымыздың әлеуметтенуінде дүниеге келген әр сәбидің туылған сәтінен бастап, өсіп жеткенге дейінгі бала өміріндегі барлық неғұрлым маңызды кезеңдерді қонақасымен, той мен атапөтетін қонақжай, той шыл. Өйткені, талай жылдар рухани бодандық халін бастан кешіріп, еркіндік тенайырылған тұста біраз нәрсе міз ұмытыла да бастаған еді [4].

Жастар әлеуметтенуінде ұлттық салт-дәстүрі әр кезеңдерінде қоғамдық процесірінде барлық толық қамтиды: Соның ішінде тәлім тәрбие беру үрдісін ерекше қатауға болады. Әдет-ғұрып сақарапайым мінез-құлықтардың бүтіндей, үйреншікті өмір салтының үлгілерінің негізінде қалыптасады. Олар қоғамда белгілі біру ақытта, орында, белгілі бір – оқиға жағдайға байланысты қолданылып жатады.

Жастар қоғам өміріндегі болып жатқан әлеуметтік, мәдени және экономикалық өзгерістерге толық қында қатысқанда ғана оң нәтижелерге қолжеткізуге болады. Жастар саясаты мен мәселелеріне көңіл бөлмеген мемлекеттің келешегі жоқ. Өмірге деген көз қарасы толық қалыптасып үлгермеген жастар кезкелгенде ағдарыс немесе қоғамның өтпелі кезеңі тұсында ішкі күйзеліс, саяси енжарлыққа, нигилизмге бейім келіп, бұның салдары ұлттың рухани байлығының азып-тозуына жолашады.

Сурет 1. Жастар әлеуметтенуінде ұлттық салт-дәстүрдің әсері

Салт-дәстүрлерді түсіндіру арқылы жастардың халықтың тұрмыс-салты, әдет-ғұрпы мен таныстырып, адамның ішкі сезімін, жандүниесін түсіне білуге үйрету керек. Жас ұрпақты елжандылық қатәрбиелейтін тағылымды тәлім – ұлттық рух тәрбиелеу мен оқыту. Ұлттық рух тәлім алған жеткіншек ұлттық тұлға болып қалыптасып шығады. Жастар әлеуметін десалт дәстүрді қолданудың құндылығы толығымен саяси күрес, қалыптасқан дәстүрлер мен, әлеуметтік даму мен, қатар жүретін отандық кешенді процес Ұлттың келешегі – ұрпақ тәрбиесінде. Сондықтан да, тәрбиенің ісі, сапасы заман талабына сай болуы керек. Ол үшін бар күш-жігерімізді қоғамның бүкіл қуатына жұмсап қана іске асыра аламыз [6].

1 Назарбаев Н. Қазақстан халқына жолдауы (Айқын газеті - 30 қараша. 1 бет. 2011 ж. №46).

2 Пралиев С.Ж., Нуриев М.А., Сейсенбаева Ж.А., Сейітова Ж. «Ұлтжандылыққа ұрпақты салт-дәстүр, әдет-ғұрып негізінде тәрбиелеу мәселелері» // Білім-Образование №2(50), 2010 ж. 76. 3. Қ. Бегманов. Халқымықтың – салтымықты // Алматы, Өркен. 2011 ж. 156 бет

4 Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері // Алматы, 2005. - 163 б.

5 Бабалықұлы Ж. Салт-дәстүр імі тірегім // Алматы, Арыс. 2005 ж. 198 б.

6 Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі // Алматы, Самат. 1995. - 349 б.

Резюме

Бабитаева А.С. - магистрант 2 курс бағдарламасы бойынша М050100, Социология, asel-01.92@mail.ru

Научный руководитель: **Иманбекова Б.И.** -

к.и.н. доцент кафедры социальной гуманитарных КазГосЖенПУ, imanbekova.66@mail.ru

Влияние традиций социализации казахской молодежи

В данной статье-

составной частью культуры каждого народа является сохранение своих обычаев, традиций и обрядов, передаваемых из поколения в поколение. Обычай, традиция и обряды казахского народа формировались на протяжении нескольких столетий. Традиции - это исторически сложившиеся устойчивые и наиболее обобщенные нормы и принципы общественных отношений людей, передаваемые из поколения в поколение и охраняемые силой общественного мнения. Обычай - это также общепринятые исторически сложившиеся в процессе эволюции правила и нормы, регулирующие поведение людей в определенной области общественной жизни.

Ключевые слова: Состоит из краткой аннотации, глоссария, содержания введения, из четырех этапов основного раздела, заключения. Дается список использованных литератур

Summary

Asel Babitaeva - 2nd course masters specialty of Social works, asel-01.92@mail.ru,

Scientific supervisor: **Imanbekova B.I.** - k.h. sprofessor of chair, social humanities KazGosJenPU, imanbekova.66@mail.ru

The effect of the socialization of young Kazakh tradition

In research in-

component part of culture of every people is a maintenance of the consuetude's, traditions and ceremonies, transferrable from generation to generation. Consuetude, traditions and Ceremonies of Kazakh people were formed during a few centuries. Traditions - it historically folded steady and the most generalized norms and principles of public relations of people, transferrable from a generation to a generation and guarded by force of public opinion. Consuetudes - it also generally accepted historically folded in the process of evolution governed norms, regulative the conduct of people in certain sphere of public life.

Keywords: Consists of a brief annotation, glossary, maintenance and administration of the four stages of the main section, conclusion

УДК 172.3

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНФЕССИЯ АРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР: ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

А.Е. Мукожанов – Абай атындағы ҚазҰПУ «6МО20600-Дінтану» мамандығының 2 курс магистранты

Мақалада Қазақстандағы қазіргі кездегі діни ахуал қарастырылады. Діни кеңістікті талдау негізінде конфессия-аралық қатынастардың ерекшеліктері және олардың көпұлтты және көпконфессионалды қоғамда әлеуметтік тұрақтылықты сақтау мен нығайтудағы маңызы анықталынады. Сонымен қатар мақалада діннің жалпы қоғамға деген ықпалының өсуіне ұнайтын факторларға да көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: дін, конфессия, діни бірлестік, мемлекет, қоғам, конфессия аралық қатынастар, мемлекеттік-конфессиялық қатынастар

Қазақстан Республикасы егеменді ел болғалы өзіндік құндылықтар мен түсініктер, қағидалар мен ережелерден тұратын діни дүниетаным қоғамның әлеуметтік-рухани өмірінде маңызды рөл атқара бастады. Қазақстан тұрғындарының діни сенімдерінің жаңғыруы, дәстүрлі конфессиялардың белсенділігінің артуы және мемлекет аумағында жаңа діни құрылымдардың таралуы діни кеңістіктің өзгеруіне әкелді. Бұл өзгерістерде дін саласындағы қатынастарға, соның ішінде мемлекет пен конфессиялар арасындағы қатынастарға, конфессия аралық қатынастарға ерекше мән беруді талап етті. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының көпұлтты мемлекет болуы да дін саласының айрықша маңызға ие болуына негіз болды. Өйткені қазіргі әлемде адамның діни ұстанымы оның этникалық қатыстылығымен бірге қоғамдық өмірдің маңызды факторларының біріне айналуда. Сондықтан әртүрлі конфессиялар арасындағы қатынастың, яғни конфессия аралық қатынастың маңызы артатын үйсіз. Конфессия аралық қатынастардың сипаты мен мазмұны, олардың нақты жағдайы көпұлтты және көпконфессиялы мемлекеттің дамуы мен өркендеуіне ықпал ететіндеталастудырмайды. Осыған орай қазіргі кездегі Қазақстандағы конфессия аралық қатынастарды зерттеу, олардың өзіндік ерекшелігінің анықталуы өзекті мәселе болып табылады.

Конфессия аралық қатынастарды зерттеу бұл қатынастардың шын мәнін де неғайып анықтайды, олардың мазмұнына қандай деген сұрақтан басталады.

Конфессия аралық қатынастар – құндылықтар, әлеуметтік-мәдени универсалийлер, әлемнің келбеті мен діни тәжірибедегі айырмашылықтар ерекше маңызды болуымен сипатталатын әлеуметтік қатынастардың ерекшесі [1]. Олар конфессиялар, діни топтар, институттар мен ұйымдар және діни сипаттамалары (бірегейленуі) бойынша ерекшеленетін индивидтер секілді әлеуметтік субъекттердің өзара әрекеттесуінің барысында қалыптасады.

Бір қарағанда әртүрлі конфессиялар үшін тікелей өзара әрекеттесу қажетті емес. Құндылықты-дүниетанымдық жүйелеріндегі, идеологиялық доктриналарындағы, тарихи өткенімен бүгінгі күнгі тұрмыс-тіршілігіндегі, мақсат-мүдделеріндегі айырмашылықтар әрбір конфессияның әлеуметтік-мәдени ерекшелігіне ұнайды. Сол ерекшеліктер конфессиялардың өз ортасында, сол дінді ұстанушылар арасында басқа конфессияларға тәуелсіз, автономды түрде әрекеттесуіне негіз болады. Мысалы, одуниелік өмір үшін адамжанын құтқаруды өзінің басты міндеті деп білетін христиандіні үшін ислам діні қажет емес. Сонымен қатар, ислам дінін ұстанушылар үшін де Құран мен хадистерден артық құндылық жоқ. Мұсылмандар күнделікті тіршілікте, діни жоралғыларды орындауда, қандай да бір қарым-қатынастар барысында басқа діннің ұстанымдары мен тұлғаларын қажеттеспейді. Басқаша айтсақ, діни сенім негіздері мен қағидалары тұрғысынан ислам мен христиандіні бірінін тәуелсіз және ешқандай өзара әрекетке қатырмайды. Сондықтан осы тұрғыда екі конфессия арасындағы қатынастар алғашқы кезеңде ұстанымдарында дамайды.

Алайда кез келген конфессия, кез келген діни ұйым сөзсіз қоғамнан тыс бола алмайды. Қоғамдық болмыс барысында конфессиялар әлеуметтік қарым-қатынастың басқа субъектілерімен өзара байланыс орната отырып (мысалы, мемлекетпен, өзге конфессиялармен), қоғамдық өмірдің басқа салаларына да ықпал етуге мүмкін болады. Жоғарыда аталып кеткен конфессиялар арасындағы айырмашылықтардан басқа, осы конфессияларды біріктіретін, олардың бәріне ортақ нәрсенің болуы конфессия аралық қатынастарды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мысалы, әлемдік діндердің «қасиеттік таптарында» жалпы адамзаттық рухани-ізгілік құндылықтар мен нормалар, бүкіл адамзаттың бірлігі идеясы кездеседі. Сонымен қатар, өткен дәуірлерде орын алған дінаралық қайшылықтар мен қатығыстар да дін мәтіндеріне көрініп тапқан. Дегенмен діни шығарма

лардағықандайұстанымдарменқағидалардыбасшылыққаалу,бұрыннанқалыптасқаннормаларменережелер,дәстүрлерменжоралғыларшеңберіненшығыпбүгінгікүнталабынасәйкесконфессияаралыққатынасорнатудіңдердіңрухани-мәдениастарыменбайланыстыболады.Өйткеніқағамдаорыналғанбасқаәлеуметтікқатынастармен,әсіресе топаралыққатынастарменсалыстырғандаәртүрлідіндердінемесекандайдабірдінауқымындағыәртүрлібағыттардыұстанатынадамдарарасындағықатынастардаруханиқұндылықтарөтемаңыздырөлатқарады.

ТәуелсізҚазақстанныңширекғасырлықтарихындамемлекетішкісаяситұрақтылық,ұлтаралықкелісімменконфессияаралықтолеранттылыққақолжеткізіп,өзамаматтарынолардыңұлтымендінісенімінетәуелсізқұқықтықтеңдік,экономикалықжәнеқағамдықкеркіндіктерменқамтамасызеткеніәлемдікқауымдастықмойындағанжағдайболыптабылады.Демократиялыққұндылықтарғанегізделгенжанажүйеніңқалыптасуымендамуыбарысындадінменмемлекетарасындаақылғақонымдытептеңдіккеқолжеткізіліп,діниинституттардыңқағамдағыорныменрөлі,олардыңбилікпенжәнеөзарақарымқатынасынарационалдытұрғыдаайқындауорыналды.Осыаралықтабарлықмемлекеттік-конфессиялық,конфессияаралыққатынастардыреттеудіңзаңнамалықнегізқалыптасты.Мемлекетдінибірлестіктердінашық,заңдықызметтерінқорғауды,дінісенімеркіндігінқамтамасызетуді,дінұйымдардыңзаңалдындатендігінжүзегеасырудыөзжауапкершілігінеалды.НәтижесіндеәртүрлідіниконфессиялардыңҚазақстанРеспубликасыхалқындіниіағартуғажәнеөзықпалынарттыруғабағытталғанмиссионерлікқызметікенетекалып,мемлекеттікіркеуденөткендінибірлестіктердіңсаньжылданжылғаөсіпөтырды.В.А.ИвановпенЯ.Ф.Трофимовтың«Қазақстандағыдіндер(Анықтама)»еңбегіндеҚазақстандағынегіздідибірлестіктердің1989жылданбастап2003жылғадейінгісанынынөсукестесіберілген.Осыкестедебойынша1989жылыдибірлестіктердіңжалпысаны661болса,2003жылыолардыңсаны3072жеткенінкөругеболады[2].Ал2009жылыжүргізілгенжалпыұлттықсанакнәтижесінесәйкесҚазақстан-дадінинанымынкөрсеткендерхалықтыңжалпысанынанислам-11237,9мыңнемесе70,2%-ды,христи-ан4190,1мың(26,2%),иудаизм-5,3мың(0,0%),буддизм-14,6мың(0,1%)жәнебасқалар-30,1мыңадамды(0,2%-ды)кұрады.Дінгесенбейтіндер-2,8%(450,5мыңадам)жәнекөрсетуденбастартқандар0,5%(81,0мыңадам)[3].

ҚазақстанРеспубликасыныңДіністеріАгенттігініңмәліметінесай2011жылыдибірлестіктердіңсаны4451жетті.2011жылықазанайында«Діниқызметжәнедибірлестіктертуралы»ҚазақстанРеспубликасыныңжаңазанықабылданғаннанкейінРеспубликааумағындаәрекететіндибірлестіктергебайланыстыжағдайбіршамаөзгеріскеұшырады.Аталғанзанныңдибірлестіктердіңқұрылуына,тіркеуденөтуінежәнежалпыәрекететуінебайланыстыбаптарыменережелерінесәйкесҚазақстандағыбарлықдибірлестіктерқайтаірікеуденөткенболатын.Қайтаірікеуденөту2012жылықазанайындааяқталды.ҚазақстанРеспубликасыныңДіністеріАгенттігі17конфессияныкұрайтын3088дибірлестіктертіркеуденөтгідепмәлімдеді.

№	Конфессиялар	01.01.2011ж.	25.10.2012ж.
1	Ислам	2811	2229
2	Православие	304	280
3	Елушілершіркеулері	400	189
4	Інжілдікхристиан-баптистер	364	100
5	Католиктік	118	79
6	Ехобакуәгерлері	70	59
7	Пресвитериандықшіркеуілер	229	55
8	Жетіншікүнадвентистері	67	42
9	Інжілдік-лютераншіркеуі	32	13
10	Методистер	18	11
11	Жаңаапостолшіркеуі	47	8
12	Қришнаиттер	14	8
13	Бахаи	20	6

14	Иудаизм	26	4
15	Буддизм	4	2
16	Иса Мәсіхтің соңғы қасиеттік күндері (мормондар) шіркеуі	1	2
17	Меннониттер	6	1
	ЖАЛПЫ	4551	3088

Бұдан басқа 20 дәстүрлі емес діни бірлестік қайта тіркеуден өтпеді [4].

Діни бірлестіктердің қайтадан тіркеуден өтуі конфессиялардың мемлекет аумағында таралуының тександық сипатын ғана емес, сонымен қатар олардың аумақтық орналасуында көрсетті. Бұл деріс жалпы Қазақстанның конфессионалдық кеңістігі үшін пайдалы болыптабылды.

Өткен жылдар ішінде діни ахуал түбегейлі өзгерістерге ұшыраған жоқ. Мұның бірігу шіркеуі қайта тіркеуден өтті. Ресми мәліметтер бойынша 2016 жылдың I қаңтарына дейінгі кезеңде Республика аумағында тіркелген діни бірлестіктердің ішінде ислам дінін ұстанатындар – 2508, Орыс православие шіркеуіне жататындар – 329, Рим-католик шіркеуі – 84, Елушілер шіркеулері – 216, Інжілдік христиан-бап-тистер – 174, Ехобакуәгерлері – 60, Пресвитериандық шіркеуілер – 107, Жетінші күнадвентистері – 42, Евангелическое-лютеранская церковь – 42, Методистер – 13, Жаңа апостол шіркеуі – 26, Кришнаиттер – 8, Бахаи – 6, Иудаизм – 6, Буддизм – 2, Иса Мәсіхтің соңғы қасиеттік күндері (мормондар) шіркеуі – 2, Меннониттер – 4, Мұның бірігу шіркеуі (Муниттер) – 1 бірлестік құрады. Тіркелген бірлестіктердің жалпы саны – 3601 [5].

Бұл діни бірлестіктердің ішінде жетекші орынды Ислам діні иеленген. Ислам дінін ұстанушылар елдегі барлық діндарлардың жалпы санының үштен екісін құрайды. Сонымен қатар елдегі діни-рәсімдік ғимараттардың көпшілігі ислам дініне қарасты. Бұл ислам дінінің Қазақстан халқының басым бөлігі үшін дәстүрлі дін болуымен байланысты. **Жалпы** Қазақстанның тарихы мен мәдениеті көп ғасырлар бойы ислам діні мен тығыз байланыста дамыды және дамып келеді. Ислам діні қазақ халқының өзіндік руханияты мен мәдениетінің қалыптасуының бірінегізі болыптабылады.

Қазақстанның аумағына даққараған екінші дін – христиандіні, соның ішінде православие. Православие Қазақстандағы дін ұстанушылар саны бойынша исламнан соң екінші орында тұрады. Қазақ даласында XIX-ғасырдың ортасында пайда болған орыс православие шіркеуі қазір 9 епархияға біріккен 329 бірлестікті құрайды. Сонымен қатар жаңа заң бойынша Армянапостол шіркеуі мен ежелгі орыс шіркеуі де осы православиелік ортада әрекет етеді.

Өзінің улес салмағы бойынша протестанттық бағыттағы қауымдар Республикамыздың конфессионалдық кеңістігінде үшінші орынды иеленген.

Тарихы XVIII ғасырда, XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ жеріне поляктар, әскерилердің жер аударылуы мен тығыз байланысты христиандінінің католицизм бағыты да Қазақстандағы ықпалды діни бағыттардың бірі болыптабылады. Бүгінгі таңда Рим-католик шіркеуі 84 діни қауымды қамтиды.

Сонымен қатар бір қатар конфессияларға жататын діни бірлестіктердің саны қысқарғанындай тақеткерек. Мысалы, баптистік (364-дан 174-дейін), баптистік пресвитериандық (229-дан 107-дейін), елушілер (400-ден 216-дейін), лютерандық (32-ден 13-дейін), жаңа апостолдық (47-ден 26-дейін) бағыт-тарға жататын бірлестіктердің саны қысқарды. Ехобакуәгерлері (70-тен 60-дейін) мен жетінші күнадвентистері (67-ден 42-дейін) бағытындағы бірлестіктердің, сонымен бірге кришнаиттер мен бахаилар санының қысқаруы да Қазақстандық діни кеңістіктен сандық және сапалық көзгерістерді нырналғанын көрсетеді. Қазақстан Республикасындағы діни жағдай мен конфессия аралық қатынастарды қарастыру барысында оны нелдегі әлеуметтік-саяси және экономикалық жағдайға тікелей тәуелді екеніне көңіл аудару қажет. Экономиканың нығайы мен қоғамның демократиялық негіздерінің тұрақтануы діни саладағы бір қатар күдік тудыратын нүрдістердің жағымсыз әлеуетін төмендетуге мүмкіндік береді.

Алайда XX-

XXI ғасырлардың тоғысында тек Қазақстанда ғана емес, басқа да мемлекеттерде ислам дінінің қпалының күшеюі, әсіресе ислам фундаменталистерінің діни сипаттағы жанатоталитарлы саяси жүйені орнатуға деген ұмтылыстары, текбатыстық көркениетке ғана емес, олардың көзқарастарын бөліспейтін, өзтұрмыс-тіршіліктерін жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде жүзеге асыратын мұсылмандарға да қарсылаңкестік әр

екеттері мемлекет тарапынан бір қатар қатал шараларды қабылдауға негіз болды. Сонымен қатар бүгінгі таңда әлемдік көркениет үшінен үлкен қауіп болып саналатын ХХІ ғасырдың обасы - «ИШИМ»-ның бас көтеруі діни жағдайды күрделендіретүсуде. Сондықтан 2004-2015 жылдар аралығында әртүрлі деңгейдегі сот шешімдері бойынша діни сипаттағы бір қатар лаңкестік және экстремистік ұйымдардың Қазақстан Республикасы аумағында әрекететуін тыйым салынды. Олардың қатарында «Аль-Каида», «Шығыс Түркістандағы исламдық қозғалыс», «Өзбекстандағы исламдық қозғалыс», «Күрд Халық Конгресі» («Конгра-Гел»), «Мұсылман ағайындылар», «Асбаталь-Ансар», «Талибан» қозғалысы, «Хизб-ут-Тахрир» ұйымы, «Түркістан ислам партиясы», «Таблигиджамагат», «Ислам мемлекеті», «АУМ Синрикё», РКБ «Сенім. Білім. Өмір», «Шығыс Түркістан азаматтық ұйымы», «Ан-Нусра фронт» және т.б. атап өтуге болады [48]. Республика аумағында бұл ұйымдарға тыйым салыну олардың қоғамға қарсы экстремистік әрекеттерімен байланысты. Олардың көбі халықты діни ағарту, діни ағыз жүргізудеген атпен көпшіліктің арасында қоғамға қарсы саяси үгіт жүргізу арқылы әлеуметтік бөліну, біріннің артықшылығы, діни алауыздық, өзгедің өкілдеріне деген төзімсіздікпен қарау, мемлекет органдарымен қоғамдық ұйымдарға қарсылық білдіру идеяларын таратуға тырысты. Сонымен бірге олар өздерінің санасында өзгедің өкілдерімен мемлекеттік, қоғамдық институттарға қарсы экстремистік көзқарастарды орнықтыруға, басқаша айтсақ, діни қызметпен емес, өзгеіс-әрекетпен айналысуға ұмтылғандарына атап өту қажет.

Жалпы, біздің пікірімізше, Қазақстанның діни кеңістігінің өзгеруі, діни ахуалдың күрделенетүсуі, дінің қоғамдық-саяси өмірдің өзгесалаларына, діни бірлестіктердің тұрғындардың күнделікті тұрмыс-тіршілігіне ықпалының күшеюі төмендегі үрдістермен:

- біріншіден, әлеуметтік-саяси сипаттағы мәселелердің күшеюімен;

- екіншіден, Кеңестер Одағын атан болған социалистік құндылықтардың күреуі және діни өрлеудің орыналуымен;

- үшіншіден, діни конфессиялардың іс-әрекетін, олардың мемлекетпен, қоғаммен және өзара қатынасын реттейтін нормативтік-құқықтық актілердің болмауы немесе кешіктіріп дайындалуымен;

- төртіншіден, қоғамның басым бөлігінде діни мәдениетпен діни дүниетанымның болмауы, нәтижесінде, тұрғындардың көпшілігінің дін негіздерін үстірт, жеңіл-желпі қабылдауымен;

- бесіншіден, діни орталықтардың деңгейімен шетелдік миссионерлердің белсендіктерінің артуымен тікелей байланысты.

Сонымен қатар конфессиялардың қоғамдағы рөлінің артуы діни институттарға деген көзқарастың қалыптасуына да негіз болды. Осырай да конфессиялардың өзара тиімді, оң қарым-қатынас орнатуына байланысты жауапкершіліктері артатүседі. Өйткені мемлекеттік-конфессиялық, конфессияаралық қатынастар қоғамдық қатынастар жүйесінің бір бөлігі болып табылады. Бұлар өзіннің сипатына қарай дербес қатынастар болып табылғанымен, әлеуметтік-экономикалық, саяси және рухани қатынастар мен тығыз байланысты. Қоғамның дамуына байланысты конфессияаралық қатынастардың өзгеріп отыратынын тарихтан да көруге болады.

Ал бүгінгі Қазақстандық қоғамдық тұрақтылықпен келісімге, мемлекеттік-конфессиялық, конфессияаралық қатынастардың оң бағытта дамуына бағдарланады. Оларлық діндердің керкін дамуына жағдай жасау, діни еркіндікті, діни абыройды сақтауға, сонымен бірге сенім еркіндігі қағидасын жүзеге асыру барысында азаматтардың заңдық құқықтарымен мүдделерін қорғауға негізделеді.

1 Денильханов С.А. Межконфессиональные отношения в зеркале методологии // Теория и практика общественного развития. 2015. №5. - С. 109-112.

2 Иванов В.А., Трофимов Я.Ф. Религия в Казахстане. Справочник. - Алматы, 2003, - 238с.

3 Қазақстан Республикасының статистика агенттігінің ресми сайты. 2009 жылғы халықтың ұлттық санағының қорытындылары, <http://www.kaz.stat.kz>

4 Қазақстан Республикасының діни істері және азаматтық қоғам министрлігінің ресми сайты // www.din.gov.kz/rus/

5 Қазақстан Республикасының діни істері және азаматтық қоғам министрлігінің ресми сайты // www.din.gov.kz/rus/

Межконфессиональные отношения в современном Казахстане: специфические особенности

Мукожанова А.Е. - магистрант 2-го курса специальности «6МО20600 – Религиоведения» КазНПУ имени Абая

В статье рассматривается современная религиозная ситуация в Казахстане. Исходя из анализа религиозного пространства вскрываются особенности межконфессиональных отношений и их значение в сохранении и укреплении социальной стабильности в многонациональном поликонфессиональном обществе. Также в статье уделено внимание факторам, обуславливающим развитие религии в обществе в целом.

Ключевые слова: религия, конфессия, религиозное объединение, государство, общество, межконфессиональные отношения, государственно-конфессиональные отношения

Summary

The interfaith relations in modern Kazakhstan: specific features

A. Mukozhanov - master of the 2nd course of specialty "6MO20600-

Religious studies" of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay

In article the modern religious situation in Kazakhstan is considered. Proceeding from the analysis of religious space features of the interfaith relations and their value in preservation and strengthening of social stability in multinational and polyconfessional society are revealed. Also in article the attention is paid to factors, the influences of religion on society causing growth in general.

Keywords: religion, faith, religious association, state, society, interfaith relations, state and confessional relations

ӨЖ-297:008(574)

РУХАНИ ДӘСТҮРЛЕР – ҰЛТТЫҚ МЕНТАЛИТЕТТІҢ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ

Ә.Қ. Батырханова – Абай атындағы ҚазҰПУ 6МО20600 – Дінтану мамандығының 2 курс магистранты

Адамзатты қоғамдық болмыспен сананы айқындап, жетілдіретүсуші адам қызметіне байланысты барлық рухани салаларды еркіне еруге, діни болмысымыздың мәнін зерделеуге, қазақ халқының рухани дүниесінің даму желісінің өзіндік арқауын үзбей, жалғастыра білуге, халықтың санасын аңу, сәуле құйып, өмірге биік талғаммен дұрыс көзқарас қалыптастыруға рухани дәстүрлерімізді дәріптеу арқылы үйрету мемлекетіміздің ұлттық идеологиясы көздейтініне дамгершілік мұраттары мен өтетуіне сабақтасты. Қазақ халқының рухани дәстүрлерінің зерттелуі жағын аңжас болғанымен, даму тарихы өте ерте дәуірлер екететін, өзіндік бастан кешкен кезеңдері бар дәстүр. Мақаламыз дәстүрлер және оның қоғамның рухани өміріне қажеттігіліктері, бұқара мен жас ұрпақ арасында тәлім-тәрбие жұмыстарын жүргізудегі маңызы туралы баяндалады.

Тірек сөздер: қазақ халқы, рухани дәстүр, менталитет

Бүгінгі таңда Қазақстанда, діни сананың қалыпана даму сапасын жақсартуға үлес қосу, рухани дәстүрлерді меңгеруге дәріптеу мемлекетіміздің ұлттық идеологиясы көздейтініне дамгершілік мұраттары мен өтетуіне сабақтасты. Қоғамның рухани өміріне қажеттігіліктердің бәрін түбегейлі зерттеп, зерделеп, бұқара мен жас ұрпақ арасында тәлім-тәрбие жұмыстарын өрістетуге қазіргі күн талабы.

Қазақ халқының рухани дәстүрлерінің зерттелуі жағын аңжас болғанымен, даму тарихы өте ерте дәуірлер екететін, өзіндік бастан кешкен кезеңдері бар дәстүр. Халқымыз өз ішкі қаншалықты өмір сүрулерін бастан кешсе, он руханилығы да сонша жақсарталай дәуірлерді артқатасты.

Әрбір халықтың рухани дәстүрлері – ғасырлар бойы даму барысында жасалған, ұрпақтан-ұрпаққа ауысып отырған мирас. «Басқа халықтар сияқты қазақ халқының да өзін тәң тарихи мұрасы, рухани дәстүрлері бар» [1]. Мұндағы айтылмайтын ерте дамыған халықтар жасаған мәдениеттің кейіннен дамыған халықтарға азық қалыңтығын тигізгендігі. Мәселен, ертеден Египет, Вавилон, Рим, Грек, Үнді, Парсы мәдениеттері қазіргі Еуропа мәдениеттің қарқынды дамуына үлкен әсерін тигізді. Бұдан шығатын қорытынды: әрбіреудің рухани дәстүрлерінің басынан кешкен тарихи оқиғаларына, қоғамдық санасына байланысты болады. Сонымен қатар, тарихи сабақтастық, мәдени мұра, рухани дәстүр бір-бірімен тығыз қарастырылған кезде ғана толымды көрініс береді.

Халқымыздың көне тарихының көз салсақ, қазақ елі өмір бойы көшіп-қонып қана жүрген, отырықшылықты мүлдем білмеген елемес. «Көшпенділік қонын шаруа жайынан асыртқы жауының қысымына байланысты қолданған стратегиясы болған» - деген пікір өте орынды айтылған [2].

Қазір жан-

жақты зерттеліп, жететаныла бастаған және жазба ескерткіштер мәліметтеріне сүйенсек, жалпы түркі ұлыстарының жазу мәдениеті дертепайда болған. Көне мәдениет куәлары қазіргі мәдени дәстүрлеріміздің желгі тарихына қатылап жалпы болмыстық көрінісін жасауға мүмкіндік береді. «Өткен уақыт мәдениеті, рухани дәстүрі – халықтық мұра, ола дамының өзі, оның өскен жолы, болашағы» [3]. Сондықтан бұрынғы рухани дәстүрлерді қазіргі санадәрежесінің негізінде, қоғамымыздың заманға қалпына, кейіпін сәйкес бағалау, тұжырымдау диалектик

алықойлаудықажететеді.

Жалпыруханидәстүрліктіңерекшелігі – олтекобъективтішындыкемес,өзініңшығуегіжағынансубъективтімазмұнды.К.Маркстіңсөзіменайтқандаруханидәстүрлерөзтұрғысынанзаттанғанадаммәні.Палеонтропологиялықжәнехронологиялықзерттеулерказ ақхалқындағыантропологиялықтұрпат-тыңүшмыңжылбойыжелісіүзілмей,жалғасыпкележатқанынанықтапотыр[4].Жүздеген,тіптенмыңдағанжыл даркөлеміндеболғанөзгерістерқазактұрмысынаболар-болмасқанаөзгерісәкелген[5].Бүлпікірдіңнақтыекендігінкейінгікездегізерттеулердәлелдепотыр.

Қазақхалқыныңруханидәстүрлерініңалыптасуыжайындасөзқозғағанда,еңалдыменоныңРесей,ҚытайжәнеОртаАзияемлекеттерініңаралығындағыжағдайдаөмірсүріп,барлығыдерлікэкзогамиялықжекеқатынастаболғандығы.Бұлқұбылысруханилыққатикелейқатынасты.Себебі,мұныңөзіәртүрлітайпаларарасындағыдәстүрлібайланыстардың,қарым-қатынастардыңнұғайтасуінетікелейқпалжасайды.Сондықтандақазақхалқыкеңалқаптақоныстеуіп,санжағынанкөп,өзіндіктномәдениетті,бірегейантропологиялықтұрпаты,ұлттықмінез-құлқыбархалық,Соныменбірге,қазақхалқыныңшаруашылығында,әдеп-ғұрпында,әдебижәнеауызшашығармаларындаайырмашылықжөкқатән.Текотырықшылыққа,егіншіліккебайланыстыкейбірсөздерболмасқазактіліндедиалекткездеспейді.Бұлондағыру,тайпалардыңтұратынқазақхалқыныңруханитұтастығыныңдәлелі.

Қазақхалқыәрқашандамеймандығымен,қарым-қатынастақарапайымдылығыментанымалхалық,Даладәстүрініңерекшекөрінісініңбірі – екіқазакездесеқалсаалдыменжетіатасынсұрастырыпкезіндегіА.Вамберидеанғарған.Бұлдәстүрліғұрыптың мәнітекқанажетіатасынбилудеғанажатқанжөк.Оныңсебеп-салдарыхалықтыңтереңтанымдықпроцесініңегізіндежатыр.Жетіата,жетікүнапталығы,жетіқатжерүсті,жетіқатжерасты,жетіқазына,жетіжарғытағыбасқадатүсініктердіңастарындахалықтықруханидәстүрменталитетініңбізгеәлідетолықсырынашпағантанымдықтұжырымжатыр.

Кезкелгенхалықтыңруханидәстүрлерініңбастауындаеңбекпроцесі,өндірістіктәсілдерін,қоршағанорта менқарым-қатынасының,өзараалмасуыныңнәтижесіжатыр.Ал,қазақхалқыөзініңдәстүрліруханилығынқалыптастыруд ағынәрлікәсиетті,күштарлықтытабиғаттаналған.АйменКүнге,аспаншырықтарыныңжылжуынақарайайнал асынбағдарлаған.Сөйтіп,тәуліктіңнақтылымегілінінанықтайалған.Күнментүніңтеңесертұсыжиырмабірінен жиырмаекісінеқарағаннаурызайындаболатынынанықтайалған.Наурыздәстүріқазақдаласындаисламдініне нкөптегенуақытбұрынорныққан.Мәденидәстүріміздіңменталитетіжайлыәлідаталайөзалдынажекемоногра фиялар,том-томкітаптаржазыла-ды.Бізтекөсікысқашақолментөкталғандыжөнкөрдік,себебі,халқымыздыңмәденидәстүрлердегікейбірдіні түсініктергебайланыста,сөзқозғағанымыздасабақтастық,тұтастықсияқтыт.б.мәндерденалшақкетөқоймасп ыздепойлаймыз.

Қорытаайтқанда,жоғарыдайтылғанруханиболмысымыздықайтаөрлетумендамытудыңжолында-ғызденістернақосылайшашешілугетиістідегентұжырымтуғызбауыкерек.«Көптүкірсеқолболар»депхалқы мызайтқандайбүлкөптіңпікіріменсанасаотырып,ұлттыңмәденижәнеруханиағдырынақатыстықаймәселеб олсынбарлықкүшіміздібарлықіскерлігіміздіжұмылдыруқажетдегенгесаяды.Уақыттегіненатажол,ұлттықигі қасиеттердіңендібелалаберетіні,оныхалқымыздыбиікмұраттарғажетелейтінеүміттенеміз,сенеміз.

1 Тулеубаева А. Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов. - Алматы, 1991 г. – 3 с.

2 Сүйіншалиев Х. VIII-XVIII ғасырлардағы Қазақ әдебиеті. - Алматы, 1989 ж. – 5 б.

3 Дәрбісәлиев Ә. Көне қалалар мәдениеті. // Парасат журналы. - Алматы, 1992 ж. №10.

4 Исмагулов О. Население Казахстана от эпохи бронзы до современности. - Алматы, 1970 г. – 1 с.

5 Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. - СПб., 1893 г. – 182 с.

Резюме

Батырханова А. К. - магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая, по специальности БОМ 020600

Религиоведение, asselya2294@mail.ru

Духовная традиция истоchnik национального менталитета

Для совершенствования человечества, определив при этом его общественное бытие и общественное сознание, обучение свободному постижению всех духовных сфер, связанных с деятельностью человека, пониманию религиозного бытия, умения продолжить, не теряя характерного стержня, линию развития духовного мира казахского народа, формирования высочайших жизненных принципов в взгляд путем просвещения сознания народа посредством возвышения наш

их духовных традиций, очень тесно переплетены с гуманными целями, преследуемыми национальной идеологией нашего государства. Несмотря на то, что духовные традиции казахского народа лишь недавно стали объектом исследований, история их развития уходит корнями в ранние века, а также имеет свои характерные периоды развития. В нашей статье изложены сведения о данных традициях их пользе для духовной жизни общества, рассматривается значение и роль в учебно-воспитательных работах среди народа и молодого поколения.

Ключевые слова: казахский народ, духовная традиция, менталитет

Summary

Assel Batyrkhanova - 2th course master student of Kaz NPU named after Abay specialty of 6M020600 religious, asselya2294@mail.ru

The source of the spiritual tradition is national mentality

to improve humanity, while identifying its social being and social consciousness, teaching free comprehension of all the spiritual spheres related to the human activity, the understanding of religious being, and the ability to continue the development line of spiritual world of the Kazakh people without losing its distinctive rod, the formation of the high life principles and attitudes by educating people consciousness through the exaltation of our spiritual traditions, is very closely intertwined with the humane objectives pursued by the national ideology of our country. Despite the fact that the spiritual traditions of the Kazakh people have only recently become the object of research, the history of their development is rooted in the early centuries, and has its own characteristic periods of development. This article provides information about these traditions and their usefulness for the spiritual life of society, discusses the importance of carrying out educational work among the people and the younger generation.

Keywords: kazakh peoples, spiritual tradition, mentality

ӘӘЖ:2(100:574):008

ҰЛЫДАЛАӨРКЕНИЕТІНДЕГІ МӘДЕНИЕТ ПЕН ДІНІНІҢ БАЙЛАНЫСЫ

А. Алимбаев – Абай атындағы ҚазҰПУ, дін тану мамандығы 2-курс магистранты,
Г. Беркінбаева – Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті,
қазақ тілі және әдебиеті 1-курс докторанты

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік жылдары жүргізілген қоғамдық-саяси, құқықтық және әлеуметтік-экономикалық реформалардың іске асырылуы мен әлемдік қауымдастықтан демократиялы, зайырлы ел ретінде лайықты орналды. Әсіресе, еліміздің жалпы адамзаттық демократиялық құндылықтарды ұлықтаған зайырлы мемлекеттердің көшбасшысы болып, әлемдік деңгейде діни тағаттылық пен конфессияаралық келісімдерге қолжеткізетін шараларға бастамашыл болуы діни білім мен мемлекеттің дін саясатымәселесін барынша өзекті етіп отыр. Осы мәселенің шешімі еліміздің ұзақ мерзімді даму стратегиясында белгілеген міндеттер мендетығыз бірлікте асуда.

200 жылғы 12-13 қыркүйекте Астана қаласында Қазақстан Республикасы Президенті Н. Ә. Назарбаевтың төрағалықетуі мен әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің ІІС съезінде Н. Назарбаев «Кез-келген шынайы мәдениеттің негізінде Құдай ғатабын ұжатыр. Мыңдаған жылдар бойы сенімгенегізделген мәдениеттер өзінің тарихтағы сөзін сақтап отырған. Өзінің діни рухын сақтау тұтас халықтардың тарихта қалуының кепілі болады» - деген болатын. Демек, елдің тұтастығы және қоғамның ауызбіршілігі мен тұрақтылығы дінде. Сондықтан, екі тараптың өзара бірігіп әрекет ететін кеңістігін, оның құқықтық тетіктерін уақыт талабына сәйкесінше айқындап және жетілдіріп отырудың маңызы зор [1].

Халықтың рухани, тарихи-мәдени мұрасының құрамдас бөлігі болып табылатын діни қоғамның діни философиялық пен құқықтық қой-санасын және өмірі мен салт-дәстүрін қалыптастыруда елеулі рөл атқарды. Тарих қана зар салсақ, дін және діни ұстанымдарықпалымен кез-келген елдің ішкі және сыртқы саясаты айқындалып, қоғамының рухани кемелденуі мен гүлденуі орын алғандығын байқауға болады.

Халқымызға сырлар бойы дінді руханилықтың негізі санап келді. Ұлттың рухани құндылықтары дін қағидалары мен үндесіп жатты. Діндегі адамгершілік, сыйластық, өзара құрмет, келісім, имандылық, білімге құштарлық, еңбекқорлық, отан сүйгіштігі т.б. көптеген құндылықтар мен қасиеттер ұлтымыздың болмысында бұрыннан бар міндеттер мен астарып, рухани құндылықтардың қайталанбас кешенін құраған болатын. Яғни дін руханияты дәстүрлік құндылықтарға негіз болып қаланды.

Аталмыш рухани құндылықтарды тарихи дәуірлерде халқымыздың бойындағы шығармашылық қабілет, өнерпаздық, ізденгіштік қасиеттері толықтырды. Туған топырағымызда гүлдене дамыған сансалалы өнер, дүние жүзілік ғылымға әлшеу сіз үлес қосқан ұлтымыздың ұлы тұлғалары, соңғы жүз жылдықтарда қарыштай өрлеп, тәуелсіздіктен кейінгі кезеңде өркениетті дамудың даңғыл жолына түскен қазақ ғылымы мен мәдениеті – осы жетістіктердің барлығы ұлт дүниетанымында орныққан рухани құндылықтар кешені мен сабақтасып, бүгін

гібіздің жоғары руханиятымыздықұрады [2].

Бүгінгі Қазақстан өткен замандардан ұлттық мәдениеттер мен дәстүрлердің саналуандығын мирас етті. Елау мағындалатын жүзден аса этнос-

тық топтың өкілдері азиялық және еуропалық компоненттерді үйлестіретін бірегей мәдени ақыштық ұрайды

Еуразиялық кеңістік аумағындағы мәдени байланыстардың бірнеше өркениеттік-мәдени сабақтастықты сипаттағандай, әрі көне тарихы бар. Еуразиядағы ашық, әрі байтақ далалар аймағы көшпелі және отырықшы халықтардың түрлі мәдениеттерінің өзара ықпалдастығы мен тоғысуына ұйытқы болды. Қазақстанның қазіргі аумағында сан түрлі тайпалар мен халықтардың жолы түйісіп отырды. Осы халықтар туралы деректер бізге сан түрлі көріністерде, соның ішінде өнер, халықтың естелігі арқылы жетті. Еуразияның шежіресі өркениет аралық қарқынды және жемісті өзара ықпалдастық, әлеуметтік-мәдени және экономикалық өзара қиғуы салдарына толы. Солардың ішіндегі ең айналысатын халықтардың Ұлықөші-қонына байланысты оқиғалар, осы оқиғалардың нәтижесінде бүгінгі Еуропаның нобайлары пайда болды.

Қазақстан топырағында тұрған тайпалар мен халықтар өздерінің дербес, көшпелілерге ғана тән бірегей мәдениетін жасады, осы мәдениет Батыстыңда, Шығыстыңда түрлі мәдени дәстүрлерімен өзара ықпалдастық жүргізді. Көшпелілердің өркениетіне, басқа кез келген өркениет сияқты, бір қатар ерекшеліктер, соның ішінде мәдени, саяси және экономикалық өзгешеліктер тән. Сонымен бірге, номадтардың жалпы адамзат өркениетіне қосқан ақпаратты үлесі көбіне елене бермейді, бірақ нақ сол көшпелілер әскертегін (қару-жарақ, ат әбзелдері), мал шаруашылығын, ою-өрнек өнерінде амытудан ағыз революциялық жана халықтар енгізді. Түркі мәдениетінің көптеген элементтерін Еуропаныңда, сондай-ақ Азияныңда егін шаруашылығы мен айналысатын отырықшы халықтарының өздері енгізгені таңқаларлық жәйт емес.

Еуразиялық мәдениетті Шығыспен Батыс мәдениеттері дамуының басты кезеңіне месе олардың өзара байланыстарын «мәдени көпір» ретінде қарастыруға болады. Көшпенділік дәуірінің алғашқы кезінде аттың жүгенін, соңынан қылышты ойлап тапқанда Ұлыдаладағы тайпалар мен есетұрандықтар. Екі аяқты соғыс арбасыныңда Ұлыдалада пайдаланылғаны белгілі. Енисейдегі, Қаратаудағы, Таңбалышатақалындағы, Алтайдағы петроглифтерекі аяқты соғыс арбасымен садақтың алғаш рет сол жерде тұрған тайпаларда пайдаланылғанын дәлелдейді [3].

Ю. Худяков айтқандай, көне түркілік этнос пен мәдениеттің өмір сүруінің аяқталуы және көне түркілік мұраның өзгекөшпелі этностардың мәдениеттерінде сақталып қалуы ыерте және дамыған ортағасырларға тура келеді. Шығыс халықтарының өркениетін батылайтып жүрген ғалымдар баршылық. Мысалы, орыстың ақтары археологы Л. П. Окладниковтың еңбектерінде Түркі халықтарының Батыс Сібір цивилизациясын атайды.

«Древняя тюркская Сибирь – деп жазады академик Л. П. Окладников, – она оказалась несвязанной с западом, чем с востоком. Ее культура многобогаче и ярче, чем можно было полагать раньше» [4].

А. Тойнби өркениетті табиғи ортамен байланыстырып, Қытай, Үнді өркениетін континентальды деп атағаны белгілі. Еуразия кеңістігіндегі өркениет осы тұрғыдан қарағанда Дала өркениеті болып табылады.

Л. Н. Гумилев «Көшпенділер мәдениетінің 3000 жылдық ғұмырында Жер ортатеңізі мен Қиыр Шығыс елдеріне қарағанда творчестволық эволюцияны бастан өткерді»-деп санайды. Еуразия сахара-сындағы бұл көшпелілер өркениетін б. з. д. XI ғасырдан бастап, б. з. XVII ғасырына дейін жеткізеді.

«Көшпенділер өркениеті» деген ұғымды Ә. Марғұлан, К. Акишев, К. Байпақов сияқты археолог ғалымдар көбірек пайдаланады. «Көшпенділер қоғамы» деген терминді С. Толыбеков, Д. Кішібеков сияқты ғалымдар ғылыми айналымға енгізді. Сонымен бірге соңғы кезде «қазақсахарасында Дала өркениеті болды»-деген пікірлер де орныға бастады [5].

«Дала» философиялық мән-мағынасы. Алтайдан Дунайға дейінгі Дешті Қыпшақсахарасы әрідалалы, әрітаулы, әріөзен-сулы, нулы өркениет. Бұл географиялық аймақта этнос мәдени тұтастық қалыптасты, славян, финно-угор, үндіариілік, түркітестайпалар өзара әлеуметтік-экономикалық процестер барысында өзара ықпалдасқанымен, түркі өркениеті басым болды. Біздің жыл санауымыздан бұрынғы IV мыңыншы жылдың аяғына тамаң-жылқы қолғауыретілді. Салтаттық көшпелілер далалық өркениеттің қозғаушы күші болды. Оны археологиялық азбалар дәлелдейді. Сайында лада Қытай-парсы, Үнді, Араб өркениеттерімен, барлық әлемдік діндер тоғысты. Шаманизм, тәңіргетабыну, зердеш, пұтқат

абыну, христиан, манихейлік, ислам – рухани өмірдің қазығы болды.

Түркі өркениетінің әлемдік тарихқа оскан үлестерін төмендігі дей үлгі де жүйелесек:

Тәңірлік дүниетанымдық алыптастырды, Зәрдүш (Зороастризм) діні тарады; металл қорытуды нежелгі орталығы болды.

Түркі жазуы болды және жыл мезгілін маусымға бөліп, осы күнгі күнгі белік дүниетанымдық алыптастырды.

Түркілердің дүниетанымындағы негіз –

Тәңір ұғымы. Бірақ осы ұғымға қатысты ғалымдардың пікірі бір арнаға түскен жоқ. Бірі оны таза діни тұрғыдан қарастырса, екіншілерінегізінен дүниетанымдық, философиялық мәнді түсіндіреді.

Тәңір туралы атақты түркі ғалымы Махмұт Қашқари Махмұт Қашқаридің 1074 жылы жазылып біткен «Түрік сөздігінде» мынадай түсінік берілген: «Тәңірі. Ұлы Тәңір. Кәпірлер аспанды: «Тәңгі: Тәңірі» дейді. Ол көздеріне зор үлкен көрінген нәрсенің бәрін мәселен, биіктау, биікағаштарды да «Тәңгі: Тәңірі» дейді. Өйткені, сондай нәрселерге табынады. Олардың қателіктерінен Тәңірдің өзін сақтасын» (Махмұт Қашқари. Түрік сөздігі. Алматы, «Хат», 1998. 3-том, 504-505б.).

Бүлеңбегінде Қашқари «Ұлы» деген ұғымды тек Тәңірдің әпитегіретінде қолданған. Демек, Тәңірдің мәні оның ұлылығында. Исламдағы Алла болмысы да осы Ұлы Тәңірге ұқсас. Махмұт Қашқаридің айтуында Ұлы Тәңір мен Ұлы Алланың айналырмасы жоқ. Бұл «түркілік және мұсылмандық дүниетанымның түп негізі бірі» деген ойға бастайтын пікір.

Махмұт Қашқари Тәңірді Көк Аспан деуге қарсы. Оның пікірінде, Тәңір – Жаратушы, оны нақтылы әлденемен салыстыра немес оның өзі деуге болмайды, Тәңір деген көк Аспан емес. Ол – Ұлы. Ал, ұлылықтың синонимі, нетендесі болмайды, ол өзімен-өзі ғана тең. Салыстыру Тәңірден өзгедүниені бөлек нәрсе, зат, құбылыстарға ғана жүретін тәсіл. Тәңірді салыстырмаарқылы тану жолы қателікке бастайды.

Тәңірлік сенім бойынша «Тағдырды Тәңір жасайды» дейді түркілер. Бірақ, бұл жоғарыдан тараған бұйрыққан емес елден –

алайқыңдалып қойылған ертенге дәрменсіздікпен басию деген сөз емес. «Адам өлмек үшін туады» дей отырып, сол Тәңірдің өзі табыстаған жоғары миссияны – әлемге билік жүргізу миссиясын орындауға өршілдікпен үндейді.

Бұл жерде Тәңір – оның жолындағыларды мақсатқа топтастырушы, қуаттандырушы ұлық күш. Түркілердің дүниетанымына оптимизм тән. Биік көктегі Тәңірі оларға қиял, арманына қанат, жүрегіне қайрат беретін ұнғыық.

Тәңірді неіне сайғұрып тар болған. Бірақ түркілер Тәңірге арнапғибадатханалар салмаған. Олар үшін – Тәңір барлық жерде. Бірлік, батырлық, адамшылық, жақсылық – бәрі Тәңір, бәрі Тәңірдің қалауындағы нәрселер [6].

Ал бүгінгі күні интеграциялық қатынастардың ұлттық болмысымыз бен ұлттық санамызға көлеңке түсірмеуі керектігіне назараударатын кез келді. Осы кезде інгі халқымыздың дүниетанымдық, ғұрыптық, тұрмыстық құстанымдары біртұтастығымен ерекшеленсе, қазір жаһандану үдерісі бұлтұтас-тыққа кері қалпалете бастады. Бабалардан алығанының жемісі деуге алайық ұлттық бітім-болмысымыздың рухани иммунитеті қырысыртқы экспанцияның қай-қайсысына да қарсы тұрарлық әлеуеті жеткілікті екенін көрсетті. Бірақ қазіргі ұлттық сана үшін сыртқы әсерді «өзімізді» және «өзгені» деп талғаудың елеулі қиындықтары бар. Ол қиындықтың басты себебі – кешегі еңестік атеистік саясат. Ұзақ уақыт жүргізілген дінсіздендіру саясатының салдарынан дәстүрлі ислам құндылықтары толық қанды білмейтін мешеулікке тап болды. Осы еңестік идеологиялық зардапты жақсы білетін сырқы күштер ислам атын жамылған алуан түрлі саяси ағымдарды қап татып жіберді. Дәстүрлі діннен хабарсыз қауым ислам атымен келген бұлағымдарды «өзімізді» деп санап, қапықалды. Дәл қазіргіміздің идеологиялық ұтастығына сынақ атын сыртқы қалдың қатерлісі – осы ислам атын жамылған теріс ағымдар [7].

Жалпы діни туралы, оның ішінде ислам діни туралы түсінігіміз жеткілікті деп айта аламыз ба? Өкінішке орай, қоғамдағы кейінгі кезеңде көрініп тапқан келеңсіз оқиғалар керісінше жауап беруге мәжбүрлейді. Кейбір зерттеушілердің пікірінше «қазақтардың діншілдігі «үстірт», «таяз», әсіресе жастар ислам дінінің негізгі қағидаларын білмейді». Шындығында, мешітке барып намазға жығылып немесе үйінде бесуақыт намаз оқып, ораза ұстайтын дәрдің көпшілігі өзін ислам дінімен байланысын ұлттық дәстүрдің құбылысы ретінде қарайтындығы шындық. Қазіргі кезеңнің ерекшелігі – дінгесенемдеушілердің көпшілігінің діни білімнің негізгі ұстанымдары, қағидаларын, тарихын жете білмейтіндігінде.

«Біз – тегіміз түрік, дініміз – ислам екенін ұмытпауымыз керек. Ол үшін, қасиетті кітап –

Құран Кәрімді насихатауды естен шығармауымыз керек»- дейді Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев. Исламға дейінгі дәуірде жоғары дәрежеде ұйымдасқан әкімшілік-басқару жүйесі, жауынгерлік көнерді терен меңгерген әскері, таскітаптарға тарихынан таңбалаған жазу мәдениеті болған, жарты әлемді жаулап, «бастыны еңкейтіп, тізеліні бүктірген» Көк Түрік қағанатының мәдени жетістіктері де әлем өркениетінен өз орнына алды. Олардың адамгершілікті түйеткен мол рухани мұрасы бүгінге дейін сақталып жетті, ұлттық дүниетанымымызған егіз болып қаланды. Көк түріктерге дейінгі «тарихтың дырауқа мшысы болған» сақтар мен ғұндардың тарихы да Тұран өркениеті тарихына алтын әріптермен жазылды [8].

Бүгінде әлем мұсылмандарының басым бөлігі ұстанатын, Қазақстан мұсылмандары үшін де дәстүрлі болып табылатын ханафимазхабының іргесін қалаған имам Ағзам Әбу Ханифайімінде ислам дінін қабылдаған жергілікті халықтардың салт-дәстүріне басамән берілді. Ханафимазхабында әдет-ғұрыптар исламдағы пәтуашы ғарудың, яғни белгілі бір мәселеге қатысты діни үкім берудің бір негізі ретінде саналады. Осы мазхабты ұстанған қазақ халқының бүкіл әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері ислам қағидаларымен үйлесіп, кірігіп кетті.

Қорыта келгенде түркідаласын, оның ішінде сан ғасырлық өзтума мәдениетін жасап, оның өмірлік ұстанымы етіп жүрген қазақ мәдениетінің тарихымыз теренде жатыр. Сонымен қатар қоғам өмірінде мәдениетпен сабақтасып жататын үлкен қозғаушы күштің нәтижесі қалып ерекше. Өйткені, дін әдептілік қағидаларымен қоғам бірлігін, тәрбиелік жүйелерді қалыптастыруда елеулі рөл атқарады. Адам дінгесенген соң, өзгеле рге жәбір көрсетуден, тәртіпсіздік жасаудан, ішімдік, есірткі секілді жаман әдеттерден бойыналысұстайды. Дінсіз қоғам дәртсіздік пен қылмыс етек жаятындығы белгілі.

1 Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің V съезіне қатысушылардың Декларациясы

2 Әбдірәсілқызы А., Исахан М., Муслимов М., Әбуов Т., Көкенай С., Новикова Г., Тенлибаева Ж. Имамға көмекші: Үстелкітабы - Астана, Дін мәселелері жөніндегі ғылыми-зерттеу және талдау орталығы, 2015. - 260б.

3 Нұрман Б.Ф., Шаймұқанова С.Д. Ұлы дала өркениеті: Оқу құралы // Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті. - Қарағанды: ҚарМТУ баспасы, 2009. - 91б.

4 Зув Ю.А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии - Алматы, 2002. Искусство стран Востока, - Москва. 5

Рене Груссе. Империя степей - Алматы: ТОО "Санат", 2003.

6 Кадырбаев А.Ш. За пределами Великой Степи - Алматы. 7

1991 жылғы «Ар-

осдан бостандығы және діни ұйымдар» туралы Заң; Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы. Қазақстан Республикасының Заңы - Алматы: Жеті Жарғы, 2000. - 32б.

8 Нысанбаев А.Малинин Г. Нурсултан Назарбаев: Казахстан - территория мира и согласия - Алматы, 2005.

Резюме

Алимбаев Асхат – магистрант 2 курсу специальности религиоведение 6M020600, alimbayev2004@mail.ru,

Беркинбаева Гүлзат – докторант 1 курсу специальности Казахский язык и литература 6D011700, guzi86@mail.ru

В данной статье рассматриваются проблемы изучения цивилизаций и религий кочевников. С древнейших времен обширная казахская земля была культурной колыбелью и духовным истоком всего евразийского пространства. Степная цивилизация древних кочевников ставила глубокий след в истории человечества. Она создала оптимальные механизмы приспособления к климату горной и степной местности Евразии, придумала эффективные формы ведения хозяйства, применяемые человечеством в последние тысячелетия. Была создана система управления древних кочевых сообществ, которая затем преобразовалась в модели различных государственных структур. Номады участвовали в процессе этнического формирования нынешних крупных наций.

Ключевые слова: Религия, история религии, история тюрков, период доисламский, тенгри (Единый Бог Неба), тюрки, великая степь

Summary

Alimbayev Askhat – 2nd year master in religious studies 6M020600, alimbayev2004@mail.ru

Berkinbayeva Gulzat – 1st year doctoral candidate in Kazakh literature 6D011700, guzi86@mail.ru

In this article there are considered problems of studying of nomads' civilizations and religions. Since the most ancient times the extensive Kazakhland was a cultural cradle and a spiritual skeleton of all Euroasian space. The steppe civilization of ancient nomads carried in the history of mankind. They created optimum mechanisms of acclimatization of the mountain and steppe area of Eurasia, thought up the effective forms of housekeeping applied by mankind in the last millennia. The system of board of ancient nomadic communities which then was transformed to model of various government institutions was created. Nomads participated in process of ethnic forming of the present large nations.

Keywords: Religion, history of religion, history of Turkic peoples, period pre-Islamic, tengr (One God Sky), Turkic peoples, Great Steppe
ӨОЖ: 28-1

ЖАҢАЗАМАНДАҒЫ МҰСЫЛМАН ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ФЕНОМЕНІ

Т.Т. Әліп – Абайатындағы ҚазҰПУ, 6М020100 – Философия мамандығының 2-курс магистранты,
Ғылыми жетекшісі: Ш.Қ. Абеуова – ф.ғ.к., Абайатындағы ҚазҰПУ

Жаһандану кезеңінде өркениеттер мен мәдениеттер үн қатысуының үдерісін дінге қатысты өзекті мәселелерді назардан тыс қалдырмауды талап етуде. Жаңа ғасыр жаңа бағыттағы сұраныстар мен талаптарды қажет етуде. Солардың бірі мұсылман философиясы. Мұсылман философиясының ерешелігі тек Құран мәтіндерімен ғана емес, оның антикалық философиялық мұралармен де байланысты болуында. Мақалада мұсылман философиясының даму ерекшеліктері, кезеңдері мен ойшылдардың еңбектері нешолу жасалған.

Тірек сөздер: мұсылман философиясы, постмодерн кезеңі, экзистенциализм, компаративистика

Бүгінгі таңда өркениеттер мен мәдениеттер сұхбаты рухани бірлік пенынтымақты нығайтып, адамдардың кешірімшіл, мейірімді, төзімді болуын насихаттайды. Кез-келген жаңа ғасыр немесе жаңа мың жылдық, жаңа үміт пен жаңашыл бастаманың нышандарын үлестіреді. Соның бірі мұсылман философиясының жаңа кезеңі.

Қазіргі мұсылман философиясы өзгеруші әлемнің бағыттары мен үрдістеріне сәйкес дамиды, бірақ оның негізгі ережелері өзгеріссіз қалып, өз кезеңінің тірегі болып табылады. Ең алдымен, бұл ғылым мен діннің синтезі.

Қазіргі мұсылман философиясының бастауы фәлсафа, орта ғасырлық мұсылман философиясы және де басқа исламдық парадигманың негізінде дамыған философиялық-діни ғымдар болып табылады.

Мұсылман философиясының ерешелігі тек Құран мәтіндерімен ғана емес, оның антикалық философиялық мұралармен де байланысты болуында.

Мұсылмандық орта ғасырлық философия – болмыс мәні, Құдай жайлы ілім, адам зердесі мен интеллекті арқылы әлемнің дүниені түсінуге негізделген ілім болып табылады. Мұсылман философиясы – бұл Құдай мен адам жайлы экзистенциалды рефлексия. Онда адам мәні ашылады, әрі бұл философия жеке менге ие болады, екекелік дүниені «мәнділік» пен әлемнің маңыздылығын анықтайды.

Мұсылмандық философия өзін түрлі философиялық бағыттарда Батыспен сұхбаттасуға тырысушы, бірегей, адам онтологиясы мен экзистенциясының негізгі мәселелерін қарастырушы ретінде көрсетеді. Мұсылмандық орта ғасырдағы философиялық мәселелерді қарастырмай, қазіргі ислам әлемін түсінуге мүмкін емес. Бірақ қазіргі дәстүрлі қоғамда батыс мәдениеті мен ғылымы ерекше мәртебеге ие десек те болады. Мысалы, Шығыстағы дала өркениеті, ислам өркениеті, қытай өркениеті, үнді өркениеті. б. сипаты жағынан әралуан және әрқайсысының өздеріне тән ерекшеліктері бар мәдениеттердің болуы олардың бастау алатын рухани, діни, мәдени бастауларының әрқилылығымен анықталады. Жалпы адамзат өркениетінің ішінде өзіндік қайталанбас ерекшелігімен, рухани құндылықтарға қоққан мол үлесі – мен белгілі. Ал, Батыстық өркениет – елдер жиынтығы, оларға ортақ қасиеттер дамыған экономика, жеке тұлғаның еркіндігі, жеке меншік, адам құқықын абасымдық беруді мойындайтын құндылықтар болып табылады.

Қазіргі мұсылман философиясының бастауы фәлсафа (орта ғасырлық мұсылман философиясы) және басқа исламдық парадигманың негізінде дамыған философиялық-діни ғымдар болып табылады.

Қазіргі заманшындығы жаңа жағдайдағы герменевтика мен компаративистика сияқты бағыттарға жолашты. Нәтижесінде Шығыспен Батыс философиясының жалпы мәселелерінің кеңірек асақоймаған бағытта – рыпайда болды. Әрқашан басты болып қалатына да мен Құдайдың байланысы жайлы ислам философиясындағы жағдай мұсылман антропологиясының дамуына әсер етті. Қазіргі мұсылман философиясының барлық бағыттары адамгершілік философиясы арқылы орындалды. Адамгершіліктің метафизикалық мәнін қайта құру – адамгершілік императивтері мен материалдық қажеттіліктердің арақатынасы мәселесін қарастырған исламдағы аксиологиялық дискурсты дамытты [1].

Атақтым мұсылман философтары жаңа тарихи жағдайда тарихи-философиялық кәлемдік процестегі компаративистика мен герменевтиканың кеңірек асырады. А. Аффифи И. Мадкур, Ф. Рахман, С. Х. Наср, А. Бадави, А. Лахбаби, М. З. Махмуд, О. Амин, М. Байрактар, О. Фаррух, А. К. М. Али, М. Уалиуддин, А. Маудуди, М. Мотаххари, С. М. Хаменси, М. Айдын, Х. Алтынташ, М. Хамидуллах, С. М. Хатами, М. Фахри, Х. Улкен және басқалары классикалық мұраға, Афгани, Абдо, Риданың модернистік исламдық іліміне сүйене отырып қазіргі философиялық логикуға және әлеуметтік-саяси шындықты бейнелейтін тұтас философиялық бағыттарды құрды [2].

Солардың қатарында Э. Саидтің «Ориентализм» кітабы шыққаннан кейін көптеген мұсылман философтары мұсылман философиясын, әсіресе, мұсылман философиясы тарихының қызу жолдарын қайта қарастырды. Мұсылман философтары өкілдерінің ішінде мұсылман философиясының дамуы туралы түрлі көзқарастар пайда бо

лабастады[3].

Мысалы, атақты египеттік философтар Х. Ханафи және М. А. әл-Алим қазіргі мұсылман философиясының алдында да батыс философиясының алдындағыдай: өзіндіктенестірудегі дарысы, жаппай компиляция, бір жақты немесе тым “бұзылып кеткен” герменевтика, ақырындасұхбаттасу кезінде салыстырмалы талдаудың скеасыратын постмодерн компаративистикасы тұл, бұл салыстырмалы философиялық жобалардың артында салыстырмалы ілім мәні шығып кетеді. Бұл мәселелерді шешу үшін, біріншіден, классикалық ислам философиялық мұрасына қайта құру, екіншіден, батыс-еуропалық философиялық мұраны қайта құру керек сияқты. Екі жағдай да диалогикалық, тарихи, жүйелі және шынайы, терең түсіну-ге жол ашатын герменевтикалық тәсілдер арқылы объективті, әділ талдау жасауға жетіледі.

Осыған байланысты Шығыстыңда, Батыстыңда өткен кезеңдегі философиялық мұраларының қытаудағы “ескі” көзқарасқа қайта қарастырылды. Қазір өткен кезеңдегі ойшылдардың философиялық мұрасына логикалық-тарихи шынайылықта, әділ талдайтын жұмыстар кентаралуда. Яғни, философиялық мәні жағынан «Батыс» пен «Шығыс» деген кезең және мазмұнды ұғымды білдіреді. Бұлардың мәнін аша отырып, Батыспен Шығыс сөзінің дүниеге қатыстылыққағидасы, яғни дүниедегі көзқарас пен өмірлік-практикалық бағдарламасы тұлғысынан бір-біріне тікелей қарама-қарсы болып көрінеді. Дүниеге батыстық қатынас және одан туындайтын негізгі идея адамды қоршағандық дүниенің жетілмегендігін және адамның әлеуметтік қажеттіліктерін толық жауап бермейтінін айқындайды. Демек, дүние одан әрі жақсаруды, қайта құруды, одан әрі толығырақ алып тастыруды қажет етеді. Басқаша айтқанда, батыстық дүниеге қатынастың басты қағидасы – заттық-практикалық, материалдық-қимыл. Оның мақсаты – сыртқы дүниені өзіне барынша бағындыру және оны адамның әлеуметтік иемденуіне және үстемдік етуіне қарай бағындыру. Ал енді кезекте дүниеге шығыстық қатынасты алсақ, ол қарама-қарсы негізге аяқтیرهйді және тұл бірінен басқа мақсатқа бағытталған. Шығыс адам үшін әлемшексіз, сондықтан да оның бойына барлығын жинақтайды. Ендеше ол дүниені қайта құруды қажет етпейді. Дүниені емес, адамды, оның санасын өзгертуді талап етеді. Материалдық-тәндік қана емес, сондай-ақ бір мезгілдерух-ани жанды нәрсе болатұрып, адам өзінің физикалық шектелуін және нәпсінің жеңілуін шығу және таза рух деңгейіне дейін көтерілуі тиіс.

Сондықтан да, Шығыстың басты қағидасы – адамның өзін-өзі тануы, өзінің санасын жетілдіруі болып табылатын ішкі психологиялық рухани және әрекет болып табылады.

И. Мадкурдың, М. Факридін тарихи-философиялық зерттеулері антикалық, исламдық және христиандық Ортағасырдағы, Жаңа дәуірдегі философиялық ілімдерді, трансцендентальды-сынни идеализмді классика еместен классика еместің жаңа әдіснамалық көзқарастары тұлғысынан ашып көрсетті[4].

Қазіргі мұсылман философиясы философиялық мәселелер өрісін дайындай отырып, философиялық-діни антропология арнасында дамиды.

Бірсыпыра философтар қойған адамның құндылықтық парадигманы, діни және мәдени бірегейліктің деуі жағдайлы мәселелер экзистенциалдық және сұхбаттасу философиясындағы мәселелердің бетін ашты.

Бір кездері басталған философияның жаңартудың модернистік жобасы қазір постмодерн тарихы аясында да дамуда. Қазіргі мұсылман философтары да батыстағы жаһандық мәселелерге алаңдауда. Мұсылман философтарының модернистік, экзистенциалдық, ғылыми, сұхбаттық жобалары адамның осы әлемдегі Құдайды, Әлемді, Басқаны және өзіне өзін тұлға бағытталған.

Негізінде, Батыспен Шығыс дүниетанымындағы ортақ сипаттамасына келесілер жатады. Батыс дүниетанымы – бұл жоғары рационалдандырылған дүниетаным. Ондағы ең басты шешілмейтін мәселесі болып біртұтастық пен көптік мәселесі табылады. Ал, Шығыс дүниетанымында бәрі керісінше, онда өте әлсіз рационалдандырылған дүниетаным, дегенмен, онда біртұтастық пен көптік мәселесі шешілген. Және тағы: Батыс аяқтатуға және көптікке, яғни, біліммен күшке, демек зұлымдыққа дұмтылады, ал, Батыс – бір болуға, Нирвана даонымен қосылуға, яғни, эстетикалық білімге және жақсылыққа, демек білімсіздікке және Игілікке ұмтылады.

Олай болса, жоғары айтылғандардың барлығы да батыспен шығыс дүниетанымындағы біртұтас онтологиялық негізі мынадай болжамайтады, аритмология дүние жүзілік онтологияның рационалдық және каталгеоретикалық кірісперетінде қарастыруға болады деген қорытындыға келуге болады.

Мысалғашы шығыстық ойшыл Әбдірахман Бадави мұсылман экзистенциализмі, мұсылман персонализмі, позитивизм және сұхбаттық философиядағы да мұсылман мәселесіне келер болсақ, негізін салған мұсылман экзистенциализ

міказіргімұсылманфилософиясындағыерекшекезеңболыптабылады[5].Бадавинеміс,французтілдерінбілген.Олкөптегенфилософиялықіргелішығармалардыаударған.Жан-жақтыойшыл,исламжәнееуропалықфилософиятарихына,логикаға,ғылымфилософиясына,тілфилософиясынабайланыстыжұмыстардынавторы.

Бадавиіліміндегіөлімфеноменішектесжағдайдазерттеледі:өлім-онтологиялықмәсележәнеөлім-онтологиялықөзіндікболмыспенөзіндікболмысқакедергіболуы.Атақтыхайдеггерлік«өлімгеқұштарлықты»Бадавишарасыздықжәнедербестұлғалықжағдайдепталдайды.

Бадавиөлімфеноменінадамныңтрагедиялық,тұрақтыэлементүйсікретіндеашылады.Адамға«өлімтүйінінен»басқабарлықмәселелердішешудебағыныштыболужайлыИбнСинаныңфилософиялықілімдеріменсопылықмәтіндергесүйенуоныөлім-феноменологиялық,психологиялықмәселеекендігінтүсінугеалыпкеледі.Адамөзініңбірегейлігінсоңынадейінашыпұлгермейді.Қайғылыэлементүйсікәрадамғатән.Бірақ,А.Бадавиадамдақабілетжоғарыболғансайыноныңэлементүйсігідеқайғылыболатүседідейді.ӨлімфеноменінебайланыстыБадавиэлеменбайланысжасамаутәсіліретіндеәлеуметтікжалғыздықмәселесінашыпкөрсетеді.

Оларқойғанжалғыздықмәселесіадамныңқайғылыжағдайынтереңірекашатүседі.Бадавиадамөзменібойыншажалғызболадыдепесептейді.Бұлжалғыздықоныңонтологиялықмінездемесі.Олөміргежалғызкеліп,жалғызкетеді.Өмірменөлім-адамүшінекіұлыжағдай.Екеуідеоныңеркінебайланыстыемес.Адамжердепайдаболадыжәнеқайтакетеді.Құдайбергенсолқысқасәттіадамкешығармашы-лықекпінменөткізуікерек.

Шығармашылық-адамэкзистенциясыныңеркіндігіменмәні.БадавиөзшығармаларындаС.Кьеркегордың,Ф.Ницшенің,А.Шопенгауэрдіңөңбектерін,әсіресе,"өміргедегенерік-жігер","биліккедегенерік-жігер","қорқынышпенүміт","күдерузу"тұжырымдарынерекшеқарастырады.КьеркегордыңтұжырымдарынБадависопылықмакамдарфеноменіменүндесдейді:хауф-қорқыныш,өкіну-тәуба,амал-үміт.ОлардықатарластыраталдауарқылыА.Бадавикүдерузу,сенім,үмітфеномендерінфилософиялықнегіздеугекеледі.

Үрей,қорқыныш,қайғыру,еркіндікэкзистенциалдарынА.Бадавиадамөмірініңүйлесімдіжолынкәліптастыруғатырысып,исламонтологиясытұрғысынанашады.Олжекелік,байланысуарқылыМенмәселелерінқоюықызықты.АдамтекҚұдайментолықбайланысқашығадыдегенҚұранмәтініненшығаотырып,А.Бадавиеәлемдеқарым-қатынасмәселесітекҚұдаймен,басқаменболумүмкінемесдепесептейді.

Адамтабиғатындаөзінкөршағанәлемменбайланысмаңіндекоммуникативтікемес:

- жеңілқатынасжасау,
- қатынасүшінқатынас,
- пайдаүшінқатынас,
- қандайдабірмақсатқажетужолындағықатынас,
- еріксізқатынас,
- сұхбатқамәжбүрлегенқатынас.

Осықатынастүрлерініңбарлығыадамдыөзініңуақытын,еркіндігін,өтекысқаөмірінқұрбанетугеалыпкеледі.

ҚұрандаайтылғанБасқаменқатынастеніңменқатынасжасауретіндешынайықатынастантысқалады,небұлтеңдікжөк.

Негізінде,Бадавижекеліктіжазалайтындықтан,әлемдеБасқаменсұхбатқұрудымүмкінемесжағдайретінде түсіндіреді.Ашықташынайықарым-қатынастүсінумағынасындакөрсетіледі:

- адамныңдінибелгіленуі -
- өмірдіңдінимәні
- тағдырұғымы.

ОсығанбайланыстыА.Бадавиадамныңәлемдегіжаттанумәселесінашып,байланыстыадамныңшынайыемесболмысыретіндекөрсетеді.

Барлықмұсылманэкзистенциализміүшінде,оныңзерттеулеріндемәдениетпенадаммәселесімаңыздытабылады.Экзистенциалдықойшылдарадамныңболмысқақатынасынаөзгерісәкелушіретіндемәдениеттісінғаалғаныбелгілі.Көзқарастарыжағынанбір-біріненкөпайырмашылығыбар,әртүрліойшылдарұсынғанэкзистенциализмбасқашынайымәдениеттіқалыптастыруғақұлқыжөк.Сондықтанэкзистенциализмдегімәдениетмәселесімәдениетнегізінанықтауменоныәшкереуедімақсатетеді[6].

Экзистенциализмадамөмірініңмаңыздымәселесіненқашуды,оқшауланудыүгіттейдідегенсынғаЖ.П.Сар

трөзінің "Экзистенциализм-

бұл гуманизм" еңбегінде жауап берген. Бадави Ж. П. Сартрдың шығармашылығын аталдау жасай отырып, шынайы немесе шынайы емес гуманизмнің мәнін ашады. Гуманизм жайлы өз тұжырымдамасында А. Бадави М. Хайдеггерге жақындау "Гуманизм жайлы хат". Хайдеггер сияқты Бадави гуманизм тарихиде пессетпейді. Бірақ тек дін гуманизм ғана тарихи мәннен тыс болуы мүмкін. А. Бадавидің гуманизмдегі исламдық гуманизмді түсінеді. Гуманизм мәселесіне байланысты Бадави Басқамен сұхбат, ислам мен христиандардың сұхбаты, Шығыспен Батыс мәдениетінің сұхбаты мәселесін көтереді.

Мәдениеттер сұхбаты мәселесі адам болмысының болашағы ретінде Мұсылман экзистенциализмі үшін жаттану және адамды басу құралын ембебаптау жобасы болып табылады [7].

Бадави жеке даралық мәселесін болмыспен уақытта ашып көрсетеді. Шынайы болмыс-бұлу ақыт бойында әрекеттенетін жеке адамның болмысы.

Адам өзінің жеке даралығын уақыт бойындағы бірден-бір жағдай ретінде жүзеге асыруы керек. Өзі-өзі біріккен болмыс ретінде жүзеге асыру исламдық біріккен болмыстың, яғни зерденің, түйсіктің, алаңдаушылық логикасы ретінде шығармашылықтың көмегімен жасалады.

Хамис Самира-

атақты қазіргі заман философы Л. Бадави шынайы болмыстанымында жаңа логиканы "алаңдаушылық логикасы мен жасампаз зердені" жасап шығарды деп септейді.

Философия пәнін анықтай отырып, мұсылман философтары "қадірлеу" философиясы жайлы мәселені қояды. М. Мотаххар сияқты ғалымдардың ілімдерінде қазіргі философияның мақсаты адам мәселесі арқылы анықталады. Бұл сұрақты анықтау үшін олар тарихи-философиялық дәрісті, оның ішінде ислам философиясын түгел жаңаша ойластырады. Мотаххаридің "Философия және кәлам" атты еңбегінде ислам парадигмасы арқылы философияның, рухани исламдық бағыттардың қалыптасу кезеңдері түсіндіріледі. Бұл кітаптан анық теориясына: танымының объективті және субъективті тәсілдері не ерекше орын беріледі, себеп пен салдар, қажеттілік, мүмкіндік пен әртүрлі мүмкіндік категориялары аталдау жасалады [8].

Қазіргі заман иран мұсылман философиясы, араб философиясы секілді XX-XXI ғасырлардағы Шығыспен Батыс философиясына тән М. Хайдеггер мен А. Бергсонның әсерінде болды.

С. Х. Насырдың шығармашылығындағы ғылым философиясы мен дінислам онтологиясынан басталады. Ғылым мен дін бірлігі таухид-дін тұжырымдаманың бірлігі және монотеизм ретіндегі таухид ұстыны мен шығады. Таухидтің кәлемі түйсік ғылым мен дін синтезін анықтайды. Қазіргі заманғы ғылым мен дін синтезі мәселесі-

сенімнен зерденің үйлесімділігі мәселесі айналасындағы мәселенің бірі. Ғылымдағы классикалық еместәсілдердің дамуы барлық ғылыми білімдер тек қана Ақиқатқа "жақындау" деген түсінікке алып келді. Дін мен ғылым арасына мәселесін С. Х. Насыр екі көз қараста ашып көрсетеді: классикалық және классикалық емес. Бүгін классикалық емес ғылымның (кванттық физика, кванттық механика, кванттық химия және т.б.) дамуы әсерімен олар өзекті бола түсті. Бұл мәселетек ислам философ-тары үшін ғана емес, христиан философтары үшін де маңызды [9].

Белгілі батыс теологиясының өкілдері К. Барттың, Г. Кюнгтың, Х. Кокстың, П. Тиллихтың және басқаларының еңбектерінде христиандық пен ғылымның арақатынасы христиан өлемінің "ұтымды ету" тұжырымдамасында ашып көрсетіледі. Бұл жұмыстарда қазіргі философиядағы ғылым мен діннің өзгеруі тақырыбы ашылады.

Қазіргі дәуірдегі ғылым мен дін арақатынасы мәселесі батыс өлеміндегі ғылымның дағдарысы мен діндегі дағдарысқа байланысты пайда болды. Секуляризация тек батыс мәдениеті ғана емес, ислам мәдениетіне де тән мәселе. Ғылым мен дін-адамзат тарихындағы екі ұлы жағдай. Сондықтан философияда дін мен ғылым синтезі негізделген шоғырланған ансанның қалыптасуы мүмкіндігі жайында сұрақ қойылады. Ал А. Уайтхед бұл сұрақты шешуге адамзат тарихының одан әрі жүрісіне байланысты болады дейді.

С. Х. Насырдың пікірінше, дін мен ғылым синтезі өлемнің үйлесімді дамуына әсеретті. Ғылымды діннен бөлу қазіргі ғылымды дағдарысқа, адамзатты дезинтеграцияға ұшыратты. Экологиялық дағдарыс, адамзаттың рухани

- адамгершілікті құлдырауы, барлық жаһандық апаттар ғалымның пікірінше, осы дін мен ғылымның, сенім мен білімнің үйлесімді бірлігін жоғалтуы [10].

Сұхбат философиясын мұсылман ғалымдары философияның нығмына қасуы, серіктесуі, нығайтуы ретінде дамытады. Сұхбаттың философиялық мәселер ретінде шешім табуы фәлсафадан басталады. Қазіргі мұсылман бағыттарын да сұхбат мәселер ретінде бірнеше жағынан қаралады: -

діни сұхбат,

- саяси сұхбат,

- өркениеттерсұхбаты,
- Шығыс-Батыс сұхбаты, -
- Мен-Басқа.

Егер Батыстың сұхбат философиясында Мен-Басқа сұхбаты "логикалық" және "феноменологиялық", коммуникативтік, герменевтикалық болып белгіленсе (Бубер, К. Барт, Эбнер, Бахтин және басқалары), мұсылман философиясында сұхбат экзистенциалды және коммуникативті мәселеріңде қойылған. С.М. Хатами ілімдеріндегі сұхбат қазіргі әлемнің басты мәселелерінің бірі болып табылады. Оның "Өркениеттер сұхбаты: өзара түсіністік жолы" жұмысы діндер мен өркениеттер арасындағы сұхбатты ашып көрсетеді.

Өзара түсіністік феномені бірлескен шығармашылық ретінде әлемдік көлемде қазақстандық философ Ә. Нысанбаевтың шығармашылығынан орын алған. Оның белгілі еңбегі "Өзара түсінісу философиясы" Шығыспен Батыс мәдениеттер сұхбаты интегралдық стратегиясына арналған.

Қазіргі мұсылман философиясындағы сұхбат мәселесі жаһандық мәселелер мен, соның қатарында, Шығыспен Батыстың қарама-қарсы келуі мен, экологиялық дағдарыспен, әлемдік қаржылық-экономикалық дағдарыспен, рухани-адамгершілік дағдарыспен тұрақтандырылған.

Рухани дағдарыстан шығу жолы - қаржылық дағдарыстан шығуға қарағанда басты мәселе дейді мұсылман философтары. Рухани дағдарысты жеңіп шығу өзара сұхбат жолында адамзаттың бірігу арқылы мүмкін болады.

Тізбектеп тереберсек, мұсылман философиясының зерттелу ауқымы кеңейді. Біз өз кезегімізде біршама ғұлама ойшылдарымыздың еңбектеріне, мұсылман философиясының даму кезеңдеріне қысқаша тоқталып өттік. Сондай-ақ, мақаламыздың қорытындылай келе, мынандай тұжырымдамаға тоқтадық. Қазіргі таңдағы ғылымның дамуына батыстың қосқан үлесі қаншалықты бұл тартпасшындық болса, батыстың осындай деңгейге көтеріліп, ғылым мен технология саласындағы көптеген жаңалықтарға қолжеткізуде мұсылман философиясының және оның дамуына әсер еткен ғалымдардың үлесі өте зор.

1 Қасабек А. Тарихи философиялық таным. - Алматы, 2002.

2 Нысанбаев Ә., Әбжанов Т. Философия тарихы. - Алматы, 1999.

3 Қазіргі мұсылман философиясы. Жиырма томдық "Әлемдік философиялық мұра". 19-том. - Алматы: "Жазушы", 2009.

4 Сыбанбаев Қ., Затов Қ. Философия. - Алматы, 2000-2004.

5 Ибн Туфайль // «Әлемдік философиялық мұра». Жиырма томдық, 5-том. Ортағасырлық діни философия. - Алматы: Жазушы, 2005. - 345-420 бб.

6 Теодор Адорно // Философия XX в. Кн. 2. - М., 2004 - 251 с.

7 Хайдеггер М. Что такое метафизика? Вопросы техники // Новая технократическая волна на Закавказье. - М., 2002.

8 Мотрошилова Н. В. Франкфуртская школа // История философии. Запад-Россия-Восток. Книга четвертая. - М., 2001. - С. 247-261.

Резюме

Феномен мусульманской философии в новой эпохе

Алип Т. Т. - магистрант 2 курса специальности 6М020100-Философия, КазНПУ им. Абая, tuha_178@mail.ru

В период глобализации процесс связи культуры и цивилизации требует постоянного внимания к основным проблемам, касаемым религии. Новый век требует решения задач в новом направлении. Одна из них – мусульманская философия. Особенности мусульманской философии связаны не только с текстами Корана, но и с античными философскими наследиями. В статье рассматриваются особенности развития философии мусульман, его периоды и труды мыслителей.

Ключевые слова: философия мусульман, период постмодерна, экзистенциализм, компаративистика

Summary

The phenomenon of Islamic philosophy in the new era

Alip T. T. – 2nd course masters specialty of Philosophy, KazNPU named after Abai, tuha_178@mail.ru

In the period of globalization, the process of relationship of culture and civilization requires constant attention on the main problems relating to religion. The new century requires the demands and challenges in a new direction. One of them – the Muslim philosophy. Muslim philosophy associated not only with the texts of the Koran, but also with the ancient and philosophical heritage. The article considers the peculiarities of the development of Muslim philosophy, periods and the works of thinkers.

Keywords: the Muslim philosophy, period of postmodernism, existentialism, comparative studies

ӘОЖ316.334.22

ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ – ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТТЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСІ

Ә.А. Сембинова – ҚазМемҚызПУ, 6М050100 – «Әлеуметтану» мамандығының 2 курс магистранты, Ғылыми жетекші: **Г.О. Әбдикерова** – а.ғ.д., проф., ал-Фараби атын. ҚазМҰУ Әлеуметтану кафедрасы

Мақалада қоғамымыздағы келеңсіздік жағдайлардың бірі – жұмыссыздық мәселесі сөз болмақ. Халықты жұмыспен қамтуға байланысты әртүрлі бағдарламалардың жүзеге асып жатқандығы туралы айтылмақ. Кадрларды кәсіби оқыту және қайта даярлау елді әлеуметтік-экономикалық дамытудың, экономика мен аймақтардың маңызды секторларының басымдылығына сүйеніп, білім берудің түрлі жүйелерінің (мемлекеттік, мемлекеттік емес) және мемлекеттік жұмыспен қамту қызметі бөлімшелерінің, сондай-ақ әлеуметтік әріптестіктің дамыған жүйесінің үйлестірілген қызметтерінің негізінде жүзеге асырылатынында көрсетілмек.

Түйін сөздер: Индустриялық саясат, еңбек ресурсы, инфрақұрылым, инновация, субсидиялау механизмі, кадр, сектор, инвестиция

Әлем жұрты үшін бүгінгі таңда әлеуметтік қорғау жүйесі оның ішінде кедейшілік пен жұмыссыздықты азайту мәселесі басты проблемалардың бірі болып отыр. Бұл мәселелер қоғамымызда әртүрлі келеңсіз жағдайлардың орыналуына әкеліп, экономикаға үлкен зиянын тигізуде. Дәлірек айтсақ, Қазақстан нарықтық экономикаға өту кезеңінде бұрынғы тиімсіз кәсіпорындар мен ауыл шаруашылық мекемелерінің жұмысының уақытша тоқтатылып, жабылуына, жекешелендіріліп, қайта құрылуына байланысты құрылымдық жұмыссыздық құбылысы байқалды. Халықтың көпшілігі табыста бұмақсатында базар маңын жағалап, сауда-саттыққа бет бұрды. Қазіргі кезде әлемдік қаржыдағдарысының Қазақстан экономикасына тигізе бастаған әсері халықтың жұмыспен қамтылуына қамтамасыз етуді өзекті мәселелердің қатарына шығарып отыр.

Осыған орай, елімізде еңбек нарығының қалыптасуы мен дамуын қарастыру маңызды болып табылады. Мәліметтерге келсек, 2011 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан халқының саны 16,4 млн адамға жетсе, оның 48 пайыздан астамы еңбекпен қамтылған. Соның ішінде жалпы халық санындағы жалдамалы жұмысшылардың үлесі – 31,7 пайызды, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар – 16,5 пайызды құрайды. 2015 жылға қарай аталған бағдарламамен 1,5 млн халықты қамту жоспарланған. Соның арқасында еліміздегі кедейшілік деңгейін бәйізгә төмендетіп, жұмыссыздық көрсеткішін 5,5 пайыздан асырмау міндеті қойылып отыр. ҚР Статистика агенттігінің мәліметі бойынша, республикадағы жұмыссыздықтың қазіргі деңгейі де 5,5 пайыздың шамасында. Егер 1996-1999 жылдар аралығында жұмыспен қамтылғандар санының 1,8% - ғә төмендеу қарқынының баяулағаны байқалса, ал 2000 жылдан бастап – жұмыспен қамтудың ұдайы арттып келе жатқандығы байқалды. 2007 жылы 15 және одан жоғары жастағы халықтың экономикалық белсенділігінің деңгейі 70,4% - ды құрады. Жұмыспен қамтылғандардың арасында әрлер 3922,8 мың адамды (51,4%), әйелдер – 3708,3 мың адамды (48,6%) құрады. Соңғы жылдары құрылыста, білім беруде, мемлекеттік басқаруда, денсаулық сақтау мен әлеуметтік қызмет көрсетуде, тау-кен өнеркәсібінде жұмыс істейтіндердің санының жылдам өсуіне байланысты халықтың экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтылуы жүзеге асты.

Еліміздегі жұмыссыздар мен өз бетінше жұмыспен айналысушыларға, табысы азама ттарға көмек қолын созу жөнінде Мемлекет басшысы Н. Назарбаев Қазақстан халқына арналған «Нұрлы жол – болашақ – қабастар жол» атты жолдауында айтып өтті. Осылайша, Елбасының тапсырмасы мен еліміздің еңбек нарығындағы қалыптасқан жағдайдың шешуге, индустриялық саясатты жүзеге асыру үшін еңбек әлеуетінің тайлы пайдалануға мүмкіндік беретін бұрын-соңды болмаған «Жұмыспен қамту-2020» бағдарламасы әзірленген [1]. Жұмыспен қамту 2020-

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі ұсынған мемлекеттік бағдарлама. Бағдарламаның мақсаты – жұмыспен тұрақты және нәтижелі қамтуға жәрдемдесу арқылы халықтың табысын арттыру. Мемлекет басшысының 2011 жылғы 28 қаңтардағы «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз!» атты Қазақстан халқына Жолдауында еңбек нарығының тиімділігін арттыру, табысы азама ттарды, жұмыссыздар мен өз бетінше жұмыспен айналысушыларды жұмыспен нәтижелі қамтуға жәрдемдесудің белсенді бағдарламаларын арттыру міндеттерін жүктеді

[2]. Жұмыспен қамтудың белсенді саясатын жүргізу Қазақстан Республикасының Үкіметі қызметінің негізгі әлеуметтік басымдықтарының бірі болып табылады. Жұмыспен лайықты қамтуды қамтама-сызету –

халықты әлеуметтік қорғаудың негізі, адам ресурстары әлеуетін дамыту және іске асырудың маңызды шарты, қоғамдық байлықтың артуымен өмір сүру сапасын жақсартудың басты құралы. Әлеуметтік-экономикалық жаңғыру барысында елде қарқынды дамушы еңбекнарығы құрылды, халықтың экономикалық белсенділігі мен жұмыспен қамтудың деңгейі тұрақты өсуде. Бұл бағдарлама «Нұр Отан» партиясының кеңінен талқыланып, ағымдағы жылдың 31 наурызында Үкіметтің №31 баулысымен бекітілген болатын. Халықты жұмыспен қамтудың 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламасының негізгі мақсаты – жұмыссыздар санына зәйт, олардың тұрақты және нәтижелі жұмыс орындарға ие болуына жәрдемдесу арқылы халықтың табысын арттыру болып табылады.

Бағдарлама 3 бағыттан тұрады:

1-

бағыт, өз бетінше жұмыспен айналысушыларды, жұмыссыздарды, және табысы аздамдарды оқыту және олардың жұмысқа орналасуына жәрдемдесу;

2-*бағыт*, ауылда кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу;

3-*бағыт*, еңбек ресурстарының тұтқырлығын арттыру [3].

Жұмыспен қамту бағдарламасын іске асыру үшін бірінші кезекте халықты оқытуға, жұмысқа орналас-тыруға, тұрғылықты жері бойынша өзінің жеке ісінашуды ұйымдастырып, осы іске жәрдемдесуге мәнбе-ріледі, ал мұндай мүмкіндіктер болмаған жағдайда, экономикалық өсу орталықтарына өзгерісін көшуле-ріне қолайлы жағдайтуғызылады. Еңбекнарығы, тұрғындарды жұмыспен қамту, еңбек ресурстары және оның са-пасымен бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелерін талдау даресейлік ғалымдар В.С. Буланов, А.О. Котляр, Б.Д. Бреев, В.Н. Якимов, С.Г. Ковалев, А.И. Тучков, А.А. Никифорова және отандық ғалым-дар Я.Ә. Әубәкіров, Ө.Қ. Шеденов, Б.Л. Тәтібеков, О.Сәбден, Сансызбаева Х.Н., Б.С. Досманбетов, Ф.М. Днишев, М.К. Мелдаханова, Т.И. Есполов, А.Қошанов, Ю.К. Шокаманов, Ұ.Р. Бекмұханбетов сияқты зерттеушілердің нәтижелерінің маңызы зор.

Жұмыспен қамту-адамдардың қоғамдық пайдалы қызметтерге өздерінің қажеттілігін қанағаттандыру мақсатымен қатысуы себеп-ші болған әлеуметтік-экономикалық құбылыс. Жұмыспен қамту саясатының негізгі мақсаты жұмыспен қамтуды толық, нәтижелі және еркін таңдап алуға қолжеткізу, жұмыссыздық-тың қысқаруы және оның әлеуметтік жарамды деңгейде қолдау табуы, еңбекнарығының қызметі мен реттелу-іне құқықтық, экономикалық және ұйымдық шарттар құру болып табылады. «Жұмыспен қамту-2020» бағдарламасының алғашқы нәтижелері өзінің нәтижесін берді. Айтқанда, бағдарламаның іске кіріскен кезінен бастап, 256 мың адам мемлекеттік көмекке ие болды.

Бірінші бағыт бойынша инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру үшін 26419 адам жұмысқа тартыл-ды, оның 5 пайызы немесе 14818 адам бағдарлама қатысушысы болып табылады.

Екінші бағыт аясында – тірекауылдар мен кәсіпкерлікті дамыту арқылы жұмыс орындарын құруда 2011-2013 жылдары кәсіп-

керлік негізі бойынша білім беруден 19787 адам өткен; 16490 адам шағын несиеленген, берілген жалпы шағын неси-елердің көлемі 33,7 млрд теңгені құрап отыр.

Үшінші бағытта – уақытша жұмыспен қамту, яғни әлеуметтік жұмыс орындары мен жастар тәжірибе-сін мемлекеттік қолдауды қаржыландыру көлемі 54,5 млрд теңгені құрап отыр [4].

Бағдарламаның басты көрсеткіштеріне келсек, 2011-2013 жылдар аралығында 233,8 мың адам жұмыс-қа орналасып, 108,9 мың адам қайта даярлау, біліктілігін арттыру бағдарламасынан өтті; 113,7 мың адам, оның іші-нде жастар, әлеуметтік қорғалғандар, кәсіп деңгейі төмендер бар, еңбек ақысын субсидиялау механизмі арқы-лы жұмысқа орналасты; 16,5 мың адам шағын несиеленіп, 12,2 жұмыс орындарын ашты;

11,3 мың адам дамуы төмен ауылдардан қонысаударып, олардың 79,7 пайызы жұмысқа орналас-ты; Ауыл инфрақұрылымын дамыту бойынша 1485 жоба жүзеге асып, мұнда 26,4 мың жұмыс орыны құрылды [5].

Жұмыспен қамтылмаған тұрғындарды және жұмыссыздарды әлеуметтік қорғау – нарықтық экономи-каның жұмыс істеуіне қоғамдық көндірістің барлық қатысушылары үшін жұмысты жоғалтуға үмітсіздік пен тығыз байланысты. Жұмыспен қамтылмаған тұрғындар мен жұмыссыздарды әлеуметтік қорғау мем-лекет тарапынан профилактикалықта, реттеуші десипаты бар белсенді және баяу шаралар жүргізу жолымен жүз-еге асырылады. Оларға еңбекке орналасуға жәрдемдесу, қайта даярлау және білікті-

лігін арттыру, қоғамдық жұмыстарға тарту, жұмыссыздық жөнінде жәрдемақы беру және басқа да әлеуметтік кепілдіктер мен қамтамасыз ету жатады. Еңбекке орналастыруға жәрдемдесу қосымша жұмыс орындарын құруды, толық емес қамтылатын уақытша және маусымдық жұмыстарда қаржылық мүмкіндіктерді ескеріп жұмыс орынның кеңейтуі мемлекет тарапынан қаржыландыруды және ынталандыруды көздейді.

Кадрлардың кәсіби оқыту және қайта даярлау елді әлеуметтік-экономикалық дамытудың, экономика мен аймақтардың маңызды секторларының басымдылығына сүйеніп, білім берудің түрлі жүйелерінің (мемлекеттік, мемлекеттік емес) және мемлекеттік жұмыспен қамту қызметі бөлімшелерінің, сондай-ақ әлеуметтік кәріптістіктің дамыған жүйесінің үйлестірілген қызметтерінің негізінде жүзеге асырылады.

Құрылымдық-инвестициялық саясаттың белсенділігін арттыру жастардың кәсіби даярлау мен ересек халықты қайта оқытуды ұйымдастыруға тиісті тәсілді талап етеді. Алдынала оқыту және қайта оқыту жұмыссыздық ауқымының артуына жеуге ықпал етеді. Осы мақсатта кәсіптік-техникалық білім беру жүйесін сақтау және қолдау көрсету, сондай-ақ арнаулы орта және жоғары оқу орындарының мүмкіндік-терін жұмылдыру өзін-өзі ақтайды.

Өндірісте кәсіби даярлықты ынталандыру басты бағыт болуы қажет. Бұл мақсаттарда өндірісте қалыптасқан кадрлардың кәсіби оқыту жүйесін қоюға жол берілмеу керек. Оны қолдау жұмыс берушілердің кадрларды аярау және қайта даярлау жөніндегі қызметін қаржыландыраты арнаулы мақсатты қорлар құру жолымен жүзеге асырылады [6].

Ал жұмыссыздықты азайту мәселесін етоқтала кетсе жұмыссыздықты азайту үшін жұмыс орындарын қайта құру кезінде «мерзімнен бұрын» зейнеткерлік кешіғу және тұтынушыларға ұсынылатын қызметті әмбебаптандыру (универсализация) есебінен жұмыспен қамтуды кеңейту тәжірибесі қолданылады. Мұндай әдіс, сөзсіз тұрсағаттың бекөнімділігі көрсеткішінің өсуіне әкеледі, бұл жұмысшы табысы мен салыстырғанда қосылған құнның өсім қарқынының неғұрлым жоғары екендігін көрсетеді.

Қорыта келе, менің ойымша қазіргі қоғамымыздағы белеңалып бара жатқан жұмыссыздық мәселесі – мамандықтың дұрыстандалмауынан туындаған күрмеулі мәселелердің бірі. Бұл өз кезегінде еңбек нарығында сұраныспен ұсыныстың арасындағы теңгерімнің бұзылуына әкеліп соғады. Осыны ескере отырып, мектептегі жұмыс – оқушының өзін-өзі тану процесін ынталандыруға, еңбек нарығындағы мамандықтардың таңдау мүмкіндіктері мен таныстыруға бағытталуы тиіс.

1 Бекмолдин С.Қ., Мауленова С.С. Экономикалық теория. – Алматы, 2011. – 216.

2 Темірбекова А.Б. Экономикалық теория негіздері. – Алматы, 2011. – 155б.

3 Құсайынова М. Ақжол. - 29.11.2012. - 45б.

4 Еңбек нарығының қалыптасуының теориялық-әдістемелік негіздері // Поиск-Ізденіс. - 2012, - №2, - 70б.

5 Алиев Қ.С. Жастардың жұмыспен қамту жүйесін басқаруды жетілдіру жолдары. – Алматы, 2008. – 111б.

6 Әбдіқалық А.А. Қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының әлеуметтік саясаты. – Алматы, 2008. – 99б.

Резюме

Занятость населения – проблемы социальной политики

Сембинова А.А. – магистрант 2 курса специальности 6М050100 Социология, Adema04021983@mail.ru,

Научный руководитель: Абдикерова Г.О. – д.с.н. профессор кафедры социологии КазНУ им. Аль-

Фараби, a.gulnapis@mail.ru

Одним из главных вопросов для мирового сообщества является система социальной защиты общества, а именно уменьшение безработицы и бедности среди населения. Все это приводит к негативным обстоятельствам в обществе и влияет на экономику страны. В период перехода Казахстана на рыночную экономику многие убыточные предприятия сельскохозяйственного учреждения стали закрываться или временно прекращали свою работу, некоторые были приватизированы и преобразовывались в новые, в связи с этим в стране возникла безработица.

Ключевые слова: Ресурс, индустрия, инновация, кадр, сектор, инвестиция

Summary

Employment – problems of social policy

Ademi Sembinova – 2 course masters specialty of sociology, Adema04021983@mail.ru,

Scientific leader: Abdikerova G.O. – d.s.n. professor of department of sociology Treasury the name of Al-Farabi, a.gulnapis@mail.ru

One of the major issues for the global community is the system of social protection of society, namely the reduction of unemployment and poverty among the population. All this leads to negative circumstances in society and affects the country's economy. In the period of Kazakhstan's transition to a market economy, many loss-making enterprises, and agricultural institutions were closed or temporarily shut down, some were privatized and converted into new ones, in this regard, the country was unemployment.

Keywords: Resource, industry, innovation, shot, sector, investment

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

UDC340.114.5(577).

CORE OF LEGAL CULTURE

G.R. Absattarov –

candidate of political Sciences, Deputy Director of the Institute for multilingual education KazNP Unamed after Abay

In article are considered the questions of legal consciousness on concrete materials of Kazakhstan as core of legal culture of the population which are still insufficiently studied in political science. At the same time in article is paid the attention to debatable question too.

Keywords: right, law, law and order, state, society, person, consciousness, culture, rights, freedom, regulation, policy, offense, people

Legal consciousness of the population is a core of legal culture of society which represents the difficult, multidimensional and insufficiently studied object of a political research.

The democratic, constitutional, social state in Kazakhstan assumes high consciousness of the people and legal culture of the population. In the Kazakhstan society all lines and the parties of legal consciousness of citizens gain versatile development: its nature and culture is enriched; the social base becomes stronger; its structural elements are more and more filled with new moral and political contents; value of legal consciousness, as well as all political and legal ideology increases in life of society.

The Kazakhstan state and public organizations pay much attention to further strengthening of legality and law and order, improvement of legal work in the country. We see one of the main means of strengthening of legality information at each Kazakhstan person of advanced legal consciousness and feeling of a civic duty, in improvement of all system of legal education of the population.

Further increase in level of legal consciousness of Kazakhstan citizens became objectively regularity of democratic, civil society [1].

One of important problems of consolidation and development of legal consciousness of the population in the Kazakhstan society is the correct definition of a ratio of legal consciousness with remnants of the past and the antisocial phenomenon in legal views and representations of a part of the population.

In the conditions of democratic, legal society remnants of the past and the antisocial phenomenon in consciousness of the Kazakhstan people do not form a special social frame of reference as have no carrier in the form of large social group of people. At the same time it is impossible to underestimate negative influence of these remnants, phenomena, and its rather strong survivability, their interrelation with some elements of material and cultural living conditions of the Kazakhstan society, and also with influence of unfriendly foreign countries, their anti-Kazakhstan promotion. Difficulty of fight against remnants of the past and the antisocial phenomenon in modern conditions just also consists that they "are sprayed" in the known way in the Kazakhstan society, affect representatives of different social groups and are subject to influence of various internal and external conditions accompanying development of democracy in the country.

Considering all this, it is necessary to emphasize that a new conduct of life of the Kazakhstan people, their morality and scientific outlook are claimed in constantly fight against legal and other remnants of the past and the antisocial phenomenon that without it there cannot be a political and legal ideology and morals. From this it follows that fight against remnants of the past and the antisocial phenomenon in consciousness of people – one of regularities of construction of democratic and civil society.

All this is fully applicable also to the sphere of legal consciousness. In the Kazakhstan society such remnants of the past as crime and other offenses are not eradicated yet, the liberal indulgent relation to small violations of law and order, passivity in fight against antisocial manifestations sometimes meets.

In the Kazakhstan society the state and public organizations conduct resolute fight against any violations of law and order and legality [2], and first of all with crime. As a result of it in our country professional crime is liquidated, the curve of the most dangerous crimes steadily decreases. However not all citizens understand correctly that the line of our state is directed not only to crime eradication (in the widest circles of the Kazakhstan people are solidary), but also to the violations of law and order. Strengthening of legality in the Kazakhstan society assumes resolute fight for increase in organization and responsibility of each member of our society at all levels: from ordinary citizen to heads; in all spheres of life: in the field of management, economic activity, in the sphere of welfare service of the population, in the sphere of public order and the Kazakhstan life. At the same time it is necessary to tell that crime, any forms of antisocial behavior is a social, political evil, it is necessary to fight against it daily, to fight firmly and resolutely.

At the same time along with strengthening of fight against some malicious offenses the main care is shown about prevention of offenses, about education of the Kazakhstan people in the spirit of respect for laws and rules of the Kazakhstan hostel

Force of the political right-educational influence has to prove first of all where the known neglect to requirements of the law, condescension or inattention to that disorderly conduct, economic relations and production discipline which seem to certain workers "justified" local conditions still remains, or "not costing attention".

Meanwhile behind such small offenses there is in the general set very extensive material and moral damage for the Kazakhstan society, decrease in rich opportunities of development of modern production and culture of the country, and many of them develop into more dangerous offenses, into the crimes doing large harm to our society.

The detailed political analysis of fight against offenses can be given in special work. Here it is only necessary to emphasize that the facts of illegal behavior in general and crime in particular demonstrate that in the Kazakhstan society the social and legal views of antisocial character resisting to the Kazakhstan legal consciousness are not obsolete yet. These views are quite various on the ideological and psychological bases, however all of them (though in unequal degree and on different lines) disperse from the legal consciousness of Kazakhstan citizens demanding not only fixing in laws of interests of people and societies, the building democratic, legal society, but also unconditional compliance with laws of the Kazakhstan state.

Strengthening of legal consciousness of the Kazakhstan population promotes in the different ways to eradication of these antisocial legal views. In fight against them one of the main objectives of policy of law and legal culture of the population in the Kazakhstan society also consists.

Performance of problems of eradication of the antisocial phenomena along with the very possible increase in level of legal consciousness and legal culture of the population will lead gradually to such situation when law and order is observed by each member of the Kazakhstan society voluntarily, on internal belief. It will be an important condition of transition to the civil society assuming a considerable increase self-control of behavior of Kazakhstan citizens in society.

It is necessary to emphasize that the role of organizational and educational function of legal consciousness at all stages of development of our state and in all spheres of the Kazakhstan reality is truly huge. As our modern history, the Kazakhstan laws and in general surprisingly proved to system of the Kazakhstan right during a transition period to democratic, legal, social, to the state and civil society are the most effective tool of protection of the Kazakhstan gains, fight against corruption and the antisocial phenomena etc.

The political ideas of the people also are embodied in the Kazakhstan legal consciousness. The Kazakhstan right is a special specific state form of carrying out policy of the Republic of Kazakhstan which is equitable to radical interests of the multinational, multi-religious Kazakhstan people. Without having dug out the right from policy, not opposition of abstract "legal" norms to political requirements, and on the contrary, the embodiment in life of unity of political and legal statuses of the program of the Kazakhstan state and public organizations – here that main thing that is peculiar to the Kazakhstan legal consciousness and the Kazakhstan right.

In this regard it is necessary to tell that the Kazakhstan right is created for the Kazakhstan person and protects it "human interests. The person is protected from infringement of security of person, freedom, honor and dignity of the person, personal privacy, and security of property. These provisions were built in the law of life, obligatory for observance by all members of society. For ensuring strict observance of this principle education, formation of legal consciousness" was strategized [3].

Thus, from all the above said it is possible to draw a conclusion that legal consciousness of the population is a core of legal culture and the sphere of public, group or individual consciousness of Kazakhstan citizens, set of their ideas, representations and views of a good law, on the existing precepts of law, the Kazakhstan citizens reflecting the attitude toward the operating or desirable legal reality. It does not exist separately. Legal consciousness of the population of Kazakhstan represents the difficult, rather independent, complete, active and developing system and, being carried out on all main directions of policy of law of the Republic of Kazakhstan, it is necessary demands a scientific integrated approach to its organization and to the analysis of its basic principles.

1 Концепция правовой политики Республики Казахстан 2010 до 2020 года // Казахстанская правда. - 2009, 27 августа.

2 Конституция Республики Казахстан. - Астана: Елорда, 2008. - С. 4-5.

3

Смагулова А. С. Казахское обычное право: вопросы защиты чести и достоинства // Проблемы современной науки и образования. - 2016, - №3 - С. 135.

Түйіндеме Әбсаттаров Г. Р.-

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, көптілді білім беру институты директорының орынбасары (050010, қ. Алматы, д. Достық, 13), саяси ғылымдарының кандидаты, электрондық пошта absat41@mail.ru

Құқықтық мәдениетінің арқауы

Мақала даңақты Қазақстандық материалдар негізінде саяси ғылымда әлі де жетерлік емес тұрғындардың құқықтық мәдениетінің арқауы ретінде құқықтық сана мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, мақалада пікір таластыра отырып, құқықтарға да көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: құқық, заң, құқықтық тәртіп, мемлекет, қоғам, адам, сана, мәдениет, еркіндік, реттеу, саясат, құқықтық тәртіп бұзу, халық

Резюме Г. Р. Абсаттаров -

кандидат политических наук, зам. директора Института полиязычного обучения КазНПУ им. Абая (050010, г. Алматы, ул. Достық, 13), электронная почта absat41@mail.ru

Стержень правовой культуры

В статье на конкретных материалах Казахстана рассматриваются вопросы правового сознания как стержня правовой культуры населения, которые еще недостаточно изучены в политической науке. Вместе с тем в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: право, закон, правовой порядок, государство, общество, человек, сознание, культура, свобода, регулирование, политика, правонарушение, народ

УДК 316(574)

THE HISTORY OF THE TATAR DIASPORA FORMATION IN KAZAKHSTAN

N. B. Seisen –

Dr. PhD, Assistant Professor of Political Science and Social and Philosophical Disciplines Department Kazakh National Pedagogical University (KazNPU) named after Abay

The article deals with the Tatar diaspora's formation in Kazakhstan. Ethnic community develops in a particular area, inhabited with the people, who are interconnected in certain socio-economic relations, speak the same language, preserving cultural identity and self-consciousness of themselves as a separate group. Tatar nation composes from ethno-territorial groups: the Volga-Ural, Siberian and Astrakhan Tatars. Volga-Ural Tatars caused by its numerous, together with their social, economic and cultural "advancement", has the leading position, they are considered as the core of the nation.

Keywords: People, nation, ethnic group, Tatar Diaspora, ethnic groups, minorities, migration, ethnic and demographic history

Currently, scientists of Kazakhstan successfully study the problems that previously had no support, ethnic and demographic history including. The urgency of developing this theme is the demand of the nowadays' realities. Events in a number of Baltic countries, the Caucasus, Central Asia, Ukraine, etc. show the significant impact of the national factor on all processes in the life of a multi-ethnic state. Thanks to the balanced policy pursued by the President of the Republic of Kazakhstan N. A. Nazarbayev, we had a good chance to avoid open national clashes. When the Kazakhstan's People's Assembly (ANC) of the Republic was established, the national situation in the country became more stable. However, the nations' issues of the population require constant attention.

In the multiethnic Kazakhstan, for successful problems' solution of multinational population, the study of all specific characteristics in demographic structure and creating qualitative characteristics of certain ethnic groups is especially important. This will share and handle some positive experience of the Soviet period in the history of the country and successfully over

comes the negative impact of social-demographic policy in Kazakhstan.

Notoriously that the primary language of any science is conceptual apparatus, as well as the means, reflecting the level of development of the science itself. Since they apply science concepts such as nation, nationality, nation, ethnicity, diaspora to Tatars, let us pay attention hereto the interpretation of their content, and then give the explanation to our point of view.

The people concept has several aspects. One of them is based on general civil community and refers to the concept of "population" of a country (or territory, for example, the people of Tatarstan, Tatarstane, and Tatar people).

Another meaning of the term is a synonym to ethnicity or nationality (e.g., Kazakhs, Tatars, Russian, etc.). In this case, the Tatar people – is a group of people who share a common name, and elements of culture, have an idea of common descent, common historical memory, and bind themselves to a certain territory, it has the sense of solidarity.

There is no definite scientific definition of the term "nationality" in the Western scientific literature. K. Marx, F. Engels and Vladimir Lenin believed that this category is rather ambiguous and did not fix its exact definition. Soviet scientists stated two types of ethnic communities: "demos" and "nationality". During the known period of transformation, named as "perestroika", they again put forward as one of the main types of ethnos definition as a nation, which develops because of decomposition of tribal relations: it is based on a common language and develop a common economic life and culture. Based on certain publications nation exists currently also. According to some scholars, in the Republic of Kazakhstan, founded on December 1991, there are more than 30 ethnic groups numbering usually up to 100 thousand people. They are Avars, Balkars, Dungan, Karachai, Kumyk, Laks, Lezgins, Tabasarans, Romanyc. [1]. The number of Tatars in Kazakhstan is over 250 thousand people, so in this connection we do not refer them to the ethnic group.

The term "nation" is in use in ancient and medieval times. That time they designated large group of people connected to each other by common origin, as well as economic and political interests.

After the French Revolution, historic E. Renan gave the definition of a nation. "The nation, in his opinion – is, first of all, expressed desire of a certain group of people to live together, to preserve the legacy of previous generations, and to strive for a common goal." In the later XIX and early XX centuries, they develop and put forward another two theories of the nation. Austrian O. Bauer believed the nation to be "a common culture and character that arises based on a common destiny." Researcher Karl Kautsky considered the main features of the nation as language and territory. Vladimir Lenin criticized the theory of Otto Bauer and favored the theory of Karl Kautsky. At the same time, Vladimir Lenin did not give a complete definition of the term "nation". In the Soviet historical science, they confirmed the definition of "nation", given I. V. Stalin. He believed that the nation develops "... on the basis of common language, territory, economic life and psychological way of life reflection, manifested in a common culture" [1]. Nevertheless, since the mid-

80s of the twentieth century, the scientists began to criticize and specify this definition. More attention they paid on social and ethno-social feature of nation separating that conception from historically preceded stage as nationality. The theory of Nation recently spread among political scientists and social scientists, according to which it is a type of ethnic group, typical only for the developed society [2].

Ethnos – a word of Greek origin. The literal translation has the meaning in the singular – "the tribe, the people"; in plural – "tribes" nations" [3]. Every ethnic group has its ethnic core – the part of the people that have compact settlements on the territory of origin of that people. However, the ethnic group, as a rule, has other components of a group of people who do not live by different reason on the territory of their origin. These ethnic groups defined in the special literature or as an ethnic periphery of particular people, or as an ethnic Diaspora [4].

Diaspora – is a word of Greek origin. The literal translation means "scattering", i.e. the resettlement of the people; to the people the term applies starting from VI century BC. Diaspora – is that part of the people, who live outside of the place of roots of their own people, far from their historical Motherland. This was the primary interpretation for centuries long, the meaning of the word "Diaspora" [3]. In 1992 year, N. A. Pecherskikh in his article "The Diaspora and ethnogenesis" talking about the diasporas, proposed to distinguish two types of Diaspora among them: classical (external) and internal diaspora. Representatives of classical (external) Diasporas, naturally live outside the Motherland of their peoples, when their representatives of internal Diaspora settle on their historical homeland and territories of their people [4].

Close in meaning of definitions of the classic Diaspora, stated in the article of N. A. Pecherskikh, is the definition, given by the Doctor of Science G. M. Mendikulova, in her article. In her formulation, a Diaspora – is "a group of ethnic minorities, displaced, settling and acting in the host country, but also having strong sentimental and material relationship with the place of origin".

Diaspora, according to the G. M. Mendikulova's definition, appears thanks to the migrants, changed their place of inhabitance permanently or temporarily, but for a sufficiently long period [5].

Victor Shnirelman in 1999 in his article "Myths of the Diaspora" says that the Diaspora is not "any settlement beyond the original ethnic area, but only what happened stimulated, under the pressure of any adverse circumstances (war, famine, violent deportation, etc.)" [6]. In part, we agree that the representatives of the Tatar diaspora left their homeland in search of a better life, hiding from the tsarist authorities. Moreover, what about the Tatars who moved in Kazakhstan in Soviet times following the directives of the Communist Party and the Young Communist League to participate in construction of the industrial enterprises and the rising of the virgin lands? Many of them settled on the hospitable Kazakhstan's lands found there their second homeland. In our viewpoint, to consider only the adverse circumstances of any people's resettlement in the territory of another state, in this particular case is not entirely accurate.

Having analyzed the views of the above-mentioned scientists, we believe that the Diaspora has national minority, formed on the territory of another state (Federal Republic) as the result of migration, not necessarily caused by adverse living conditions in their historical homeland. In the Soviet Union, comprised 15 union republics, the Tatars living in the territory of the Kazakh SSR, were against the Tatars of the Russian Federation internal Diaspora. However, after the collapse of the Soviet Union and the formation of an independent Republic of Kazakhstan Tatar Diaspora residing in its territory, it is, right now, in relation to the Tatars of Russia a foreign Diaspora.

Based on the above definitions, we also believe that the concept of "Tatar Diaspora" refers mainly to the countries of C.I.S and abroad, i.e., to Kazakhstan also. Nevertheless, in respect of Saratov, Astrakhan, Volgograd, Samara, Nizhny Novgorod region and Siberia, this concept is not true, since in these mentioned regions Tatars are indigenous inhabitants.

Summing up everything stated above about the concepts, applied to the inside graduation of any nation, we stress out: of all the definitions in this respect, today appear less controversial are those, revealing the essence of the concepts of "ethnicity" and "Diaspora".

The history of ethno-genesis of any people is inseparable from its etymology of ethnonym. The issue of background of ethnonym "Tatars" often considered in the pre-Soviet and Soviet historiography. Yet pre-revolutionary period researchers as P. Rychkov, V. Grigoriev, G. Alicov, together with outstanding Russian historians N.M. Karamzin, S.M. Solovyov and V.O. Klyuchevskii wrote, that the Bulgarian people named as Tatars because of the historical misunderstanding. Russian revolutionary democrat N.G. Chernyshevsky, who knew the Tatar language, studied the history of the Tatar people in their own language. As a result, he concluded, that the descendants of tribes, inhabited the territory of Crimea, Kazan, Astrakhan and the Siberian Khanate, were conquered by Batyi, as well as the Russians were, and that those Tatars – are Bulgars and it wrong to confuse with the Mongols is not correct [7].

This conception is expressed by foreign scientists also – Sigismund Herberstein (XVI c.), Adam O'Leary (XVII century.) and Alexander Humboldt (XIX c.).

In Soviet period, the question about etymology of the name of the people "Tatars" several times submitted to scholars' discussion – historians and linguists. In April 1946 at a meeting of the USSR Academy of Sciences' scientific sessions, they addressed the question of the Soviet Union peoples' ethno-genesis, including Tatars. The outcome of the exercise was the idea that the modern Tatars are not related to Mongols. They are direct descendants of the Bulgars. And the ethnonym "Tatars" in relation to them is a mistake.

In recent years, scientists have also raised this issue repeatedly. Their views on the origin of the name of the people "Tatars" are different. Some believe that the word "Tat" – means "amountain", and "ar" – "residents", so together it means: Tatars are the residents of the mountains, others specialist translate the words "tat-dat-yat" as "a stranger", and "er-ar-ir" – "person", "people", i.e., "strangers", "people of another tribe" [8]. Some derive the word from "tepter" (a Persian word "defter"), which means "inscribed on the list", i.e., "colonist" (O. Belozerskaya). There are attempts to explain the origin of the name of the people "Tatars" by Tungus word "ta-ta", which means "archer", "pull" [7].

D.E. Eremeyev bounds the origin of the ethnonym "Tatars" with the ancient Persian word "tat", i.e. "Iranian", the Iranian-speaking. Later, the word came use to call all of the strangers.

Still, some scientists believe that nothing common is in the etymology of the word "Tatars", "tiptyar" and "ta-ta". Most scholars agree that the word "Tatar" derives from the Chinese word "ta-ta", or "yes-yes". Moreover, since some Chinese tribes have the sonorous sound "r", they pronounced this word as "tar-tar" or "ta-tar". So Chinese named warlike tribes living north of their territory.

The Kazakh language has the word "Tatyr" – salt marsh, "Tatyr" – to treat, "tattoo" – try, amicable, "tatulyk" – friendship, good friendly relations [9]. Tatars as a people have enough differences, based on the area of residence, religion, and even appearance. I.V. Yerofeyev indicates, that depending on the place of residence in the official documents of the Tatars referred to as "Kazan", "Crimean", "Lithuania", "Orenburg", "Siberian", "Tobolsk", "Barabinsk", "Tyumen", "Toms", "Ishim". However, these groups had no any significant differences, i.e. they are not separate tribes [10]. World known Turkologist V.V. Radlov (1837-

1918) noted, that the Irtysh Tatars are a mixture of repressed here many centuries ago Tatar tribes. Part moved herein XV-XVI centuries from the southern khanates of Central Asia, predominating the Volga Tatars, part migrated later. Among the reasons that contributed to the resettlement of the Tatars of Volga region in southern Siberia, the next release. On the one hand - an active Russification policy of the government, expressed in a violent ethnic and religious assimilation of foreigners in Russia. On the other - with their order the government encouraged migration to increase in number the inhabitants of bordering regions of the empire [9].

Tatar nation composes from ethno-territorial groups - Volga-Ural, Siberian and Astrakhan Tatars. Volga-Urals Tatars by virtue of its multiplicity, as well as socio-economic and cultural "advancement", has the leading position, they considered the core of the nation. Ethno-territorial groups of the Tatar nation, in turn, are divided into sub-ethnic groups, and, further, to ethnic groups. Thus, the Tatar ethnic community has a complex structure.

The process of Tatar Diaspora formation in Kazakhstan has gone through several stages. After the fall of the Khanate of Kazan, Tatars began to leave their lands. The very first representatives of Tatar Diaspora settled in Kazakhstan at the end of the XVI century. The forcible baptism of Tatars in the XVII century started the mass Tatar exodus into other territories, including Kazakh steppes. When the Russian authorities allowed Tatars to trade, an increase of merchant class among Tatar population occurred and strengthened their penetration in Kazakhstan in the XVIII century. In the XIX-early XX centuries, it took place the voluntary resettlement of Tatars on the borderline; they practiced link Tatars by "decree" and by "device"; authorities carried out mass migration of peasants during the Stolypin reforms. During the 20-ties to 40-ties of XX century, Tatar Diaspora in Kazakhstan grew due to the influx of people from outside the country, who came in the frame of the implementing the policy of industrialization and collectivization, and the deportation of the Crimean Tatars. In 50th

60th of XX century was particularly intense growth of the Tatar Diaspora in Kazakhstan, due to migration growth; Tatars went to Kazakhstan to participate in the construction industry and the development of virgin and fallow lands. In 70th-80th of XX century, Tatar population migration flow reduces; the Crimean Tatars start to return to their historical homeland; among Tatars people decreases fertility and increased mortality. As a result, growth of the Tatar Diaspora is slow [11]. In the 90-ties of XX century - the beginning of XXI century they observed reduction of Tatar Diaspora of the Republic, primarily by increasing the number of emigrants and the fall of the number of immigrants. Thus, the formation of the Tatar Diaspora in Kazakhstan developed over several centuries and because of adaptation, Tatars found their own place and played a significant role in the economic and spiritual life of Kazakhstan.

Tatar Diaspora in Kazakhstan - is the second largest Tatar Diaspora abroad. There are about 250 thousand people of Tatar nation (1.7% of country population). They live in all regions of Kazakhstan and are on the sixth place in the ranking numbers of the country [12].

Tatar Diaspora in Kazakhstan are active participants in the political life of the country. More than 20 years representatives of the Tatar Diaspora are working hard as part of the Assembly of People of Kazakhstan. They implement not only their own interests, but also cooperate and serve with all peoples and nationalities of the Republic. A new step toward even greater consolidation of the peoples of the Republic of Kazakhstan made in August 2007. The APK became not only an external advisory body in the country. Nine of its representatives become the members of the Parliament of the Republic, and cannot participate in the discussion and adoption of the laws of the country on behalf of the Assembly. The main link of Small Assembly of the people are ethnic national cultural centers (NCC). Tatar and Tatar-

Bashkir NCC first appeared in the country in 1990. At the beginning of the XXI century in Kazakhstan, there were about 30 Tatar and Tatar-Bashkir national-

cultural centers, joined in the Association "Idel" [13]. On the history of NCC of Kazakhstan, and the history of creation of Sunday schools are closely related. The history of formation and development of the Tatar-Bashkir and Tatar national-cultural centers in Kazakhstan passed four stages: 1) the end of the 70s. of XX century. -

1991, when in the basements of the Soviet system the emergence of the first national public associations of Tatars started; 2) 1991-

1995 years. Time, when, after the Soviet Union collapse, representatives of national minorities, including Tatars, have stepped up their public activities. 3) 1995-

2001 years, when the formation of the ANC, the NCC activities become more organized and focused; 4) 2001 year - the present time, in spite of a good support from the government, in the activities of NCC, and in number of associations we observe some decline.

It should be noted that Kazakhstan still has much to organize in order to meet the spiritual needs of Diasporas, including Tatar Diaspora, primarily residing in rural areas.

It is needed to open additional faculties in higher education institutions, trained national teachers staff; effective exchange of textbooks, fiction, children's and other literatures should be between two countries (Kazakhstan and Tatarstan). Books publishing, paying attention to the visual propaganda and information support should authorities provide to its populations speaking Tatar language and the languages of other Diasporas in the places of their compact residence. Particular attention we should pay to the issue of revival of traditional forms of Tatars' culture and forms of culture of other Diasporas; attention to effective use of positive spiritual charge, and potential capacities of all national traditions, ceremonies and mass events should be serious and great. Summing up, we can state that objective coverage and promoting the information on the history and the formation of Tatar Diaspora in Kazakhstan must. Knowing traditional features of demographic behavior of Tatar people, related to national and cultural traditions will contribute to the educating young people to tolerant and respectful citizen towards the history and culture of other nations. All this helps to understand true patriotism and love of the country, preservation of existing civil peace and national reconciliation, the consolidation of all the people of Kazakhstan when constructing legal and democratic society.

Therefore, any attempt to prejudice based on ethnic or religious grounds should consider as anti-people, contradicting to the principles of Kazakh statehood.

All Diasporas of Kazakhstan should live comfortable as at home, in any place in the Republic - that is, one might say, the highest and ultimate goal of our democratic and fair state and the main work on harmonization of interethnic relations.

1 *Kazakhstan political science encyclopedia.* - Almaty, 1998. - S. 447.

2 *Ethnic and ethno-social category: a set of ethnographic concepts and terms.* - M., 1995. - 216 p.

3 *The Soviet Encyclopedic Dictionary.* - M., 1979. - 1600.

4 *Pechorskikh N.A. Diaspora and ethno genesis / N.A. Pechorskikh / Silver Mountain.* - 1992. - №1. - S. 21-40.

5 *Mendikulova*

G.M. Historical destiny of Kazakh Diaspora. The origin and development: the Dissertation of the doctor of historical sciences. - Almaty, 1998. - S. 50.

6 *Shnirelman Victor. Diaspora' Myths / Diasporas.* - 1999. - №2-3. - P. 6-33.

7 *Karimullin A. Tatars: ethnicity and ethnonym.* - Kazan, 1989. - 125 p.

8 *Zakiev M.Z. Tatar language / World Languages: Turkic languages.* - M., 1996. - S. 357-372.

9 *Tynysbaev M. Material to the history of the Kyrgyz-Kazakh people.* - Tashkent, 1925. - S. 62.

10 *Fakhrutdinov R.G. The history of the Tatar people and Tatarstan (Antiquity and the Middle Ages).* - Kazan: Magarif, 2000. - 255 p.

11 *Zakirov R.Z. Tatars in a changing World. Sketches of the ethno-political history in the XX-early XXI century.* - Kazan: Tatar Book Publishing House, 2006. - 207 p.

12 *Osmanov D. Семей татарлары / Ермісөңірі.* - 2003 - August 7. - 7 p.

13 *Alekseenko N.V. Ust-Kamenogorsk citizens.* - Ust-Kamenogorsk, 1995. - 77 p.

Түйін

Татар диаспорасы: саясаттанулық талдау

Сейсен Найля – Абай атындағы ҚазҰПУ-тің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доцент, с.ғ.к.

Мақалада татар диаспорасының өзекті мәселелері қарастырылады. Татар ұлты этнотерриториальних тобы жағынан - еділ-орал, астраханских және сібір татарларынан тұрады. Еділ-орал татарлары өзінің көптігіне байланысты, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық және мәдени жағынан бірінші орында тұрғандықтан, ұлт өзегі деп санайды.

Түйін сөздер: ұлттық, ұлт, этнос, татарская диаспорасы, этникалық топтар, ұлттық азшылық, көші-қон, этникалық және демографиялық

Резюме

Татарская диаспора в Казахстане: политологический анализ

Сейсен Найля - к.п.н., доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин

Казахского национального педагогического университета им. Абая

В статье рассматриваются актуальные вопросы татарской диаспоры в Казахстане. Татарская нация состоит из этнотерриториальных групп - волго-уральских, астраханских и сибирских татар. Волго-уральские татары в силу своей многочисленности, а также социально-экономической и культурной «продвинутой», занимают лидирующее положение, их считают ядром нации.

Ключевые слова: народность, нация, этнос, татарская диаспора, этнические группы, национально-меньшинство, миграция населения, этническая демографическая история

УДК316334.3(574)

ВЫБОР СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА: ГРАНИЦЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Г.А.Базарбаева – Алматынский Технологический университет, д.полит.н., и.о.проф.

Автор рассматривает теоретические вопросы развития современного социального государства в Казахстане. В статье проводится анализ значения государства в современных условиях нестабильности, финансово-экономического кризиса. Сточк зрения теорий общественного выбора, развития человеческого капитала, модернизации автором показаны взаимосвязи между социальным государством, экономическим и политическим развитием. Сформулированы принципы социального государства с позиций развития человеческого потенциала. Проанализированы общие подходы к пониманию социального государства в казахстанских условиях.

Ключевые слова: государство, социальная политика, социальное государство, модернизация, права человека

Совершенствование институциональных аспектов развития Казахстана выдвигает ряд фундаментальных теоретических проблем, важнейшей из которых выступает разработка новых подходов к формированию и реализации модели устойчивого развития, адекватной главным мировым социально-экономическим тенденциям. На протяжении этапа суверенного развития Казахстана неуклонно и последовательно реализуется путь социального государства. В этом процессе важны выбор методологических подходов, разработка стратегий и выверенность практических действий. Как показывают события последнего времени, в условиях циклического мирового развития главным фактором преодоления нестабильности и кризисных тенденций выступает государство. Именно оно, как базовый политический институт, берет на себя ответственность за сохранение системы и преодоление негативных последствий финансово-экономического кризиса.

В своей работе Ф. Фукуяма «Сильное государство: управление мировой порядком в XXI веке», отмечал, что «построение сильного государства – одна из наиболее важных проблем мирового сообщества, так как слабость и разрушение государства служит источником многих наиболее серьезных мировых проблем: от бедности до СПИДа, наркотиков и терроризма» [1, с.5]. После событий 11 сентября 2001 г., по его мнению, «главным вопросом мировой политики стало не уменьшение государственности, а ее усиление, так как «для отдельных обществ и для мирового сообщества уныло жение государства – это предлюдия некутопии, а катастрофе». [1, с. 198]. Как представляется, научная актуальность исследований современного государства имеет не только познавательную эвристическую ценность, но и практическое значение. Причем, не только с позиций меняющегося геополитического картографирования мира, но и с точки зрения потребностей отдельного человека.

Знания об основах государства меняются от эпохи к эпохе, и представления о сути государства, его базовых функциях как инструмента регулирования экономических, социальных, политических связей и взаимодействий меняются в соответствии со спецификой. Исследования процесса становления и функционирования социального государства показывают, что представления о его генезисе, эволюции, условиях, формах, функциях, структуре, нормах, задачах, целях представляют определенный массив знаний, который рассредоточен в различных дисциплинарных областях: истории политических учений, государственном управлении, социальной философии, политической социологии, социальной статистике. Средствами этих научных дисциплин воссоздается теория социального государства. Взятая в целом, в ее общих характеристиках, она значительно расширяет представления о сути эволюции государственности в истории человечества, позволяет понять особенности его базовых характеристик в новых социокультурных и геополитических реалиях; дает возможность переосмыслить особенности трансформации важнейших функций государства по отношению к его подданым – субъектам политического и социального действия. Исходя из тенденции постоянно меняющегося «образа» государства, процесс развития государственности, включая такой его тип, как социальное государство, необходимо изучать комплексными теоретическими средствами.

Традиционные общеметодологически предпосылки государственности центрированы на понимании его как системы общественных отношений, которая обеспечивает жизненно важные потребности проживающих на определенной территории людей. В традиционной парадигме государство реализует свои специфические функции – властные, правовые, экономические, социальные, культурные, защитные, политические, идеологические и другие. В новейшей государственной истории эти функции имеют несколько иную иерархию, по сравнению с классическим этапом становления и развития института государства. В модернизирующих обществах, которые стремятся к новым стандартам социальности, системообразующими факторами государственности выступают потребности людей. Учет человеческих потребностей в реализации экономической политики – это проявление так называемого «человеческого фактора» и направленность на развитие человеческого капитала как главный вектор прогресса.

В ходе эволюции государства как института ряд его функций претерпел существенные изменения, переопределилась иерархия. Сегодня они дополняются парадигмой новой социальности, ее субъектами и институтах, их правами и обязанностями по отношению друг к другу. Государство как институт имеет свои внутренние противоречия, проходит определенные стадии формирования и этапы развития, причем, не всегда этот процесс осуществляется по восходящей линии. Глобальные геополитические и экономические сдвиги XX столетия проявили сложность взаимодействия общества и государства. В частности, концепции социального государства были подвергнуты критике в связи с неудавшимся опытом социалистического строительства. Новое же время новейшая ситуация в разворачивании масштабов финансового и экономического кризиса в рыночных обществах показывает, что периодические экономические кризисы, цикличность экономической жизни этих обществ в условиях глобализации принимают взаимозависимый характер, также подрывают иллюзии и отношения доктринальных возможностей социального государства как панацеи от различных катаклизмов.

На протяжении прошедшего столетия сложились подходы в понимании идеи концепции социального государства, возникли функционирующие различные модели: германская, англосаксонская, шведская. В странах традиции либерализма действует модель государства благосостояния, для которой характерна политика обеспечения равенства социальных шансов (возможностей) всех граждан и групп населения. В государствах традиции миссоциал-демократии сформировалась модель, в которой предпочтение отдается социальному равенству граждан. В условиях консенсуса ценностей свободы и социальной справедливости возникла консервативная модель, ориентированная на достижение равновесного баланса социальных шансов (возможностей) и условий. Различия между моделями не меняют природы социального государства в целом, которое, при всех различиях моделей, неизменно гарантирует гражданам достойный уровень жизни, надежные социальные защиты и социальное обеспечение, минимизацию социальных рисков и условия для самореализации творческого потенциала личности.

Применительно к тенденциям 90-х гг. прошлого столетия Ф. Фукуяма, вслед за С. Хантингтоном, ставил вопрос о универсальности институциональностей либерального Запада, отмечая, что «для многих стран во всем мире современное состояние либерального Запада труднодостижимо» [1, с. 14]. Ф. Фукуяма предвидел, что предложенная правительством США концепция уменьшения степени влияния государства на сферу экономики в рамках программы неолиберализма для развивающихся стран, включая государства Латинской Америки, не оправдает ожиданий. Он верно пишет том, что для «будущего мирового порядка самое важное – это обучить ся построению государства», так как «искусство построения государства будет ключевой составляющей национальной силы, столь же важной, как способность развертывать традиционную военную мощь для поддержания мирового порядка» [1, с. 199-200].

Только исходя из предыстории политических знаний и практического опыта возможно адекватное понимание смысла социальной политики современных государств как форм развития обществ в разных условиях функционирования. Поэтому в зависимости от наличия культурных традиций, декларирования статуса государства как формы и способа организации общественной жизни, присутствия законодательства и правоприменения соответствующих рычагов, снижающих риски социального неблагополучия, можно выявлять систему критериев социального государства.

Говорить об унификации модели социального государства в границах современных развитых стран не приходится, поскольку исторические, экономические, политические, культурные (включая иментальные) предпосылки условия имеют неодинаковые проявления, динамику и тенденции. Так, в странах переходной экономики и становящейся системой демократических ценностей (постсоветского государства, на тер-

итории которых в советский период осуществлялась направленная и сильная социальная политика), появляется своя специфическая модель социального государства. По мнению Ф. Фукуямы, основная проблема, стоящая перед бедными странами и блокирующая их возможности экономического развития – это неадекватный уровень институционального развития. [1, с. 198]. Действительно, процессы, вызвавшие мировую финансово-экономический кризис, подтвердили вывод Ф. Фукуямы о том, что строительство государства в повседневной деятельности, «по крайней мере, такому же важному, как и ослабление роли государства, не уделялось должного внимания». Поэтому «в некоторых странах отсутствие соответствующих государственных и общественных институтов даже привело экономику к худшему состоянию», чем она была до реформ. Ученый видит причину в отсутствии базовой концепции, охватывающей различные аспекты государственности и внепонимания их связи с экономическим развитием [1, с. 18-19].

Непременным атрибутом социального государства и залогом успешности его функционирования является организация экономической жизни общества. Она должна отвечать критериям эффективности, социальной ориентированности, экологической целостности. Для реализации задач современного социального государства необходимо учитывать ряд факторов, в их числе: возможности экономики, достаточная база правового регулирования, наличие институтов, полномочия которых входят в осуществление социальных программ. Взаимосвязь социальности с экономикой и институтами гражданского общества в современных условиях исследовались казахстанским экономистом Т. П. Смирновой. Она выделила такие значимые критерии «социальности», характерные для современных условий, как:

- подчиненность материального и нематериального производства развитию людей как субъектов многогранных и динамично развивающихся общественных связей и отношений;

- учет согласование интересов всех социальных групп населения при выработке и реализации общегосударственной экономической политики, правил хозяйствования на уровне регионов-

- приоритетно развитие отраслей социальной инфраструктуры по сравнению с отраслями материального производства;

- совокупность социально-экономических институтов, которые направляют функционирование экономической системы на реализацию целей социальной справедливости, защищенности, высокого уровня качества жизни;

- исполнение функций государства по перераспределению всевозрастающей части валового внутреннего продукта и национального дохода через государственный бюджет, систему внебюджетных фондов для финансирования социальных потребностей людей и их социальной поддержки;

- социальное партнерство, опирающееся на развитые институты гражданского общества и демократической государственной власти;

- реализация социальных функций всеми организационно-формальными кооперационными формами сотрудничества и независимости.

Казахстанский исследователь полагает, что «соответствие этим критериям можно анализировать различные модели социального рыночного хозяйства и разрабатывать приемлемую концепцию социальной ориентации экономики Казахстана, поскольку модель социальной рыночной экономики всегда имеет национальную специфику различных исходных параметров» [2, с. 168]. Смирнова Т. П. отмечает, что новая экономика нуждается в государстве социального типа и главной целью реформ, проводимых в последние десятилетия в развитых странах – создание государственного компактного и эффективно-го формата, быстрого адекватно реагирующего на изменения социальной и экономической среды. Поэтому трансформации подвергаются различные функции государства, масштабы развития общественного сектора, степень формы участия в хозяйственной жизни и регулирования экономики, система отношений с другими секторами [2, с. 95].

Итак, опыт возникновения и функционирования социального государства показал, что этот процесс синхронизирован с развитием определенного уровня экономики: она должна быть рыночной и соответствовать, как минимум, стадии индустриального развития общества. К наиболее общим характеристикам социального государства следует отнести наличие таких институтов, как:

- развитая правовая система, при которой осуществлено разделение властей и четко реализуются функции каждой ветви власти;

- система социальной жизни, имеющая нормативно-правовое обеспечение и представленная через социальные индикаторы;

- система страховых социальных отчислений и эффективный уровень налогов, формирующих бюджет;

- высокиеразмерыотчисленийбюджетаанасоциальнуюсферу;
- развитаясистемауслугисоциальныхслужбдлявсехгруппнаселения.

Вразличныхпредставленияхосовременномсоциальномгосударствеможнонайтинекоторыеобщиеопределяющиечерты, критерииипринципы. Так, вседоктринысоциальногогосударствавыражаютобщегуманистическийвекторгосударственногоустройствасточизрениясозданиянаиболееэффективныхусловийдлясовместнойсоциальнойжизни. Всовременныхтипахгосударстванапервыйпланвыдвинулисьпринципысовместногосозиданияобщейжизнигосударства: оникасаютсямеханизмоворганизацииуправления, контроляираспределения, поддержанияипощрениядеятельностивразличныхсферах:экономической, социальной, политической, культурной. КакподчеркиваетЮ.К.Шокаманов, важнымположениемконцепциичеловеческогоразвитияявляетсято, чтоэкономическоеразвитие-несамоцель, онодолжнослужитьвоблагочеловека. Онотмечает, что«концепциячеловеческогоразвитияполучила своеразвитиевпоследние15лет, авпоследнедесятилетие-большуюпопулярностьсредиполитическихлидеров, экспертов, ученых, общественности. Появилосьпонимание, чтолюдииявляютсяне толькоисточникомилисредствомэкономическогоразвития, тоесть«человеческимкапиталом», ноицельюэкономическогоразвития». [3, с.5].

Обеспечениеусловийдляразвитиячеловеческойсубъектностисовпадаетведущимипринципамисовременногоправовогосударства. Концепциясоциальныхправобеспечиваетвозможностьреализациисоциальнойполитики, исходяизпринциповгражданскогообщества. Поэтомуметодологическимикритериямиисследованиясовременногосоциальногогосударствавыступаютне толькоэкономическиепредпосылки, ноисистемасоциальныхправвключаягражданские, котораянеразрывносвязанасразвитиемиукоренениемобщихценностейсовременногосоциальногогосударства. КакотмечаетЮ.К.Шокаманов, концепциячеловеческогоразвитияполучила своеразвитиевпоследние15летбольшуюпопулярностьсредиполитическихлидеров, экспертов, ученых, общественности. Врезультатевмировомсообществе появилосьпонимание, что«людииявляютсяне толькоисточникомилисредствомэкономическогоразвития, тоесть«человеческимкапиталом», ноицельюэкономическогоразвития» [3, с.5].

ОпытсозданияифункционированиясоциальногогосударствавразвитыхстранахЗападаиопоранаотечественнуюпрактикупоказывают, чтогеополитическиестратегииivotношенииКазахстананицируютпроцессыинтенсивногоразвитиягосударственности, гдепарадигмасоциальногогосударстванаоносятсяведущей. СуверенноеразвитиеКазахстанасвязаносформированиемосновустойчивогоэкономическогоиполитическогоразвития, поискомиапробациеймоделидемократическихпреобразований, созданиимиукреплениемгражданскогообщества. Национальныеэкономикипереходныхобществвсе активнеевовлекаютсявмировоехозяйство, иэтоувеличиваетстепеньхоткрытости, изменяетмеханизмподдержанияэкономическойиполитическойстабильности, стимулированияиспользованияираспределения национальныхвозможностей, условийдляпроизводстваиэкономическогоороста.

Такимобразом, современныедоктринысоциальногогосударстваучитываютне толькоиндикаторыэкономическогоразвития, нои«вырастают»изопределенныхценностныхустановок, гдечеловек-цель, анесредстворазвитиягосударственности. Втрансформационныйпериодобычнопроисходитсмена системценностныхрегулятивовсоциальнойжизнивцелом. Ивходесовременныхтрансформацийвырабатываютсяновыеиобновляютсяклассическиепредставленияоценностях, которыепроявляютсякакнормывзаимотношенийврамкахгосударства, различныхгруппиграждан. Ценностисоциальногогосударствавключаюткачествобазисныхпредставленияодемократииигуманизме, ответственностиисолидарностиисоставляютсвоеобразныйсводимперативовсовременногообщества.

1ФукуямаФ. Сильноегосударство: УправлениемировойпорядоквXXIвеке. - М.: АСТХранитель, 2007.

2СмирноваТ.П. Институциональныйподходкисследованиюпроблемсоциальнойинфраструктуры. - Алматы: Экономика, 2004.

3ШокамановЮ.К. ТенденциичеловеческогоразвитиявКазахстане. - Алматы: АгентствоРеспубликиКазахстанпостатистике, 2001.

Түйіндеме

БазарбаеваГ.А.-АлматыТехнологиялықуниверситеті, Алматықаласы, gbazarbaeva@rambler.ru

Әлеуметтік мемлекеттің стратегиясына талдау: теориялық шекаралар мен тәжірибесі

АвторқазіргізаманғыҚазақстанныңәлеуметтік мемлекетініңтеориялықаспектілерінзерттейді. Бұлмақаладақазіргізаманғымемлекеттіңтұрақсыздығы, қаржылықжәнеэкономикалықдағдарысмаңыздылығынталдайды. Қоғамныңтеориялықжағынантаңдауөзқарасынабайланысты, адамкапиталыныңдамуы, автордыңжаңғыртуыбойыншаәлеуметтік мемлекет, экономикалықжәне саяси дамуыныңарасындағыбір-біріменқарымқатынасынкөрсетті. Адамдамуыныңтұрғысынанәлеуметтік мемлекеттіңпринциптеріқалыптасады. Ортақ

әсілдер бойынша әлеуметтік мемлекет түсінігі Қазақстан шартымен талданды.

Түйін сөздер: мемлекет, әлеуметтік саясаттану, әлеуметтік қоғам, жаңғырту, адам құқығы

Summary

G.A. Bazarbayeva - doctor of political sciences, acting professor, Almaty, ATU, gbazarbaeva@rambler.ru

The choice of social strategy of the state: the border of theory and practice

The author considers the theoretical questions of the development of a modern social state in Kazakhstan. An analysis of the importance of state is conducted. In an article in modern conditions of instability, financial-economic crisis. With a standpoint theory of public choice, the development of human capital, modernization by authors are shown in the inter-coupling between social state, economic and political development. The words of a principleless social state with position of the development of the human potential. The total approaches will be analysed to understand the social state in Kazakhstan condition.

Keywords: state, social policy, social state, modernization, human rights

МЕРЕЙТОЙ **ЮБИЛЕЙ**

МЕРЕЙТОЙ – 70 ЖАС

ПАРАСАТТЫҒАЛЫМ

Қазіргі кезде еліміз де талай көрнекті ғалымдармен парасатты тұлғалар бар. Солардың бірі Мәмбет Құлжабайұлы Қойгелдиевті айтуға болады. Жақында ол 70 жасқа келеді. Ол Қазақстан тарихының, әсіресе сталиндік кезеңіндегі тарих пен әлеуметтік-саяси ғылымдарының жетекші зерттеушісі мен проблемаларын зерттеген ғалым.

Сталиндік зобалаңшағын ұлттардың санасын өзіндік саяси идеологиялық толқындарымен ұдайы түншықтырып ұстағаны белгілі. Осындай қатыгез тағдыр тәлкегіне Қазақстандағы Алаш қозғалысы да ұшырады. Соңғы келесі қазақ тарихындағы ең маңызды қоғамдық ой-саналық қозғалысы, тәуелсіздік қозғалысы, ұлт-азаттық қозғалысы, оның ең жоғары деңгейдегі көрінісі – Алаш идеясымен Алаш қозғалысы екенін Мәмбет Қойгелдиев бүгешесіне дейін талдап-

талқылап, дәлелдеп берді. Ғалымның бұл жасампаз, құнды еңбектері ешуақытта ескірмейді, ұлтпен бірге, Алашпен бірге мәңгі жасай береді. Алаш қозғалысының тарихы қызықты да күрделі тарих. Олар бүгінгі тәуелсіз Қазақстан үшін күрескен, алмаға-йыпаласапыран заманда бар қайрат-жігерін, ақыл-ойын, амал-айласын Алаш баласының азаттыққа қолжеткізуіне арнаған, осы жолда «арыстанша» айғашауып мертіккен», бірақ азаттықтың ақ жолына алғаш салып кеткен әруақты аталарымыз еді. Міне, осындай Алаш қозғалысы қайраткерлерінің ұлттық мемлекеттілікті жаңғырту үшін жүргізген күресі, жалпы қазақ ұлт-азаттық қозғалысы тарихы туралы өзекті мәселелер тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі Мәмбет Қойгелдиевтің негізгі зерттеу объектісіне айналды, ол осы бағытта өз ғылым мектебін қалыптастырды. Ғалымның осы күрделі тақырыпқа баруы үлкен батылдықты, тапқырлықты қажет етті. Себебі, әлі де Қазақстанның тәуелсіздік кесенімізді бола алмай отырған, күмәншілдік тұманы толық сейілмеген, сондықтан тарихшыларымыз өткенге жалтақтап, болашаққа күдіктен көз тастап отырған кезеңде Мәмбет Қойгелдиев осылайша Алаш қозғалысының мәні мен саяси құрылымын жаңа, тапсыз және ұлттық концепция бағдарына сәйкес батыланып қтап берген еді. Сонымен бірге, ғалым Алаш қозғалысының ішкі саяси динамикасына үңілуімен шектелмей, осы қозғалыстың көшбасшылары, ұйтқылар – қазақ интеллигенциясына жаңаша баға беруге ден қойған еді. «Осы уақытқа дейін жарық көрген еңбектерде, - деген ғалым бір сұхбатында, оларға (Алаш қозғалысының көшбасшыларына) «буржуазиялық ұлтшылдар», «буржуазия-лық либералдар», «қазақ ұлтшылдары» тағы сол сияқты анықтама бергенін білеміз... Алаш интеллигенциясы капиталистік қоғам құруды немесе таза ұлттық мемлекет орнатуды өздеріне бағдарламалық мұра етіп қойған емес. Олар негізінен екі мақсатты көздеді. Бірі – қазақ елінің тарлық езгіден азат ету, екіншісі – қазақ қоғамын ортағасырлық мешеуліктен өркендетті әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуды жолына алып шығу... Сондықтан да біз Алаштық интеллигенцияның ұлттық-демократиялық интеллигенция деп атауға толық негізіміз бар» - деп айтқан. Ғалымның бұл пікірлерінің өміршындығы мен үндесіп жатқанын бүгінгі болмысымыз дәлелдеп отыр.

Кезінде Мәмбет Құлжабайұлы ҰҚК-нің мұрағаттары мен жұмыс істеп, репрессияға байланысты іргелі зерттеу жұмыстарын жүргізгенде, әлі дөңдөніп қайтылмаған, қоғамға жетпеген тұстардың көп екенін анықтап, халыққа ойынашық жеткізді. Оның бәрін жарыққа шығаруға әлі де дайын емес екенімізді қынжыла айтып, тас бөгесінді қақырата бұзуға барынша қайрат көрсетіп жүргенін көзі қарақты жандар жақсы біледі. «Тарихи шындықты білген халық – олағғыр, мықты халық. Ол өзіне-өзі сенімді халық. Ал тарихи шындықты білмеген халық жалтақ әрі қорқақ болады. Біз халқымызды білімді, интеллектуалды, ақылды, өз мүддесін қорғай алатын халық тұрғысынан көргіміз келсе, оған тарихи шындықты білуге және менгеруге әрі өз қажетіне жаратуға қолдау көрсетуіміз қажет» - деуден танып келе жатқан бағанды тұлға.

Профессор М. Қойгелдиев – ұлттық идеологияны қалыптастыруда ұлтқа қызмет етудің үлгісін көрсетіп жүрген бағалы ғалым. Ұлттық идеологияны қалыптастырудың бірден-бір жолы ретінде өткен тарихымызды, шынбайы тарихымызды, оның ішінде Алаш мұрасын танытуға, осылайша Қазақстанның шынайы тарихын жазуға үлкен күш жұмсап келеді.

Мәмбет Құлжабайұлы еліміздегі білім жүйесінде қырық жыл дана стамауақытабыройлық қызмет жасап, жұмысында ұстаздық және ғылымдық міндеттерді үйлесімді ала жүріп, тарихшы мамандар даярлау ісіне өз үлесін қосып келе жатқан ғалым. Ж. Баласағұнатындағы Қырғыз Ұлттық университеті тарих факультетінің түлегі М. Қойгелдиев 1971 жылдан бергі уақытта еліміздің жоғары оқу орындарында ұстаздық қызметін, ғылыми-зерттеу жұмысымен ұштастыра алып келеді. Оның еңбек сатыларына тасак, ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде кафедра менгерушісі, факультет деканы, ҚР жоғары орындары оқытушыларының біліктілігін жетілдіру институтының директоры, содан кейін ҚР БҒМ Шоқан Уәлиханов атындағы тарих және этнология институтының директоры, қазіргі уақытта Абай атындағы ҚазҰПУ-дың тарих факультетінің кафедра менгерушісі. 1978 жылы ғылым кандидаты, ал 1994 жылы ғылым докторы дәрежесіне иелену үшін диссертациялық жұмысты қорғаған. 2013 жылдан Ұлттық Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі.

Иә, Мәмбет Құлжабайұлы, шынмағынасында қазақ оқығандарының жаңа буының өкілі. Олайналасындағыларға, әсіресе, кейінгі жастарға шексіз қамқорлық насип ететін сыйлау мен ерекшеленеді. Сөйлеген сөзінен, үлкенге құрметінен ұлттымызға тән қарапайымдылық, нағыз зиялылық қлебісіп тұрғандай.

Профессор Мәмбет Қойгелдиевтің ғылым саласындағы белсенді қызметі Қазақстанның мемлекеттік тәуелсі

здікжылдарынатүскелді. Бұлкезқазақхалқыныңшығу жәнеқалыптасу тарихы мәселелері төңірегінде айтыс- тартыстар туғызып, ғылыми негізі берік емес, бір жақты тарихи болжамдарға жолашқан еді.

Бүгінгі күні жазылып жатқан тарих біріншіден, ұзақ уақыт қалыптасқан еуроцентристік қатету жырымдарда нәлі күнге дейін бастарта алмай отырса, екіншіден, әр дәуірге қатысты тарихымызға қатысты деректердің жеткілі ксіздігінен әртүрлі үстірт, публицистикалық сипаттағы болжамдар мен тұжырымдарға мүмкіндік берілді. Мін е, жоғарыда атап өткеніміздей, осындай тарих ғылымындағы ала- сапыранкезінде жасғалым Мәмбет Қойгелдиевтің Алашқозғалысы туралы тақырыпты өзінің ғылыми зерттеу о бъектісіне айналдырып, осы бағытта өз мектебін қалыптастыруы үлкенерлік еді.

Ғалымның тағы бір сұхбатында «біз жалған тарихтан бастартуымыз керек дейді. Кезінде кеңестік, мәскеулі қо рталықтың басқаруымен, соның бағыттауымен тарих ғылымына жасалған концепция, тұжырымдар бар. Осы тұ жырымдар күні бүгінге дейін өмір сүріп келеді. Ресей тарихшылары қазір осы тұжырымдардың бәрін болмаса да негізгілерін қалдырғысы келеді. Ондай тарихшылар тек Ресейде ғана емес, бізде де бар. Менің түсінігім бойынша, статус қво өзгеруі, одан тарих ғылымы бастартуы керек. Бізде тәуелсіз мемлекет, ел, ұлт ретінде өзіміздің санамыз дың, ақыл-ойымыздың негізінен, соның сарабы-

нан өткен, өзінің методологиясы, ұстанымы, өзінің зерттеу әдісі бар тарих ғылымы болуы қажет. Бізде қорытылға н тарих болуы тиіс. Ол қорытылған тарих жай айтылып қана қоймай, тарих оқулықтарына кіріуі ләзім. Жаңа қорыт ылған тарихты, жаңа ұстаным тұрғысынан айтылған тарихты оқулықтар қылы жасұрпақтың санасына кіргізуіміз керек. Ұлттық тарихымызға байланысты жаңа ұстанымдар, жаңа тұжырымдар жасұрпақтың санасына орнығуы қажет... Алашқозғалысы ұлттық тұтастықты, ұлттық бірегейлікті сақтау үшін жүргізген күреске кін жүйелі түр де біз тарих оқулықтарына енгізіп, жасұрпақтың ақыл-ойына, санасына сіңіруіміз керек»- деген.

Мәмбет Құлжабайұлының ғылыми ізденістерінің нәтижесінде «Алашқозалысы» (1 кітап, 1995), «Ұлттық са ясиэлит» (2004), «Жетісудағы Ресей билігі» (2004), «Сталинизм репрессии в Казахстане в 1920- 1940 гг.» (2009) және «Казахстан в Российских революциях 1917 года» (авторлық бірлікте, 2011) атты монография лық еңбектері, бұлардан ертерек жарық көрген «Қадырғали Қосымұлы және оның жылнамалар жинағы» (авторл ық бірлікте, 1992) және «Тарихтағымы не дейді?» (авторлық бірлікте, 1993) атты кітаптары ғалымның отандық тарихнамаға қосқан үлесі болып табылады. Сондай- ақ Мәмбет Құлжабайұлы гуманитарлық ғылымдар тарих саласы бойынша аса қажетті оқулықтар мен оқу құралда рын жазуға ерекше ден қойып, оққылықтың орнын толтыруға күш салды. Ол жалпы білім беретін мектептің 10- сыныбына арналған «Қазақстан тарихы» оқулығы авторларының бірі (2010), 2011 баспадан шыққан 11 сынып оқ ушыларына арналған «Қазақстан тарихы» оқулығы авторлар тобының жетекшісі. Ол республикалық мектеп оқушыларының білімін жетілдіру институтында тұрақты дәріс оқып тұстаз, 1995- 1999 жж. еліміздің жоғары оқу орындары оқытушыларының біліктілігін жетілдіру институтына басқарды. Қорқы т-Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің және Семей қаржы- экономикалық институтының құрметті профессоры. 2010 жылы «2010 жылғы ЖОО үздік оқытушысы» атанды. Қазақстанның білім және ғылым жүйелеріне сіңірген ерен еңбегі, білім беру мен өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі з оржетістіктері үшін «Парасат» ордені мен марапатталды.

Мәмбет Құлжабайұлының көп жылғы ғылыми- педагогикалық жұмысы барысында қоғамдық өмірге де, халықаралық ғылыми бағдарламаларға да белсене арал асты. Оның бастамасымен 2004 жылы қоғам- дық негіздеу кіметтік емес ұйым «Қазақстан тарихшылары қауымдастығы» құрылып, құрылтай жиналы- сында төраға болып сайланды. Қауымдастық 2007 жылы қыркүйекте Пекин қаласында өткен тарих ғылымының Халықаралық Комитетінің Бас Ассамблеясының мәжілісінде осы ұйымға мүшелікке қабыл- данды. Бұл еліміздің тарихшы- ғалымдарының халықаралық кеңістікке шығуына мүмкіндік туғызатын жағдай болып табылады. Қауымдастық тың белсенді араласуымен еліміз дереспубликалық және халық- аралық ғылыми конференциялар, дөңгелек үстелдер, оқытушылардың білімін жетілдіру курстары және басқа да шаралар өткізілуде.

Қазақстан тарихшылары қауымдастығының төрағасы ретінде Мәмбет Құлжабайұлы Оңтүстік Қазақстан об лысының Бәйдібек ауданы Қошқарата ауылында «Мәдени мұра: халықтың тарихайту, сақтау дәстүрі және оның аңғырту жолдары» (2005, 26- 27 мамыр), Петропавл қаласында «Солтүстік Қазақстан: өңір тарихы, тұлғалар тағдыры» (2010, 4 маусым) және б асқа осы сияқты тақырыптарға еліміздің түрлі аймақтарындағы ғылыми конференциялар өткізу туралы ұсыныс түс іріп, оларды өткізуге жетекшілік жасады. Мақсат тарих ғылымының соңғы жетістіктерін қалың халық ортасына жеткізу еді. Қоғамда мемлекетшілдік ұстаным және жаңа тарихи сана қалыптастыру мақсатын көздеген осындай ғылыми жиындар Астана, Алматы, Шымкент және Қызылорда қалаларында, Алматы облысының Жамбыл, Көк су, Ескелді және Панфилов (Жаркент) аудандарында өткізілді.

Профессор М. Қойгелдиев Иран Ислам Республикасы, Қытай Халық Республикасы, Жапония, Ресей Федерациясы, Түркия және Қырғызстанда өткізілген халықаралық ғылыми жиындарда Қазақстан тарихшылары атынан баяндамалар жасады. Оның ғылыми еңбектері Ресейде, Жапонияда, Оңтүстік Кореяда, Түркияда және басқа елдерде жарық көрген.

Тарихшы-ғалым ғылыми және қоғамдық белсенді қызметі үшін Халықаралық Сократ сыйлығымен (2007), Америкалық биография институтының Алтын медалімен (2009), «Халықаралық мәдениет конвенциясы» ұйымының «Халықаралық Бейбітшілік сыйлығымен» (2010) марапатталған, Вена қаласының халықаралық университетінің құрметті профессоры атағын (2007) берген.

М. Қойгелдиев «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының Қоғамдық мүшесі. Бағдарламаның «Тарих және этнография» секциясының төрағасы ретінде «История Казахстана в русских источниках», «История Казахстана в западных источниках», «Тарих – адамзат ақыл-ойының қазынасы» және «Қытай жылнамаларындағы қазақ тарихының деректері атты көп томдық сериялық ғылымдарды даярлау ісіне жетекшілік жасады. Оның ұсынысы және жетекшілігімен 5 кітаптан тұратын «Алаш қоғамы. Движение Алаш. Құжаттармен материалдар жинағы» (2004-2008) және 12 томдық «Қазақ ұлт-азаттық қозғалысы» (2007-2008) қазақ және орыс тілдерінде, «Красный террор: из истории политических репрессий в Казахстане» құжаттық материалдар жинағы (2013) баспадан шықты.

Профессор М. Қойгелдиев қоғамның тарихтанымның өзгеруіне, сондай-ақ елімізде мемлекетшілдік және патриоттық сана қалыптастыру ісіне белсене атсалысып жүрген ғалым. Ол сценарий авторы, ғылым кеңесші және түсінік беруші ғалым ретінде «Әлихан және Мұстафа» (1998, Хабар), «Алаш» (2007, реж. Х. Омаров), «Бірінші» (2007, реж. Қ. Олжай), «Мұстафа Шоқайізімен» (2011, реж. Қ. Бегманов), «Кенесарыхан» (2011, реж. М. Конуров), «Асықпағана қиғат» (2011, реж. Б. Әбіш) және көптеген деректі фильмдерді даярлауға қатысты. Ол тарихының өзекті мәселелеріне арналған оның мақалалары БАҚ-да үнемі жарияланып тұрады.

Танымал тарихшы ретінде М. Қойгелдиев мемлекеттік органдардың жұмыстарына да белсене араласады. Ол 1991 және 1998 жж. ҚР Парламенті жанынан құрылған комиссиялардың мүшесі ретінде ҚазОАК мен ҚАКСРХКК-нің 1920-30 жж. байқоғалықтарын тәркілеуге және қазақ қоғамының тарихына зиянды әрекеттерді жоюға бағытталған жұмыстарына қатысады, сондай-ақ саяси репрессия құрбандарына қолдау және зиянды әрекеттерді жоюға бағытталған жұмыстарына қатысады. Қазақстан Республикасында орнатылатын ескерткіштер мен монументтер бойынша Мемлекеттік комиссияның мүшесі болды.

Профессор М. Қойгелдиев 2008 жылдан бері Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің магистратура және PhD докторантура институты «Қазақстан тарихы мен мәдениеті» кафедрасының жанынан «Айтылған тарих» ғылыми-зерттеу орталығы ұйымдастырылды. Мақсат тарих ғылымындағы «Жаңа әлеуметтік тарих» аталатын бағытты өрістетуге арқылы зерттеудің технологиялық қабілетін қалыптастыру. Орталық кафедралық топтарының, докторант және магистранттардың қатысуымен Алматы облысының Көксу, Ескелді, Панфилов және Жамбыл аудандарында, Алматы қаласының Алатау ауданында экспедиция шығарып, зерттеу жұмыстарын жүргізді. Осы атқарылған жұмыстардың нәтижесінде «Қазақстан қоғамының әлеуметтік тарихы» (XXI ғ.). Тарих айтудестүрі. 1-шығарылым: Алматы облысының Көксу, Ескелді және Панфилов аудандары турғындарының жадына сақталған тарихтан «ауызшатарих». – Алматы, 2012».

М. Қойгелдиевтің құнды ғылыми еңбектері жаңа тарихи көзқарасты қамтамасыз ету бойынша ірі ғылыми бағытты қалыптастыруға негіз қалағанын айтуді керек етеді. Оның ғылыми жетекшілігімен 31 кандидаттық, 5 докторлық және 2 магистрант магистрлік диссертациялар қорғалған.

Қорыта келе айтармыз, ғылым докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі Мәмбет Құлжабайұлының тұлғалық болмысы мен адамгершілік бітімінағартар біздің әңгімемізге арқауболған тоғысартұсы – тарих екені даусыз. Тарих әлеміне қызмет етуді өзіне бақыт санайтынындай ойы терең, жаны бай жақсы адаммен қатар жүруді өзінің ниеті.

Мәмбет Құлжабайұлын 70 жас мерей тойымен құттықтаймыз. Өліде қажымай – талмай халқына, еліне, ғылымға қызмет ете берудің зор ниетімен тілектеспіз.

Раушанбек Әбсаттаров – ҚРҰҒА-ның корреспонденті

мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор;
Әміржан Шалтықов – саяси ғылымдарының докторы, профессор.

РЕЦЕНЗИЯ СЫНШҚІР

ЦЕННАЯ МОНОГРАФИЯ

Сегодня мы являемся свидетелями и современниками своеобразной смены эпох, взаимовлияния экономики и культуры в условиях стремительно роста информационных технологий, расширяющегося мирового рынка товаров и услуг. Несмотря на повсеместные проявления терриоризма, сегодня мировая экономика стала главной ареной соперничества стран мира. Но с другой стороны, мировой экономический процесс на современном этапе характеризуется усилением интеграции, либерализации и повышением степени открытости национальных экономик. Интеграция и интернационализация мирового хозяйства требуют нового уровня многих торонних экономических взаимоотношений. Сегодня ни одна страна не способна развиваться изолированно.

Интеграция рассматривается как важнейшее средство достижения стабильного и устойчивого развития не только в рамках одной страны, но и на международной арене. А таможенная политика как интеграционный механизм, способствующий вхождению стран в мировую экономику стимулирует государство вполноценное и взаимовыгодное взаимоотношения со странами зарубежья.

Внедавновышедшей издательства «Ғылым» двухтомной монографии Амиржана Шалтықова «Таможенная политика Казахстана: проблемы и перспективы» исследуется широкий спектр вопросов таможенной политики, а именно: место и роль таможенной службы в системе государственного управления, дается научный анализ ее становления и формирования таможенной политики в контексте мирового развития, интеграции и глобализации, раскрываются функциональные особенности таможенной службы в системе государственных органов, анализируются объективные процессы и связь таможенного дела с развитием экономики и регулированием внешней торговли, политическими процессами и происходящими в казахстанской общественной жизни в условиях независимости, демократизации и открытости, освещаются основные тенденции в развитии таможенной политики на современном этапе, участие Казахстана в международных интеграционных процессах, особое внимание уделено разработке комплексных мер по развитию Евразийского экономического союза.

Автор монографии А. И. Шалтықов, доктор политических наук, профессор, один из ведущих ученых-политологов нашей страны, является основателем школы таможенной политики в политической науке. Блестящие творческие достижения автора отражены в отечественных и зарубежных изданиях – до 400 научных трудов, в том числе 5 монографий. Предыдущая монография под названием «Таможенная политика: казахстанский опыт» вышла в 2014 году. Новая монография Шалтықова А. И. «Таможенная политика Казахстана: проблемы и перспективы», несомненно, уникальная по своей научной новизне, глубине, новаторско-по

держанию открытия, аналогов которой в отечественной литературе не встречалось. В ней охвачена вся история службы по периодам не только Казахстана, России, но и мира. Все сторонние обоснованные теоретические положения, выводы и рекомендации данной монографии имеют огромную научно-практическую значимость, усиливают эффективность реализации гармонизированной, гибкой, умной, сбалансированной таможенной политики РК, чтобы защитить экономику государства, интересы отечественных товаропроизводителей. Кстати, следует отметить, что когда в 2004 году он защищал докторскую диссертацию, его работе, направленной в Российскую таможенную академию, дали высокую оценку ее ученые. Вот почему отметили, что настоящее исследование о таможенной политике Казахстана – первое в СНГ.

Автор посвятил свою монографию 25-летию провозглашения независимости Республики Казахстан, где всесторонне освещается пройденный нашей страной путь к этому знаменательному событию. Кстати, это одна из первых научных исследований, целенаправленно посвященная юбилею республики.

Таможенная политика является одним из базовых институтов любой экономики. Без этой службы нельзя создать суверенное государство, поскольку она не только укрепляет экономику, но и регулирует ее. Именно это положение в монографии становится исходным пунктом анализа таможенной политики не только Казахстана, но и всех постсоветских государств. В эпоху глобализации, которая проявляется так же через разнообразные экономические и интеграции между странами и регионами, вопросы таможенной политики обретают наибольшую значимость. Сегодня в мире наблюдаются определенные тренды стремления отдельных стран защитить собственные экономические интересы. Она отражается как в искусственном ограничении импорта, так и в агрессивной экспансии на зарубежные рынки. И одним из действенных механизмов в этом вопросе считается целенаправленная политика властей. Ведь во многом случаем блок раздора становятся таможенные пошлины, когда одна сторона апеллирует к другой по поводу несоблюдения международных экономических норм и правил. Такая ситуация, в свою очередь, влечет за собой участие в последние времена торговые войны, так называемые экономические санкции, эмбарго. На фоне ускорения роста мировой торговли такие конфликты будут только увеличиваться, и станут все более бескомпромиссными. Таможенная политика уже давно вышла за рамки простого экономического интереса. Она сейчас стала неотъемлемой частью национальной безопасности каждого государства. То, что таможенная политика применяется и будет применяться как инструмент достижения политических целей определенными государствами и организациями, является ярким свидетельством этого. В этой связи можно считать вполне обоснованным мнение автора о том, что «сегодня функционирование таможенного многоопределяет существование любого государства, и не случайно, Президент Н.А. Назарбаев во время посещения в канун 2004 года Информационного центра Агентства таможенного контроля Республики Казахстан сказал: «Укреплять можно, мы укрепляем государство».

И одним из таких является данная работа Шалтыкова А.И., где затрагиваются многие важные аспекты таможенной политики независимого Казахстана. При этом автор детально рассмотрел все этапы становления таможенного как одного из важных элементов в системе государственного управления. Он относит таможенную службу к атрибуту государственности, с чем трудно не согласиться. В данной монографии экономика отводит роль фактора определяющего политику государства. В свою очередь, таможенное дело как компонент экономики всегда будет оказывать воздействие на политику. В свете последних интеграционных процессов, в которые вовлечен, в том числе и Казахстан, описание понятия, роли, сущности таможенной политики в данном исследовании обретает все большую актуальность.

В данном научном труде проводится глубокое исследование своей избранной проблемы, показана диалектика соотношения политической и экономической систем общества в реализации таможенной политики на этапе рыночной трансформации. Автором четко определены цель и задачи научного исследования с учетом реализации стратегических и тактических задач таможенной службы республики на каждом конкретном этапе реформирования системы государственного регулирования, а также условия глобализации экономики и конвергенции нашей страны в мирохозяйственные связи. На этой основе показаны приоритеты таможенной политики, которые автор на основе анализа дает свою оценку, указывает на другие, не менее важные проблемы, претендующие на приоритетность.

В этом контексте деятельность таможенной службы превалирует политическая составляющая, соответствующая данной проблематике и нуждается в комплексном политологическом анализе, но до сегодняшнего дня такая попытка среди казахстанских политологов не предпринималась. Монография А.И. Шалтыкова является первым всесторонним исследованием, посвященной проблеме и институтам таможенной службы, тем самым актуальность и своевременность этой работы не вызывает никаких сомнений.

Автор своей работе обращается к опыту и истории таможенной политики Российского государства. Прежде всего, общее прошлое Казахстана с этой страной наталкивает на это. Автор справедливо отмечает, что «... в Казахстане силу исторических обстоятельств было самостоятельной таможенной службой: в течение нескольких столетий он был неотъемлемой частью Российского государства, и на его территории действовала российская таможенная система. Поэтому российская таможенная политика дореволюционного периода представляется особым интересом для Казахстана и других стран, обретших суверенитет после распада СССР, в частности укрепления экономической и политической независимости, обеспечения национальной экономической безопасности государства». В этой связи проведен качественный ретроспективный анализ, где затронуты даже такие интересные детали, как торговля казах-овидругих центральноазиатских народов, с русскими купцами. Опыт России в этом отношении для Казахстана, который с первой трети ХУІІ в. находился в ее составе, а в настоящее время, являясь суверенным государством, выстраивает и проводит собственную внешнюю и внутреннюю политику, в том числе и таможенную политику, не сомненно, представляет большой научный интерес как для казах-станских, так и для российских политиков и политологов. В период СССР таможенная политика обрела уже политическую окраску. Шалтыков А. И., правильно указывая на этот аспект, акцентирует внимание на том, что существующий режим и другие факторы не должны оказывать влияния на таможенную политику. В обоих случаях полномочия Казахстана по осуществлению таможенной политики были делегированы центральным властям. Таким образом, прошлая история таможенного государства всегда будет рассматриваться через призму внешней политики этих двух государств.

Очень резонансным является и оценка таможенной политики как фактора обеспечения национальной безопасности. К обеспечению национальной безопасности страны имеют отношение многие государственные органы, в том числе и таможенные органы. Таможенные органы, как один из инструментов государственной власти, в первую очередь стоят на страже экономической безопасности. Здесь автором выделяются такие угрозы как усиление импортной зависимости, слабость позиций Казахстана на рынках ближнего зарубежья, превращение страны в исключительно сырьевого экспортера и другие. Действительно, национальная безопасность охватывает многие сферы: политическая, экономическая, экологическая, общественная, личная и иные безопасности. И не правильные шаги в таможенном деле непременно будут негативно сказываться на всей государственной политике. В свете активизации международного терроризма в современном мире роль таможенного контроля в борьбе с этим злом перерастает в главную. Представляет заслуживающим внимания утверждение автора о том, что условия глобализации мировой экономики и повсеместного проявления угроз со стороны международного терроризма и религиозного экстремизма место и роль таможенной службы в развитии и интеграционных процессов в межгосударственных связях становится особой важной.

При анализе государственной политики в области таможенного контроля автор выявляет не только тенденции и развития, но и противоречия закономерности ее развития. Автор на основе достоверных справочных и статистических материалов международных организаций (ВТО, ГАТТ, СВМДА, ШОС и т. д.) США, Европейского союза, России и Казахстана и др. убедительно доказывает, что в основе политики реформирования и совершенствования системы профессиональной подготовки таможенных кадров лежат политические и социально-экономические потребности и закономерности развития общества.

Подготовка высококвалифицированных специалистов в целях формирования профессионального государства является одним из ключевых моментов в стратегии развития Республики Казахстан в ХХІ веке. В современном этапе наш республикан нуждается в подготовке специалистов новой формации, способных на должном профессиональном уровне осуществлять возложенные на них функции. Мировые тенденции демократизации, интеграции, национализации и гуманизации образования, развития новых информационных технологий предъявляют особые требования к профессиональной подготовке сотрудников таможенной службы. Поэтому монографическое исследование А. И. Шалтыкова является очень необходимой, востребованной временем работой.

Монография профессора А. И. Шалтыкова отличается теоретической глубиной и практической направленностью. В работе не только подняты широкий пласт проблем и источников, но и предложены принципиально новая схема взаимодействия политической и экономической систем в процессе реализации таможенной политики, выявлена политическая роль таможенной службы в интеграционных процессах.

Логичным взглядом анализатором монографии асимметрии глобализационных и интеграционных процессов в СНГ. В таком аспекте процессы глобализации и интеграции в постсоветском пространстве рассматриваются впервые. Приведенные автором выводы и рекомендации носят четкий, конструктивный характер.

Роль таможенной политики видится в налаживании связи между Казахстаном и мировым сообще-

ством. В монографии участие таможенных союзов с другими государствами квалифицируется инструментом ведения таможенной политики РК. Своей стороны профессор Амиржан Шалтыков предлагает определенные меры по реализации междунаодного таможенного сотрудничества. И одним из пунктов заключается в разделе и стран партнеров на несколько групп для дальнейшей работы с ними: Содружество Независимых Государств (СНГ), государства дальнего зарубежья и страны региона (Центральная Азия). Такой подход способствует систематизации работы соответствующих органов.

Также автор приводит различные примеры по экономическому сближению стран на региональном уровне. Пояснения непонятных простому обывателю нюансов таких как, различие между ЗСТ (Зона свободной торговли) и ТС (Таможенный союз) делает этот труд еще более интересным.

Монография не обходит стороной и последние события вокруг таможенной политики Республики Казахстан. К таким можно, несомненно, отнести экономическую интеграцию трех стран, затем пяти стран: Казахстана, России, Белоруссии, Армении и Кыргызстана. Все аспекты, в том числе создание, становление и перспективы ТС в пространстве СНГ тщательно проанализированы автором. Он рассуждает о том, что многовекторность внешней политики Казахстана оставляет отпечаток и на таможенном деле. По его мнению, это отражается в участии Казахстана в организациях отличающихся друг от друга составом участников. В целом, экономическая интеграция преподносится как важный фактор развития Казахстана.

Монография А. И. Шалтыкова носит фундаментальный характер, имеет большое теоретическое и прикладное значение, вся работа пронизана идеей интеграции, начатый на территории Казахстана с возрождением Великого Шелкового пути, продолженной за годы независимости идеями Евразийства и Мэнглілікел. Идея евразийства звучит с идеей «Мэнглілікел», выдвинутой в Стратегии «Казахстан-2050», в жизни каждого гражданина страны вносит огромный практический и духовный смысл.

В монографии евразийству отводится роль как нового пути развития человечества. При этом отмечает, что евразийство конкретно-целостно понимается и означает не простую идею среди других новых идей, не простое восстановление диалога между Востоком и Западом, не просто историко-культурную, политическую или этносоциальную идею Евразийство – это образ совершенно нового способа отношения человека к миру, новой формы жизни, единственно достойной отвечающей вызовам третьего тысячелетия.

Как известно, Президент Н. А. Назарбаев призвал возродить дух евразийской цивилизации и в современных условиях использовать ее могучий потенциал интеграции. Новое прочтение евразийской идеи, выдвинутой Главой Казахстана, состоит в том, что она несет все равно заинтересованный взгляд в сторону Европы, и в сторону Азии, готовность стать связующим мостом между мировыми цивилизациями. Автор не без гордости подчеркивает, что главной стороной, где евразийству был придан статус живой политической теории, которая являлась на практике государственным строительством и международными отношениями Казахстана. С древнейших времен казахская земля была культурной колыбелью духовной осы всего евразийского пространства. Автор констатирует, что идея евразийства, ее связь с целостной культурой кочевников, формировавшейся тысячелетиями в скифско-сакские времена, Казахстан предстает как колыбель Великой степной цивилизации.

В контексте такого понимания сути евразийства идеи Н. А. Назарбаева, по мнению автора, о Евразийском союзе приобретает особый смысл. Евразийский союз как интеграция только постсоветских государств, по сути был бы началом дальнейшего пути трансевразийской системы единения.

Автор монографии акцентирует внимание на то, что новое прочтение евразийской идеи по существу означает начало нового стратегического курса во взаимоотношениях бывших республик СССР. Он содержит перспективные направления отношений между азиатской и европейской частями бывшего Союза, а также механизмы геополитические контуры этих взаимоотношений. В рамках евразийской интеграции суверенного государства должны быть не только восстановлены разорванные связи, но и развиты их на качественном уровне, участвуя в экономической кооперации на основе взаимодополняемости и взаимозависимости, ориентации на мирное бесконфликтное существование. В своем выступлении на саммите в Вашингтоне Н. А. Назарбаев вновь вернулся к теме евразийства и его сути и призвал мировое сообщество отнестись к ЕАЭС в купе с ЕС и ШОС как крупнейшим экономическим сообществом XXI века.

В исследовании профессора А. И. Шалтыкова выявлены особенности и основные тенденции развития таможенной политики в различные исторические периоды, которые, по мнению автора, у нас извлечь уроки для современной таможенной политики государства. Автор отмечает, что таможенная служба, имея дело не только с торговлей, но и с производством, влияет на экономический прогресс общества, способствует ускорению развития промышленности, защищает ее от конкуренции извне, при этом определен-

ных условиях способствует либо развитию, либо его разрушению. Например, разрушению древних империй Греции, Рима, Карфагена и др. во многом способствовала пренебрежительное отношение к проведению таможенной политики. А после распада империи Золотой Орды, в состав которой почти более 100 лет была Киевская Русь, стало возникновение единого Русского государства, укрепление его мощи рядом с другими факторами во многом способствовала умело проводимая сбалансированная таможенная политика государства, начиная с эпохи Ивана Грозного и продолженное великим реформатором царем Петром I. А разрушению Советской империи рядом с другими факторами во многом способствовала пренебрежение и лиотрициание роля таможенной службы, приведшая к изоляции мировой экономики и в конце концов к экономическому кризису советской экономики и распаду некогда мощной державы. Автор констатирует, что деятельность таможенных органов в советский период наглядно показывает, что для полноценного осуществления соответствующей таможенной политики в любом государстве нужна демократия, рыночная экономика, основанная на частной собственности. Тоталитаризм и полноценная таможенная политика – они несовместимы, противоположны друг другу.

Одним из достоинств монографии профессора А. И. Шалтыкова является всесторонний анализ возрождения Великого Шелкового пути на современном этапе наряду с анализом проблем интеграции транспортных систем государств СНГ. Торговля на Шелковом пути, отмечается в книге, способствовала укреплению и расширению торговых и культурных связей государств Евразии. И на этом пути в городах Казахстана как бывшие встречались Запад и Восток, Европа и Азия, что создавало благоприятную почву для взаимного проникновения и взаимообогащения непохожих культур. Почти дватысячелетняя караванная дорога Азии и Европа, как и прежде Великая трансконтинентальная трасса является артерией жизни. Лишь караваны верблюдов сменили караваны машин, воздушные лайнеры, трубопроводы, констатирует автор. Современный Шелковый путь может обеспечить монополию на перевозку в Евразии на целые десятилетия, до тех пор, пока в транспорте не произойдет очередная техническая революция, заключает автор. Казахстан как заинтересованная сторона в развитии стратегии Шелкового пути, быстро откликнулся на инициативу создания экономической зоны нового Шелкового пути. Созданию термина – лова позволит активизировать грузопоток через нашу территорию и будет способствовать становлению Казахстана как главного транспортного хаба между Европой и Азией. Программа «Нурлы жол», по мнению автора, должна интегрироваться с китайским проектом «Экономический пояс Шелкового пути».

Другим крупным достоинством монографической работы является анализ проблем международного энергетического сотрудничества Казахстана. В современном мире происходит формирование новой геополитической модели взаимоотношений современных государств, которая во многом зависит от степени интернационализации энергетики, а также усиления энергетической взаимозависимости государств. Природные богатства Казахстана привлекают пристальное внимание большинства развитых стран. Казахстан экспортирует большое количество природных энергоносителей и это ставит под угрозу будущее своей энергетической безопасности. Автор подчеркивает, что основной целью внешней энергетической политики Казахстана является внешнеполитическое воздействие в отношении стран в международное энергетическое сотрудничество и активное присутствие казахстанских компаний на мировых энергетических рынках в интересах обеспечения национальной энергетической безопасности с учетом внешнеэкономических и геополитических интересов страны. Если сегодня энергетический комплекс является донором казахстанской экономики за счет экспорта, то перспективно необходимо переходить к внутренней энергетике, когда производитель продукции будет выступать заказчиком для ТЭК, заключает автор. С своей стороны профессор Амиржан Шалтыков предлагает определенные меры по реализации международного энергетического сотрудничества.

Очень важным достоинством данной работы является, безусловно, глубокий анализ проблемы формирования Евразийского экономического союза как завершающий этап в евразийской интеграции. Следует сказать, что все участники союза имеют равный статус в экономическом, политическом и культурном сотрудничестве, тремя сферами качественно нового типа интеграции, поощряющей равноправное партнерство. Как отмечает автор, Нурсултан Назарбаев создал новую евразийскую доктрину, которая является концептуально законченной, глубоко инноваторской, основанной на прочном культурно-историческом фундаменте.

Одной из главных достоинств монографии профессора А. И. Шалтыкова является то, по моему мнению, что он определяет место и всевозрастающую роль Казахстана в мировом сообществе и пропагандирует популярную идею интеграции стран СНГ, евразийства и т. д.

Наконец, подводя итоги, мы всецело согласны с завершающим выводом автора монографии о том, с первых дней независимости идея евразийства стала приоритетным направлением внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности Республики Казахстан.

Материалы научных результатов данной монографии в теоретическом плане могут быть использованы

ны научными специалистами, докторантами, магистрантами, преподавателями, студентами и учителями Казахстана написание диссертаций, дипломных курсовых работ, рефератов, обзоров научных статей. А прикладная значимость работы заключается в том, что данная монография будет служить в качестве настольной книги таможеника.

Особо хочется подчеркнуть такой момент: всесторонне обоснованный вывод о проблемах модернизации таможенной службы Республики Казахстан имеет принципиальное значение, и может найти практическое применение и развитие не только в Казахстане, но и в других странах СНГ. Это говорит о высоком научном уровне работы.

**Раушанбек Абсаттаров,
член-корреспондент НАН РК, доктор
философских наук, профессор**

**ҰСЫНЫСТАР ҮШІН
ДЛЯ ЗАМЕТОК**